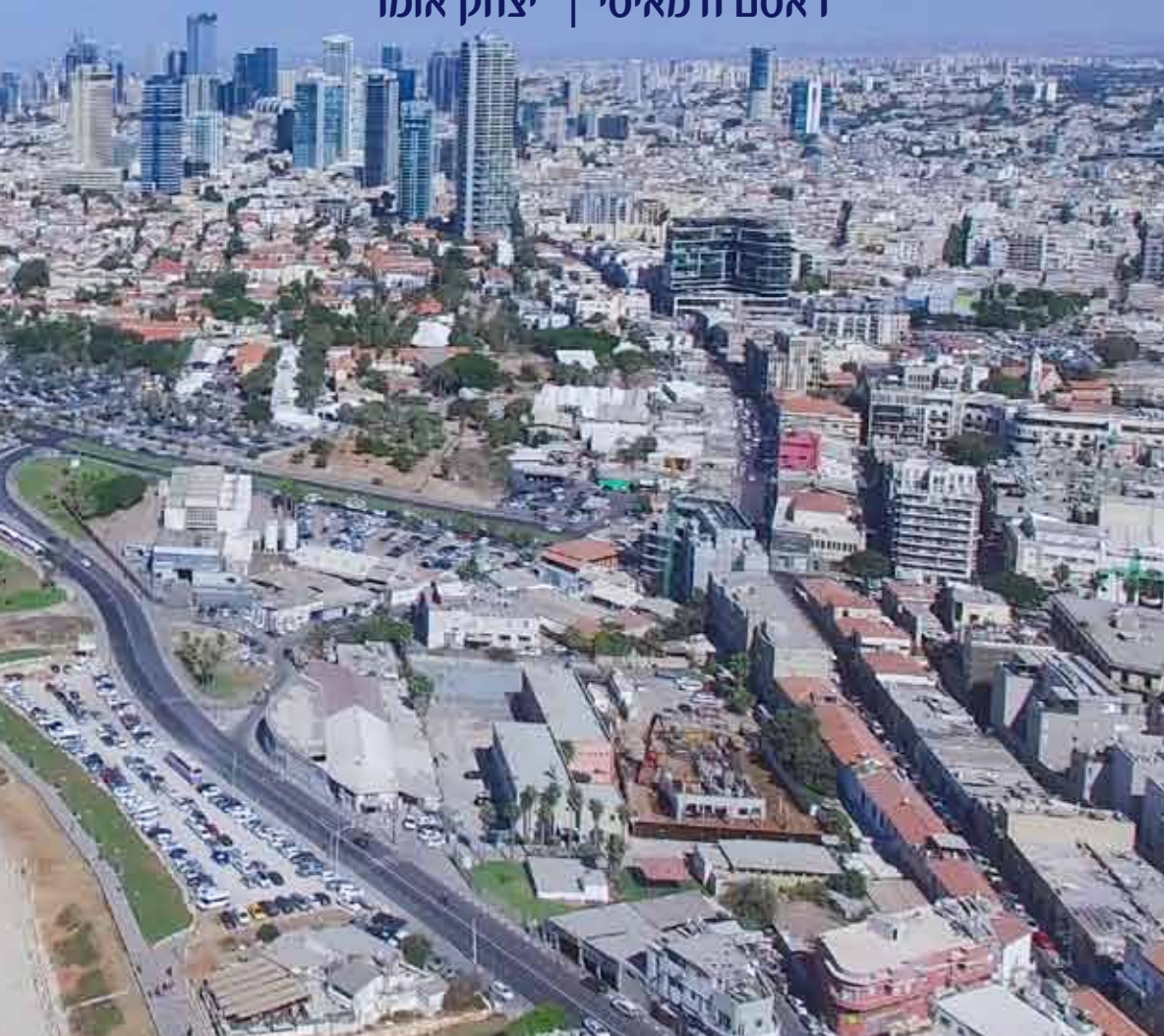

הממד המרחבי הפונקציונלי של יחסים יהודים-ערבים: מערים מעורבות למרחבים מעורבים

البعد الحيزي الوظيفي للعلاقات اليهودية العربية:
من مدن مختلطة لأقاليم مختلطة

ראסם ח'מאסי | יצחק אומר

הממד המרחבי הפונקציונלי של יחסי יהודים ערבים :
מערים מעורבות למרחבים מעורבים

البعد الحيزي الوظيفي للعلاقات اليهودية العربية: من مدن
مختلطة لأقاليم مختلطة

The Spatial-Functional Dimension of Jewish-Arab
Relations: from Mixed Cities to Mixed Regions

פרופ' ראסם ח'מאסי,
החוג לגיאוגרפיה ולימודי סביבה, אוניברסיטת חיפה

פרופ' יצחק אומר,
החוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל אביב

יולי 2017

מחקר זה נערך בהשתתפות דר' מיכאל רומן, דר' רן גולדבלט, גב' אלמוג שייר וגב' נאסרין חאג'י-יחיא מהחוג לגיאוגרפיה וסביבת האדם, אוניברסיטת תל אביב.

המחקר בוצע הודות לסיוע הקרן הלאומית למדע ISF

© כל הזכויות שמורות למרכז היהודי-ערבי באוניברסיטת חיפה

אין להדפיס ללא אישור בכתב מבעלי הזכויות כל חלק מספר זה, אין לייצרו מחדש או להשתמש בו בכל צורה שהיא, אלקטרונית או מכנית, או באמצעים אחרים הידועים כיום או שיומצאו בעתיד, כולל צילום או הקלטה או בכל סוג של מאגרי מידע.

מסת"ב : 978-965-92634-0-0 ISBN:

דברי המרכז היהודי-ערבי

המתח והמאבק הטריטוריאלי בין האזרחים הערבים ליהודים וכן בין האזרחים הערבים למוסדות המדינה מהווים מרכיב מרכזי בעיצוב השיח, השפה, האידאולוגיה, ההתנהגות הפרקטית והדיבור הרטורי, והם אלה המשפיעים על היחסים בין הקהילה הערבית ליהודית בישראל. ישנה התפתחות של שיח ושל שפה חדשות בין האזרחים הערבים ליהודים ולמוסדות המדינה המציגות עמדות ותפיסות של שיתוף במרחב הציבורי, וזאת במטרה לפתחו כמרחב ציבורי משותף, מכיל ושוויוני. בכדי לקדם תמורות ומגמות של שיתוף בין האזרחים למרות ההבדלים, המגוון והשונות ביניהם, קיים צורך לפתח את הסובלנות הבין אישית והבין קהילתית, אשר עתידות להוביל ליותר שיתוף תפקודי בין מיעוט לבין רוב אתנו לאומי. שיח והתנהגות של סובלנות ברמה הארצית, המטרופוליטנית, העירונית והשכונתית הינם מרכיבים המאפשרים את קיומה של חברה איתנה, עמידה ומאופיינת בקיימות סוציו-כלכלית. בעשור האחרון השיח וההתנהגות של פיתוח מרחב ציבורי מכיל ברמה העירונית והשכונתית, בכלל זה פיתוח אזרחות עירונית, מקבילה לאזרחות לאומית, הופכים להיות נושא מרכזי בחקר העיר והעירוניות. כמו כן, קיימת התחזקות של השיח התפקודי השוויוני המנגיש את השירותים והתשתיות העירוניות, אשר הופך לא פחות נפוץ מהשיח הטריטוריאלי. השיח ותפקידו הפונקציונלי חורגים מגבולותיהם של מרחבים בעלי זהות אתנו-לאומית ומעמדית. בכך, מתפתחים שיח, התנהגות ופרקטיקה חוצי גבולות, בין קהילתיים המאפשרים שיתוף תפקודי בין קהילתי ובין רשותי. באופן זה, מספר רב של מרחבים כיום הופכים ממרחבים מבודלים ומובדלים, למרחבים משותפים תפקודית ברמות שונות, לפי רמת וסוג סל השירותים שהאזרח צורך. בכך בעצם ישנו מעבר ממצב של התכנסות אספקת שירותים ושיוך של האזרח דה-פקטו, בכלל זה

האזרח היהודי והערבי, ממרחבים מבודלים בהם השירותים מתמקדים בממד האנכי, הפנים יישובי/שכונת וקהילתי, למרחבים תפקודיים משותפים אופקית, שהעוצמות והגבולות משתנים לפי סוג, רמת ואופי השירות. בישראל, בדומה למקומות שונים בעולם, המרחבים מתפתחים ממרחבים מבודלים למרחבים יותר משותפים, למרות הא-סימטריה בין העוצמות והיכולות של קהילת הרוב לעומת קהילת המיעוט להשפיע על יצור המרחב התפקודי. בכדי להמשיך ולקדם מגמות אלה, קיים צורך להבין את הנכונות וכושר הסובלנות של המיעוט לרוב, ולהפך, תוך דאגת הרוב לתיקון עוולת ואי צדק חלוקתי ותפקודי בין הרוב למיעוט.

המכרז היהודי ערבי באוניברסיטת חיפה, פועל בכדי לחקור את התפתחות היחסים בין יהודים לערבים, ואף את היחסים בין קהילות המיעוט לרוב בתוך החברה היהודית והערבית. חקר זה נבנה מתוך הרציונל וההבנה כי דבר המתרחש בתוך קהילה או חברה מסוימת, מיעוט או רוב, משפיע על השיחה, וזאת למרות הדיפרנציאליות בין היכולת של הרוב השולט לבין מיעוט נשלט להשפיע על חלוקת המשאבים החומרים והסמלים המייצרים את המרחב התפקודי. מתוך עניין לחשוף ידע המבוסס על מחקר אמפירי, המרכז היהודי הערבי מתכבד לפרסם את המחקר "**הממד הפונקציונלי של יחסי יהודים ערבים: מערים מעורבות למרחבים מעורבים**". מחקר זה חושף את סוגי היחסים התפקודיים בין מיעוט לרוב במרחב המטרופוליטני המרכזי בישראל. למחקר תרומה רבה בהבנת הקשר בין רמת ואופי הסובלנות בין מיעוט לרוב, באזורים תפקודיים במרחב המטרופוליטני המושפעים מדעות קדומות, תפיסות ועמדות ובעלי תפקיד ומשמעות בהקשר האידיאולוגי, חברתי רגשי והגיאוגרפי. המחקר מראה כי רוב ארצי או תושבי יישוב הומוגני, הופכים להיות מיעוט ביישוב הומוגני אחר מבחינה לאומית. דהיינו, יהודים מרגשים מיעוט ביישוב ערבי; וערבים מרגשים מיעוט ביישוב יהודי. מתוך ניתוח תוצאות המחקר

המפורסם בחיבור זה, אנו למדים על היחסים בין מיעוט לרוב, במרחבים שונים כגון מטרופולין חיפה, העיר עכו, העיר נצרת, אזור הגליל והנגב. קרי, המחקר מעניק לנו תשתית להבנת מידת הסובלנות המרחבית בין קבוצות אוכלוסייה שונות בשכונות, בערים ובאזורים המספקים סל שירותים. קיימת שונות מבחינת אופי השירות של סלי שירותים שונים, כאשר ישנו סל שירותים ייחודי המשרת אוכלוסייה ייעודית (כגון מקום דתי), כמו כן, קיים סל שירותים נוסף המספק שירות מועדף כגון בית ספר או קופת חולים/ בית חולים, ועוד סל שירותים אוניברסאלי המכיל את השטחים הציבוריים הפתוחים, מרחבי תעסוקה, המסעדות והקניונים. כל קודי ההתנהגות החלים באותם סלים שונים האחד מהשני, עת שעיקר הסובלנות התפקודית המרחבית מתמקדים בשירותים המועדפים והאוניברסליים. המחקר אינו מסתפק בהצגה וניתוח כמותי המבוסס על ניתוחים סטטיסטיים; אלא מעמיק ומציג שיח נרטיבי המעצב שיח ורגשות של פרטים וקולקטיב קהילתי, וזאת על ידי ציטוטים מראיונות עם אנשים במקומות שונות והמייצגים את מגוון העמדות והתפיסות של האוכלוסייה הגרה במרחב המטרופוליטני.

פרסום דוח מחקר זה, המבוסס על מחקר חלוצי בנושא, עשוי להוסיף לתשתית הידע הקיימת, ולספק אמצעי מדיניות למיתון המתח בין יהודים לערבים במרחבים תפקודיים על ידי הגברת הסובלנות ההדדית, למרות אי השוויון, והא-סימטריה בעמדות ובמרחבי הבחירה בין יהודים לערבים במרחב המטרופוליטני והעירוני. המרכז יזם פרויקט של פיתוח העיר עכו והמרחב שלה כמרחב מכיל ושוויוני משותף. במרחב זה מתחזקת התפיסה וההתנהגות הפרטנית והקהילתית של מעבר מגב אל גב, לפנים מול פנים. המחקר המפורסם בחיבור זה, הינו המשך ואף תורם לפיתוח התובנות לקראת קידום מימוש פרויקט עכו כמרחב שוויוני, מכיל

ומשותף, בו מפלס הסובלנות האינדיבידואלית והקולקטיבית עולה להכרה וקיום ביחד במרחב השכונתי, העירוני והאזורי. ולבסוף, מעניין לראות כי הממצאים שהתקבלו לגבי הקשרים בין יהודים לערבים במרחב הפונקציונלי של המטרופולין נוגדים את ההלך הממשלתי הקיים. ועדת השרים אישרה את חוק הלאום שיזם חבר הכנסת אבי דיכטר, והתיקונים שנערכו לו, לפי החוק אשר אושר, מדינת ישראל היא הבית הלאומי של העם היהודי, וכן נוסח בהצעה כי השפה הערבית תהיה בעלת מעמד מיוחד אך לא שפה רשמית במדינה. חוק זה תורם לבידול וניכור באוכלוסיות הקיימות במדינה ומובא מלמעלה, קרי ממקבלי ההחלטות. אי שיתוף המיעוט וסמליו בחוקים אשר מאפיינים את המדינה תורם להבדלה בין האזרחים ולזכויותיהם וכמו כן לאי השוויון בחברה הישראלית. ולמרות היוזמה לחוק זה ובניגוד מוחלט אליה, הממצאים שהתקבלו בשטח במחקר זה הראו על סובלנות ומוכנות למפגש עם האחר. בכך ניתן לראות כי חיי היומיום יכולים להיות שונים מהמסרים שמנסים להעביר מלמעלה ובסופו של יום, האחר פוגש את האחר, כשני בני אדם, במרחב פונקציונאלי.

המרכז מבקש להודות לחוקרים אשר ביצעו מחקר אוונגרדי זה, פרופ' ראסם ח'מאסי מאוניברסיטת חיפה; פרופ' איציק אומר, דר' מיכאל רומן ודר' רן גולדבלט מהחוג לגאוגרפיה וסביבת האדם באוניברסיטת תל אביב. כמו כן, אנו מודים לקרן הלאומית למדע (ISF), שכן, מחקר זה בוצע הודות למענק שהתקבל מקרן חשובה זו. בנוסף, ברצוננו להודות לגב' אמאל עבאס-חליליה, מנהלת המרכז יהודי ערבי; ולגב' רקפת רוזנטל, על מלאכתם להוציא חיבור זה לאור.

בכבוד רב

פרופ' ראסם ח'מאסי

ראש המרכז היהודי-ערבי

תקציר

מחקר זה עוסק בבחינת יחסי הסובלנות בין יהודים לערבים במרחב המטרופוליטאני התל אביבי. לבחינה זו יש חשיבות רבה בהבנת היחסים התפקודיים של חיי יום יום, על רקע השסע האתנו-לאומי, המתח הפוליטי הקיים, הפערים הסוציו-כלכליים, והצעות החוק והחוקים המפלים את האוכלוסייה הערבית, שהמרכז הפוליטי הארצי מייצר. קיימת הבחנה בין היחסים המתקיימים בחיי יום יום לבין אלה המוצגים בשיח והשפה הפוליטית המוצעת על ידי מנהיגים פוליטיים בישראל ובתקשורת. יחסים אלה, יומיומיים ופוליטיים מהווים גורמים המשפיעים על רמת הסובלנות של הערבים לעומת היהודים בכלל, ובמרחב המטרופוליטאני בפרט (Omer et. al., 2017). חיבור זה מציג את היחסים בין יהודים לערבים במרחב המטרופוליטאני ומתמודד איתם. למחקר שלוש מטרות: (א). לברר את היקף ואופי הקשרים הפונקציונליים בין יהודים לערבים במוקדי פעילות במרחב המטרופוליטאני של תל אביב; (ב) לגלות ולהסביר את מידת הנכונות של ערבים ויהודים למפגשים פונקציונליים בין-קבוצתיים בתחומי פעילות שונים ובמקומות שנבדלים בארגון המרחבי המוניציפלי ובהיות האתנית שלהם; ו-(ג) להבין את יחסי הגומלין בין הנכונות לקשר פונקציונלי בין-קבוצתי (יהודים-ערבים) וקיום קשרים כאלה בפועל לבין רמת הסובלנות כלפי הקבוצה השנייה בתחומים חברתיים ופוליטיים בכלל.

בין יהודים לערבים אזרחי ישראל ניכרת אסימטריה בהיקף הקשר התפקודי הניתנת להסבר כתוצאה של יחסי הגודל בין שתי האוכלוסיות וגודל הישובים שלהן, ושל יחסי רוב מיעוט בכלל. הבדלים אלה נמצאים ברמות ובאזורים שונים, ומקבלים ביטוי ממשי בדומיננטיות הכלכלית והפוליטית של קבוצת הרוב היהודי (Romann & Weingrod, 1991; Monterescu & Rabinowitz, 2007)

Yiftachel & Yacobi, 2004; Khamaisi, 2008, 2010; Schnell & Haj-Yahya, 2014). הבדלים אלה מוצאים להם ביטוי גם ברמת הסובלנות הגבוהה יחסית שמגלה קבוצת המיעוט הערבי כלפי מפגש עם קבוצת הרוב היהודי. האסימטריה ברמת הסובלנות (ערבים כלפי יהודים לעומת יהודים כלפי ערבים) ניכרת בכל מרחבי התפקוד שנבחנו במחקרים קודמים, וקיבלו תוקף במחקר זה. מגמה זו שנמצאה במרחב המטרופוליני של תל אביב במחקר זה דומה לזו שנמצאה במחקרים שבחנו יחסי יהודים-ערבים בישראל והתרכזו בתוך הערים המעורבות (ח'מאסי, 2008; Amir, Y. 1969; ; Hadas & Gonen, 1994; Hoffman, 1972; Smootha, 2010; Goldblatt & Omer, 2014), ובמחקרים שבחנו יחסי רוב ומיעוט במרחב העירוני במדינות אחרות בכלל (Pettigrew & Tropp, 2006; Wessel, 2009).

בדומה לממצאים שעלו במחקרים קודמים (לדוגמא: Amin, 2002; Kazmierczak, 2013; Wessel, 2009; Cattell et al., 2008), הנכונות למפגש בין קבוצת הרוב לקבוצת המיעוט תלויה בסוג התפקוד או מרחב הפעילות. ממחקר זה עולה שישנה נכונות נמוכה יחסית כלפי מפגשים תפקודיים הכרוכים בחשיפה חברתית ותרבותית באופן יומיומי, כדוגמת שכונת מגורים משותפת ובית ספר משותף ובכלל זה מפגש בתחומי חיים אחרים נלווים כגון קשרי חברות בין הילדים ומפגש במרחבים ציבוריים של שכונת המגורים. לעומת זאת, סובלנות גבוהה נמצאה כלפי מפגשים הנושאים אופי תפקודי, כדוגמת מפגש בפארק, במרכז קניות או במקום עבודה. מפגשים אלה, כרוכים, מטבעם, בחשיפה חברתית והיכרות פחותה. בהקשר זה, התגלתה גם נכונות רבה יותר למפגש בתחומים התפקודיים בהם הפעילות נעשית מתוך בחירה (כדוגמת מרכז קניות) בהשוואה לפעילות שלעיתים אינה נעשית מתוך בחירה (כדוגמת קופת חולים). התמונה המתקבלת אם כן היא שלמידת החשיפה החברתית-תרבותית, למשך המפגש ולאפשרות בחירת הפעילות המשותפת

עשויות להיות השלכות משמעותיות על תחושת הסובלנות והנכונות למפגש עם ה"אחר".

ייחודו של המחקר בהקשר זה הוא בהבהרת הקשר בין רמת הסובלנות של שתי הקבוצות לסוג התפקוד והישוב בו נערך המפגש במרחב מטרופוליטני מעורב מבחינה אתנית-לאומית, המאופיין בדפוסים תפקודיים, חברתיים ומרחביים שונים. ממצאי המחקר מלמדים שהנכונות למפגש עם הקבוצה ה"אחרת" עשויה להיות תלויה הן בסוג הפעילות התפקודית ואופייה והן בארגון המוניציפלי והמרחבי, וזאת במיוחד בקרב אוכלוסיית הרוב היהודי. כך לדוגמה, הנכונות למפגש בתפקודים מסדר נמוך כדוגמת קופ"ח וסופרמרקט נמצאה נמוכה בראש העין (ישוב יהודי) בהשוואה ליפו (העיר המעורבת). בניגוד לכך, בכפר סבא (ישוב יהודי גדול יחסית) ישנן פונקציות מסדר תפקודי גבוה, ובהתאם, התגלתה בו רמת סובלנות גבוהה ביותר, אף בהשוואה לעיר המעורבת. אמנם בקרב המרואיינים הערבים נמצאה נטייה דומה לרמת סובלנות גבוהה בתפקודים מסדר גבוה ובשוב גדול (רמת הסובלנות של תושבי טירה המבקרים בכפר סבא גבוהה בהשוואה לתושבי כפר קאסם המבקרים בראש העין), אך אוכלוסייה זו מושפעת פחות מהארגון המוניציפלי של הישוב היהודי וסוג התפקוד בו בהשוואה לאוכלוסייה היהודית. דהיינו, לארגון המרחבי-עירוני ולמסגרת המוניציפלית עשויה להיות השפעה על מידת הנכונות למפגש תפקודי במרחב המטרופוליטני במיוחד בקרב האוכלוסייה היהודית. מגמה זו עולה בקנה אחד עם המגמה שנמצאה בתוך העיר המעורבת, ולפיה רמת הסובלנות תלויה בקנה המידה הגיאוגרפי (Omer et al., 2013). ואולם, בעוד שבעיר המעורבת קירבה גיאוגרפית מעודדת יותר סובלנות (Marschall and Stolle, 2004; Pettigrew & Tropp, 2008; 2009; Kasara, 2013), מגמה זו מורכבת יותר במרחב המטרופוליטני, שבו יש ישובים יהודיים וישובים ערביים הומוגניים שנפרדים מוניציפלית: תושבי ראש העין הגרים

בסמיכות לכפר קאסם מביעים רמת סובלנות נמוכה בהשוואה לתושבי כפר סבא המרוחקת יחסית מיישובים ערביים כדוגמת טירה, טייבה ג'לג'וליה וכפר קאסם שתושביהם נוהגים לבקר בתחומה. דהיינו, במקרה זה דווקא מרחק גיאוגרפי גדול יותר עשוי להוביל לרמת סובלנות גבוהה יותר, אפילו בהשוואה לעיר המעורבת. על אף שממצאים אלה עדיין דורשים בירור ובדיקה מעמיקה, הם מהווים חידוש במחקר הקיים (המועט יחסית) העוסק ביחסי רוב מיעוט בהקשר המטרופוליטני (Oliver & Wong, 2003), שהתרכז עד כה ברמת הסובלנות של קבוצת הרוב כלפי קבוצת המיעוט המתגוררת באותה שכונת המגורים או באזורים אחרים במטרופולין.

חידוש נוסף ומשמעותי של המחקר הנוכחי הוא בבחינת הקשר בין רמת הסובלנות של יהודים וערבים כלפי מפגש עם הקבוצה ה"אחרת" במרחבי פעילות תפקודית משותפים לבין הזהות האתנית של מרחבים אלה ולתחושות הנוחות והביטחון בהם. ממצאי המחקר מלמדים שהבדלים בתחושות המלוות יהודים וערבים בעת פעולתם במרחב תפקודי משותף והזהות האתנית-לאומית של המרחב בעיניהם, משתקפים ברמת הנכונות לקשר תפקודי בין הקבוצות. במרחבים בהם האוכלוסייה מרגישה בנוח וחשה ביטחון גם הנכונות למפגש תפקודי עם הקבוצה האחרת רבה יותר באופן משמעותי. באופן דומה נמצא קשר מובהק בין רמת הסובלנות לזהות המוקנית למרחב. ככלל, מרחבי הפעילות בישובים הערביים נתפשים כמרחבי זהות ערבית אך למרחבי הפעילות בישובים היהודיים מוקנות זהויות מגוונות – יהודי, משותף, ניטרלי ואף ערבי. בקרב שתי האוכלוסיות התגלתה סובלנות רבה יותר כלפי מפגש משותף במרחבים שנתפשים על ידם כבעלי זהות משותפת בהשוואה למרחב בעל זהות יהודית. ואולם, כאשר מדובר על מרחב עם זהות ערבית רמת הסובלנות של הערבים גבוהה במיוחד בעוד שרמת הסובלנות של היהודים נמוכה במיוחד. מכל מקום, תוצאות המחקר מראות בבירור שתחושות נוחות ובטחון

והזהות האתנית של המקום, כרוכות אימננטית בנכונות למפגש עם הקבוצה האחרת, וכפי שעולה מהמחקר, הן כולן (תחושות של בני אדם, זהות המקום והנכונות למפגש עם הקבוצה האחרת) תלויות בארגון המרחבי והמוניציפלי ובסוג התפקוד, וזאת בעיקר בקרב האוכלוסייה היהודית.

בהתחשב בידע הקיים אודות התלות של יחסי רוב-מיעוט בתנאים של המרחב העירוני (ראה למשל: Bannister & Kearns, 2013; Amin, 2002), נראה שלממצאים העולים עד כה ממחקר זה פוטנציאל לסייע למדיניות תכנונית עם מטרות לאינטגרציה תפקודית בין יהודים לערבים. ממצאי המחקר עולה שיצירת תנאים של נוחות ובטחון ושל זהות משותפת של המרחב הפעילות עשויים לעודד נכונות לקשרים תפקודיים בין יהודים לערבים לא רק במסגרת הישוב המעורב אלא גם במוקדי פעילות תפקודית במרחב המטרופוליטני.

הממצאים מצביעים על מגמות שונות בקשרים התפקודיים בין יהודים לערבים ובכדי להבין אותן יש תחילה להבין את הקונטקסט הקיים בחברה הישראלית על תתי קהילותיה השונים. אנו טוענים כי ישנו צורך להסתכל בכמה ממדים שונים בכדי לעשות זאת. ממדים אלו יוצרים מצב שבו מיעוט פוגש מיעוט. האוכלוסייה הערבית הינה מיעוט במדינה וכאשר היא מגיעה למטרופולין היא נשארת מיעוט, אך מיעוט עם צורך להשתמש בשירותי המרחב ובכך היא צריכה לעטוף עצמה בסבלנות. כמוה גם האוכלוסייה היהודית, על אף היותה רוב במדינה, היא הופכת "למיעוט" כאשר היא מגיעה לערי המגזר או צורכת שירותים מהאוכלוסייה הערבית במטרופולין, ובעקבות זאת היא ניגשת לסיטואציה עם יותר סובלנות. בנקודות הבאות נעלה את הממדים המשפיעים על האינטראקציה בין הקשרים היהודים והערבים במרחב הפונקציונלי של המטרופולין.

ממד הזמן- בראשונה, קיים ממד הזמן המשפיע על השפה, השפה אינה מהווה שליטה בלבד אלא היא גם פונקציונלית, שפה מכילה בה מובליות. אליטות שונות במדינה השרישו את השפה העברית כשפה בה משתמש הרוב ובכך ברבות הזמן גם האוכלוסייה הערבית החלה להשתמש יותר בשפה העברית. בעבר רבים מיוצאי ארצות ערב דיברו בביתם ערבית כשפה מרכזית, אך כיום הדור השני והשלישי נוהגים להשתמש בשפה העברית כדי להתנהל במרחב המשותף. יוצא איפוא, שישנה נכונות גוברת לדבר עברית כדי להשתלב פונקציונלית ולהיעזר בשירותים הניתנים במרחב המטרופוליני. במקביל, חלק מהאוכלוסייה היהודית צורכת את השירותים של האוכלוסייה הערבית, אם בערים שלהם או אם כאשר בתי העסקים של האוכלוסייה הערבית נמצאים במרחב המטרופוליטני היהודי, וזאת תוך קבלה של האוכלוסייה הערבית, ובכלל זה את שפתה.

ממד התקשורת- ממד נוסף שיש להתחשב בו כאשר דנים בקשרים התפקודיים בין יהודים לערבים הוא ממד התקשורת, התקשורת הקיימת מעצבת קווי מחשבה וחשיפה של האוכלוסיות האחת לשנייה. התקשורת משתנה, אם בעבר התקשורת הייתה מצומצמת לערוץ אחד, כיום היא רבת ערוצים ווירטואלית. כמו כן, אנשים יוצרים רשתות חברתיות המייצרות הנגשה שבה ישנה שמירה על קשר. אולם יחד עם זאת, ישנה גם הסתגרות סביב חוג חברים. כתוצאה מכך, יש אמנם הרבה יותר פתיחות תקשורתית אך בד בבד ישנה גם מידה של התכנסות.

ממד ההיכרות- את ממד ההיכרות אפשרי לנתח בדרך של הכלה או בידול. ניתן לציין כי הרוב היהודי הפך לפתוח יותר להיכרות האוכלוסייה, אמנם עדיין ישנם חששות בקונטקסט של מעשי האלימות המתרחשים מדי פעם, כאלה שגורמים להסתגרות סלקטיבית או התנדדות על ספקטרום ההכלה, שמצד אחד ישנה

נכונות להכיר, אך לצד נכונות זאת, עומד לו גם פחד, העוצר או בולם את האפשרות להכרות.

ממד ההגירה- לתופעת ההגירה ישנם גורמי "דחיפה" או לחילופין, "משיכה". ביישובים הערבים ישנו קושי במציאת תעסוקה, ובעידן של גלובליזציה האוכלוסייה עצמה משתנה, האוכלוסייה הערבית נעשית משכילה יותר, בקרבה מתרחבים מעמדות הביניים, מקצועות כמו רוקחות ורפואה הפכו לאטרקטיביים ואי היכולת להשיג תעסוקה ביישובים הערבים גרם לכך שיותר ערבים מחפשים עתיד במרחב מטרופוליטני. בד בבד, ישנה נכונות של לקבלם במשק "היהודי" עקב הצורך בשירותים שהם מציעים.

מהממצאים ניתן לציין, שלמרות הבידול הגיאוגרפי במגורים בין יהודים לערבים, בהיבטים הפונקציונליים המקבלים ביטוי בייצור וצריכה של שירותים ותעסוקה מתפתח תהליך של שיתוף, ערבוב ושילוב, אומנם במצב ומעמד אסימטרי, אך עם זאת, הדבר מעודד את התפתחותה של סובלנות פונקציונלית הדדית באזורי המפגש והמרחב המשותף המכיל.

תוכן עניינים

עמוד

16	מבוא
18	1. מסגרת רעיונית
22	1.1 הקונטקסט הישראלי- יחסים בין יהודים לערבים
26	2. מערך המחקר
29	3. תוצאות המחקר
	3.1 אינטראקציה פונקציונלית בין האוכלוסייה הערבית ליהודית
32	3.2 זהות אתנית של מרחבים משותפים פונקציונליים
38	3.3 הנכונות למפגש ואינטראקציה עם האחר ברמה יומיומית
45	4. פירוט הממצאים מפי המרואיינים
	4.1 אוכלוסייה ערבית
80	4.2 אוכלוסייה יהודית
103	5. דיון ומסקנות
111	רשימת מקורות

רשימת לוחות	עמוד
לוח 1: הצגת פרופיל של המרואיינים לפי שיוך לאומי, מגדר, גיל שהיוו בסיס לניתוח סטטיסטי	27
לוח 2: קורלציות (פירסון) בין נכונות למפגש בתחומי פעילות/ מרחבים שונים, בקרב יהודים וערבים	44

רשימת איורים	עמוד
איור 1: אזורי המחקר במרחב המטרופוליטני של תל אביב בהם נבחנו קשרים תפקודיים בין יהודים לערבים	31
איור 2: זיהוי היישוב ה"אחר"- זהות הישוב הערבי בעיני מרואיינים יהודים וזהות הישוב היהודי בעיני מרואיינים ערבים במרחבי תפקוד שונים	33
איור 3: זיהוי המרחב (משותף, ניטרלי, יהודי, ערבי) בו נערך המפגש התפקודי הבין קבוצתי, בעיני יהודים וערבים. הבחנה בין המרחבים בהם בוצע הריאיון	34
איור 4: תחושת הנוחות מנוכחות ה"אחר" בקרב יהודים וערבים במרחבים שונים	36
איור 5: תחושת הביטחון הנחוות במרחבים השונים, בקרב יהודים וערבים	36
איור 6: ממוצע תחושת הביטחון והנוחות בקרב מרואיינים יהודים וערבים, לפי הזהות המוקנית למרחב	38
איור 7: השוואה בין ממוצע סובלנות (נכונות למפגש) של יהודים ושל ערבים, עבור כל תחום נחקר	39
איור 8: רמת סובלנות (נכונות למפגש) ממוצעת, עבור כל קבוצה נחקרת על פי מרחבי המפגש בין יהודים לערבים	41
איור 9: ממוצע דרגת סובלנות כלפי מפגש עם ה"אחר", בקרב יהודים וערבים. חלוקה לפי הזהות המוקנית למקום.	42

מבוא

סוגיית היחסים בין ערבים פלסטינים (להלן ערבים) ליהודים בישראל אינה יורדת מסדר יום הציבורי. יחסים אלה מעסיקים חוקרים ומכונים רבים אשר פועלים כדי לבחון את התמורות באופי יחסים אלה (הרמן, 2016). מאז הקמת מדינת ישראל יחסים אלה עברו עליות וירידות וחלה בהם שונות בממד הזמן, המקום, ואופי היחסים ובהם מתח וקונפליקט לעומת סובלנות וחשפיה בין הקבוצות. חיבור זה מסכם מחקר אשר בא לבחון את הממד הפונקציונלי של יחסי יהודים ערבים במרחב המטרופוליטני המרכזי בישראל – מטרופולין תל אביב. השאלות אשר הובילו מחקר זה שמו את הדגש על הממד הפונקציונלי, זאת מבלי להתעלם מהממד הטריטוריאלי. בין האוכלוסייה הערבית ליהודית קיים מתח טריטוריאלי המשפיע על עיצוב השיח ושפת השיתוף בין יהודים לערבים, במיוחד באזור הפריפריה. במחקרנו זה, נעשה ניסיון לברר את הממד הפונקציונלי באזורי המטרופולין הכוללים את הליבה, הטבעת התיכונה והשוליים שלו. המחקר נועד לבדוק את אופי היחסים בין יהודים לערבים באזורים אלה ואת הקשר שלהם לסובלנות ההדדית בהתאם לאזור (ערבי, יהודי, משותף); לפי סוג התפקוד והשירות הניתן (שירות ייחודי, משותף/מועדף לאוניברסאלי). הנחת המחקר היא שלמרות המתח הלאומי ברמה הארצית בין הערבים ליהודים, המקבלים ביטוי בחקיקה, בשיח, ברמת הקוטביות בין האזרחים לערבים ליהודים, והניסיון לדה-לגיטימציה של חלק מהציבור היהודי לאזרחים הערבים; בחיי יום יום במרחבים העירוניים וביחסים בין אישיים מתקיימת רמת סובלנות המאפשרת קיום משותף, לפעמים מכיל ולא שוויוני בתנאים אסימטריים בין שתי האוכלוסיות.

מחקר זה שנערך במימון של הקרן הלאומית למדע (ISF), בוצע במשך תקופה בין 2014-2016, באמצעות ראיונות ותצפיות שנערכו על ידי צוות המחקר. ממצאי המחקר פורסמו בכתבי עת

בינלאומיים, הוצגו בכנסים מקומיים ובינלאומיים, חיבור זה בא להציג את ממצאי המחקר בעברית לקהלים בישראל הכוללים חוקרים, קובעי מדיניות ברמה ארצית ועירונית ולכל בעלי העניין. לחיבור קיימת תרומה מדעית וגם יישומית, שכן הוא מוסיף לידע הקיים אודות יחסים בין רוב אתנו לאומי לעומת מיעוט אתנו לאומי, מיעוט שעבר מהפך סטאטוס בעקבות מלחמה. בין שני צדדים אלו מתקיימים יחסים של מתחים, וזאת למרות היותם חיים בשכנות וצרכני שירותים באותו מרחב.

החיבור מורכב מחמישה פרקים ראשיים, הבאים אחרי תקציר בשפה העברית והערבית. בפרק הראשון מוצגת המסגרת הרעיונית הבוחנת והמסכמת את התשתית המדעית של יחסי מיעוט רוב במרחב העירוני והמטרופוליטני. בפרק השני, אנו מציגים את המערך המתודולוגי של המחקר המבוסס על מדגם מייצג של מרואיינים המייצגים מגוון של אוכלוסייה (שיוך לאומי; מגדרי, וגילאי), המאפשר לנו להיות מבוססים בעת הניתוח של הממצאים, הצגתם והסקת מסקנות מדעיות ויישומיות. בפרק השלישי נפרוס את הניתוח הכמותי סטטיסטי של הנתונים שנאספו על סמך ראיונות. בפרק רביעי, מוצגים ממצאים נרטיביים שנשזרו מהראיונות הפתוחים ואורגנו לפי תמות/סוגיות ראשיות אשר אפשרו לנו לגלות תמונה מורכבת ומגוונת לעמדות ותפיסות שונות של שני הצדדים במקומות שונים. הממצאים הוצגו לפי המקומות בהם צורכים את השירותים ולפי שיוך לאומי של המרואיינים, תוך שמירה על עילום שם כפי שהובטח להם במהלך המחקר. בפרק האחרון נערך דיון בו אנו מציגים את ממצאיו העיקריים וחידושו של המחקר. מיותר לציין כי תכליתו של חיבור זה הינה להוסיף ממדים נוספים לידע הקיים, ואולם כדין עולה הצורך לבצע מחקרים נוספים בתחום כדי להקיף ממדים אחרים.

1. מסגרת רעיונית

אי-סובלנות בין קבוצות אתניות במרחב אורבאני משתקפת במידה רבה ע"י דפוסים מאובחנים של סגרגציה במגורים ובפונקציונאליות. התפוצה המרחבית של קבוצות אתניות קשורה לתפוצת השירותים הציבוריים, במיוחד אלה הקשורים עם תרבות וזהות אתנית (כגון: מוסדות חינוך ומקומות תפילה) (Boal, 2002) ולטיב הקשר הבין קבוצתי מחוץ לאזור השכונה (Ellis et al, 2012; Vanhote and Hooghe, 2014; מפרספקטיבה אחרת, סגרגציה של מגורים יכולה להיחשב כאחד האמצעים בהם אנשים מייסדים את הגבולות שמבחינים בין "יצירת קשר" ל"הימנעות" או "אנחנו" מ"הם" (Dixon, 2001). מגע עם ה"אחר" מספק את הבסיס להתפתחות של קשרים בין אינדיבידואלים (Potapchuk et al, 1997; Pettigrew and Tropp, 2008) ולכן הוא גם מכיל את הפוטנציאל להשפיע על הסובלנות הבין קבוצתית. לפי "השערת הקשר או המגע" (Contact hypothesis) (Allport, 1954) מגע תדיר עם האחר מאלץ אותנו להתמודד עם סטריאוטיפים ורגשות והוא מכיל את הפוטנציאל ואת היכולת להתגבר על החששות הראשוניים ועל הבורות. קשר עם מגוון אנשים יכול לתרום, תחת תנאים מסוימים, להתפתחותה של תחושה עמוקה יותר של אמון וסובלנות בין קבוצתית וליצירת סולידריות חברתית, תחושת קהילה, לכידות והתקשרות (Dixon et al., 2005; Pettigrew and Tropp, 2006; Talen, 2000). ההבחנה כי שכונות משותפות אשר מכילות קבוצות אתניות מגוונות טומנות בחובן יכולת לעודד סבלנות אוששה בקונטקסטים רבים, אפילו במדינות מתפתחות כמו קניה, היכן שקונפליקטים אתניים הינם אקוטיים ולעתים אף אלימים.

בניגוד להיפותזת הקשר ישן כמה תיאוריות כמו "הקונפליקט הריאליסטי" (Sherif, 1966), "איום" (Oliver and Mendelberg, 2000) ו"זהות חברתית" (Tajfel and Turner, 1979) המציעות כי מגוון אתני יכול דווקא לטפח אי אמון כלפי קבוצות אחרות ולהעצים את הסולידריות בתוך הקבוצה. לפי תאוריות אלה קרבה בין אנשים מגזע אחר או רקע אתני עלול להגדיל את העוינות ואת הדעות הקדומות (Stein et al., 2000; Taylor, 1998). באופן יותר ספציפי, ריכוז של מיעוט גזעי או קבוצה אתנית המתגוררת בקרבת קבוצת הרוב עשויים להעצים התנהגויות שליליות כלפי המיעוט ולהוסיף להגדלת הקונספציות של איום בין אנשים בתוך קבוצת הרוב (Pettigrew et al., 2010).

לפיכך הספרות מובילה אותנו להקיש כי למרות שמגע בין קבוצתי יכול להשפיע על התנהגויות, כיוונו של השינוי תלוי בתנאים בהם המגע מתרחש. ישימות אותן תיאוריות ניגודיות, במיוחד תיאוריית האיום ותיאוריית המגע להסברת סובלנות בין קבוצתית נקשרת עם התנאים הבאים: סוג השטח הציבורי האינטראקטיבי, הטרוגניות אתנית, יחסי מספר אוכלוסייה וארגון מרחבי או אנליזה יחידתית במקרה זה, מסגרות מוניציפליות.

פוטנציאל ההשפעה של המגע קשור לעתים בסוג המרחב הציבורי, בפונקציה הציבורית בה מתרחש המגע, וכן במשכו והקשרו. (Bannister and Kearn, 2013; Moroni and Chiodelli, 2011; Wessel, 2009) התייחס לפונקציה המגשרת של שטחים פתוחים מגוונים כמעוררי מגע רצוני וקולקטיבי בין קבוצתי ובהשתתף תקשורת ולמידה משותפת. הימצאות של מתקנים ציבוריים (כמו: חנויות, מתקנים לפנאי, בתי ספר ופארקים וכו') בשכונות אתניות או גזעיות מעורבות עשויה להוביל לעוד מפגשים תדירים בין אנשים ולייצר קהילה. לדוגמא,

פארקים בין עירוניים נמצאו ככאלה המספקים הזדמנויות לאינטראקציה חברתית ותורמים להתפתחות של תחזוקת קשרים חברתיים (Kazmierczak, 2013). מקומות עבודה (Ellis et al., 2011; Levin et al., 2006; Matejskova and Leitner, 2011) גם הם מספקים זירות למפגשים בין אנשים בעלי רקע שונה. על ידי הבאת אנשים יחדיו, אזורים אלו תומכים בהתפתחות ותחזוקה של חברויות ורשתות חברתיות, כמו גם מגדילים את הפוטנציאל לקשרים קרובים והבנה בין קבוצתית (Cattel et al., 2008). מבחינה זו, מחקרים הראו כי הטרוגניות אתניות עלולה לעכב את היווצרותן של מערכות יחסים קרובות בין אינדיבידואליים (Castellini et al., 2011, Goldblatt and Omer, 2014b). היעדר מערכות יחסים כאלו מובילות להתרחשות התנהגויות בעלות סובלנות נמוכה (Kouvo and Lockmer, 2013). כמו ש-Laurence הציג זאת, הגדלה של מגוון קהילתי עשויה לגרום לאפקט נגטיבי על התנהגויות בין אתניות, אך רק בקרב אינדיבידואליים שאין ביניהם קשרים בין אתניים.

יחס גודל אוכלוסייה בין מיעוט לרוב באזור מגורים גם הוא קשור לסבירות של הופעת סובלנות בין קבוצתית. ישנן עדויות רבות, במיוחד בסקירה של היפותזת האיום התומכות במחלוקת כי עוינות גזעית גדלה בקשר ישיר לגודלה של קבוצת המיעוט. במקרה של אפרו-אמריקנים למשל, נמצא כי ככל שאוכלוסיית המיעוט גדלה במחוז או במטרופולין כך תחושת האיום והדעות הקדומות גדלות אצל קבוצת הרוב (Taylor, 1998). ולחילופין, מחקרים הראו כי גם פרטים בקבוצת הרוב אשר מתגוררים ליד ריכוז גדול של הקבוצה האתנית שלהם מחזיקים יותר עמדות שליליות כלפי קבוצת המיעוט (Pettigrew and Tropp, 2010).

לפיכך, התנהגויות סובלניות וגודל אוכלוסייה צריכים להילקח בחשבון ביחס לארגון מרחבי, מוניציפלי או ליחידת אנליזה כפקטורים אשר משפיעים ביתר שאת על סוג או מידת הקשר הבין קבוצתי (Oliver and Mendelberg, 2000; Omer et al., 2013). לדוגמא, בעוד שמגוון אתני או גודל משמעותי של הקבוצה האחרת (קבוצה חיצונית) ברמת מטרופולין מיוחס לרמות גבוהות של איום ועוינות בתוך חברי הקבוצה, ברמת השכונה, הוא לעתים קשור לרמות נמוכות של עוינות ותחרות על משאבים משותפים (Oliver and Wong, 2003; Taylor, 1998). למרות זאת, גודל אוכלוסייה קשור לסובלנות. לדוגמא, בבחינה של שלושה אזורי מטרופולין, בוסטון, לוס אנג'לס ואטלנטה Olive and Wong מצאו שקרבה בין גזעית סביר שתהיה תואמת עם התנהגות פחות שלילית כלפי קבוצות חוץ ברמת השכונה, אך רק באזורי מטרופולין עם אחוזים גבוהים של קבוצות מיעוט כמו בלוס אנג'לס ואטלנטה. כלומר, כאשר האחוזים של המיעוטים בתוך עיר בכללותה קטנים יחסית, פוחתים ההבדלים בהתנהגויות גזעיות בין השכונות.

ההיפותזה הדומיננטית להסברת אינטראקציה בין קבוצתית וסובלנות צריכה לפיכך להיבחן בשנית ביחס לארגון המרחבי או היחידה הגיאוגרפית, היות ואין חשיבות רבה לכך שסגרגציית או היבדלות המגורים בתוך מסגרת מוניציפלית קשורה למאפיינים הסוציו-אקונומיים של הקבוצה (כמו חינוך ורמות הכנסה) ולמאפיינים אחרים שצוינו מעלה שיכולים להשפיע על אינטראקציה בין קבוצתית וסובלנות – סוגי מרחבים ציבוריים, הטרוגניות אתנית ויחסי גודל אוכלוסייה. כדי שתהיה משמעות לכל אלה אנחנו צריכים להוסיף את האפקט של הפרדה מרחבית על ידי תחום שיפוט, אשר עשויה להפחית מגע בין קבוצתי ובו זמנית להגדיל את התחרות הבין קבוצתית על כוח פוליטי ומשאבים (Oliver and Mendelberg, 2000). במחקר המובא בחוברת זאת

אנו מתמקדים במקרה של מערכת היחסים הערבית- יהודית במטרופולין תל אביב, בישראל. וזאת כדי לחקור כיצד המרחב והארגון המוניציפלי של קבוצות אתניות משפיעות על הנכונות או ההתנגדות למפגש בין קבוצתי בחיי היום יום.

1.1 הקונטקסט הישראלי- יחסים בין יהודים לערבים

בתוך מדינת ישראל ואוכלוסייתה היהודית הדומיננטית ישנם ערבים פלסטינים אשר מהווים קבוצת מיעוט משמעותית במדינה והם היו לכ-20% מאוכלוסיית המדינה (למ"ס, 2016). בעוד שמרבית הערבים הפלסטינים מחזיקים באזרחות ישראלית, המרחק החברתי בין הרוב היהודי למיעוט הערבי ניכר וחד משמעי. שתי קבוצות אלו מובחנות ע"י תכונות תרבותיות מגוונות במיוחד של שפה, דת וכמו כן מוצא אתני ולאום. הקונפליקט הפוליטי המתמשך בין ישראלים לפלסטינים ממשיך לתרום לאי אמון משותף, אי סבלנות וסגרגציה בחיי היום יום, בפרט בהקשר החברתי.

הדפוסים שמאפיינים את הפרדת המגורים בין יהודים לערבים חדשים וברורים. ברמת מדינה, רוב היהודים והערבים מתגוררים ביישובים מוגדרים, הומוגניים ומופרדים, יישובים "יהודים" או "ערבים". רק כ- 10% של הערבים הפלסטינים מתגוררים בערים מעורבות (חמאסי, 2008). שלוש מערים אלו יפו (תל אביב) לוד ורמלה שייכות למטרופולין תל אביב. המיעוט הערבי פלסטיני בערים אלו מתגורר בעיקר בשכונות ערביות אך אזורי מגורים ערבים-יהודים גם קיימים (Goldblatt and Omer, 2014a). מספר מחקרים חקרו את טבע הקשרים בין ערבים ויהודים בממדים שונים בחיים, כמו במערכות חינוך (Bekerman et al., 2011), במרכזים מסחריים (Romann and Weingrod, 1991; Shtern,)

2010) ובסוגיות בין קבוצתיות של תחרות על כוח פוליטי ומשאבים (Omer and Or, 2005; Yacobi, 2009). ולמרות זאת, עקב העמדה המבוססת של האוכלוסייה הערבית פלסטינית בחברה הישראלית העכשווית החשיפה היומית של האזרחים הערבים פלסטינים בישראל לפעילויות מרחביות אורבניות מיוחסת רק באופן שולי לממד של אינטגרציה סוציו-מרחבית כמו קשרים חברתיים, זהות ותחושת שייכות (Maoz, 2009; Jabareen, 2009; Falah, et al., 2000; Monterescu and Rabinowitz, 2007; Schnell and Haj-2002; Tannenbaum and Essa, 2012; Yahyaa, 2014). מחקרים מצאו כי המאפיינים הכלליים של יחסי רוב-מיעוט יבואו לידי ביטוי בנכונות א-סימטרית לשיתוף שטחי מגורים ולתקשר עם חברים מקהילות אחרות (Smootha, 2013). Amir (1969) לדוגמה חקר את היפותזת המגע/קשר בקונטקסט הישראלי, במציאות הערבית-יהודית והקיש כי בתנאים ספציפיים, קשרים בין קבוצתיים יכולים להביא לשינוי התנהגותי. כמו כן, המוכנות ליחסים חברתיים עם האחר (Hoffman, 1972) נמצאה כמהווה תנאי מקדים לשינוי התנהגותי. יחד עם זאת, יש עדות לא-סימטריה בין יהודים וערבים ובמוכנותם ליחסים וסובלנות עם האחר.

ביחס למגורים משותפים באותה שכונה, מחקרים אחדים דיווחו כי האוכלוסייה הערבית פלסטינית בישראל יותר וכנה לאופציה זו מהאוכלוסייה היהודית (Goldblatt, 1994; Hadas and Gonen, 2014b). בנוסף התלות של הסבלנות בסקלה הגיאוגרפית (מגורים משותפים בשכונה, בעיר ובמטרופולין) נמצאה כיותר משמעותית בקרב האוכלוסייה היהודית, במיוחד בקרב תושבים של שכונות הומוגניות (Omer et al., 2013).

אולם, כמצוין, מרבית המחקר על האינטראקציה פונקציונאלית, מפגשים וסובלנות בין קבוצתית בין ערבים פלסטינים ליהודים ישראלי בקונטקסט הישראלי התמקד בתוך גבולות מוניציפאליים ברורים, לרוב בערים מעורבות, ללא דגש מיוחד על אינטראקציה ברמת מטרופולין. כאשר בוחנים התפתחויות רלוונטיות באזור מטרופולין ישראלי, בפרט זה של תל אביב, המהווה את האזור המטרופוליני הגדול והמפותח ביותר בישראל, עלולות שתי תופעות קשורות:

ראשונה, התפוצה הגיאוגרפית של יהודים וערבים ביישובים עירוניים וקהילתיים באזור זה יוצרת מרחב יישובי מעורב שנוצר כתוצאה של פרוור והרחבת אזור המטרופולין (Hasson and Choshen, 2003). שנית, ערים ערביות עברו תהליכים ארוכים של אורבניזציה, שעודדו יוממות מאותן ערים ערביות ליישובים יהודים (Khamaisi, 2013). לפיכך, ברמת המקרו, מגמות באזור מטרופולין תל אביב יצרו תנאים מתאימים לאינטראקציה פונקציונאלית במרחבים ציבוריים בתוך רשתות מתפתחות של יחסים מרחביים בין יישובים ערבים ויהודים. תהליך דומה נצפה לדוגמא גם בחברות בין קבוצתיות בתעשייה (Schnell et al., 1999).

בעקבות תנאים אלו, אנו מניחים כי אזור מטרופולין תל אביב מתאים למקרה הנלמד, ובמיוחד לחקר המוכנות ליצירת קשר בין קבוצתי בקונטקסט של ארגון מרחבי שונה. אנחנו גם משערים כי קונטקסט כזה יכול לאפשר בחינה השוואתית של האינטראקציה הפונקציונאלית היומית בה קבוצות עוסקות ביחידה גיאוגרפית והקשרן של התפיסות והנכונות של הקבוצות לקשר בין-קבוצתי.

המטרה העיקרית של המחקר המוצג כאן יכולה אם כן להיחשב כניסיון לגלות את הנכונות של יהודים וערבים פלסטינים לקשרים

בין קבוצתיים במהלך פעילויות יומיומיות בעיריות שונות וארגונים
מרחביים בתוך מטרופולין תל אביב. בנוסף, אנו מעוניינים לגלות
איך האוכלוסיות תופסות את המרחבים בהם מתרחשים המפגשים
ומהן התחשבות והרגשות בעת מפגשים אלה.

2. מערך המחקר

למחקר שלוש מטרות: (א). לברר את היקף ואופי הקשרים הפונקציונליים בין יהודים לערבים במוקדי פעילות במרחב המטרופוליטני של תל אביב; (ב) לגלות ולהסביר את מידת הנכונות של ערבים ויהודים למפגשים פונקציונליים בין-קבוצתיים בתחומי פעילות שונים ובמקומות שנבדלים בארגון המרחבי המוניציפלי ובזהות האתנית שלהם; ו-ג) להבין את יחסי הגומלין בין הנכונות לקשר פונקציונלי בין-קבוצתי (יהודים-ערבים) וקיום קשרים כאלה בפועל לבין רמת הסובלנות כלפי הקבוצה השנייה בתחומים חברתיים ופוליטיים בכלל.

להשגתן של מטרות אלה נערך המחקר במוקדי פעילות תפקודית בהם מתקיים מפגש בין יהודים לערבים הממוקמים במרחב מגורים יהודי, ערבי או מעורב, בתחומם של אזורים גיאוגרפיים במטרופולין תל אביב שנבדלים בארגון המרחבי והמוניציפלי. המוקדים שנבדקו ונבחרו לשרת מחקר זה הינם: כפר סבא, טירה, ראש העין, כפר קאסם ויפו. מוקדים אלו נבחרו עקב ייחודים הגיאוגרפי והדמוגרפי, יפו נבחרה בהיותה עיר מעורבת אשר מכילה אוכלוסייה יהודית וערבית גם יחד, ובעקבות מיקומה במרכז המטרופולין תל אביב, ראש העין וכפר קאסם נבחרו בהיותן ערים סמוכות בעלות איגוד פרברי יהודי-ערבי, כפר סבא נבחרה בהיותה עיר יהודית המשרתת גם את הפריפריה הערבית וטירה שהיא עיר ערבית אשר נמצאת בקרבת כפר-סבא. במוקדי פעילות אלה נאספו נתונים באמצעות ראיונות ותצפיות. התוצאות המוצגות בחבור מתייחסות לממצאים שעלו מתוך ראיונות שבוצעו בקרב 279 מרואיינים יהודים וערבים (134 ו-145, בהתאמה) בארבע ערים: ראש העין (סופר מרקט וקופ"ח), כפר-סבא (קניון ובית חולים), יפו (מרפאה וסופר מרקט) וכפר קאסם (מרחבים שונים). הראיונות התבצעו בתקופה אפריל 2014 – מרץ 2015. עם המרואיינים

הערבים הם נערכו בשפה הערבית ועם המרואיינים היהודים בשפה העברית.

הטבלאות הבאות מציגות משתנים דמוגרפיים של המרואיינים, לפי חלוקה ליישוב וסוג המרחב בו בוצע הריאיון, בקרב יהודים וערבים, וכן התפלגות המרואיינים לפי מגדר וגילאים.

לוח 1: הצגת פרופיל של המרואיינים לפי שיוך לאומי, מגדר, גיל

שהיוו בסיס לניתוח סטטיסטי

א. מספר המרואיינים:

סה"כ	ראש העין		כפר סבא		כפר קאסם	יפו		סה"כ
	סופר מרקט	קופת חולים	קניון	בית-חולים		מרפאה	סופר מרקט	
יהודים	16	17	16	14	30	20	20	134
ערבים	21	19	25	15	26	20	20	145
סה"כ	37	36	41	29	56	40	40	279

ב. התפלגות המגדר:

		ראש העין				כפר סבא				כפר קאסם	יפו		סה"כ		
		סופר מרקט		קופת חולים		קניון		בית-חולים				מרפאה		סופר מרקט	
		ז	נ	ז	נ	ז	נ	ז	נ	ז	נ	ז	נ	ז	נ
יהודים		12	4	7	10	8	6	8	8	6	24	6	10	7	13
ערבים		16	5	7	12	9	6	12	13	11	14	10	6	14	75

ג. התפלגות הגילאים:

ראש העין				כפר סבא				כפר קאסם		יפו				
סופר מרקט		קופת		קניון		בית				מרפאה		סופר מרקט		
ממוצע	סית	ממוצע	סית	ממוצע	סית	ממוצע	סית	ממוצע	סית	ממוצע	סית	ממוצע	סית	
33.4	14.5	36.3	12.3	30.5	7.4	32.4	11.7	28.8	9.3	47.3	17.6	30.6	8.3	יהודים
26.6	9.4	29.5	11.45	34	6.9	46.8	11.8	39.7	12.6	36.8	14.0	31.1	12.5	ערבים

המחקר הנוכחי בא לגלות את היקף ותחומי הקשרים הפונקציונליים בין יהודים לערבים במטרופולין תל אביב, את הנכונות למפגש במרחבי פעילות משותפים ותחושות הנוחות והביטחון בהם, את הזהות האתנית-לאומית המוקנית למרחבים אלה, ואת ההבדל בין רוב (יהודים) ומיעוט (ערבים) בהקשר הזה. המחקר מנסה לתת תשובה לשאלה מהו הקשר בין פעילות/אינטראקציות לסובלנות? השערותנו כי ישנו קשר בין דרגת סובלנות ותחומי סובלנות (פונקציונלי, חברתי, אישי-קבוצתי), כך שבקרב האוכלוסייה הערבית יש הבחנה בין מרחבי תפקוד ומרחביים חברתיים בכל הנוגע לנכונות למפגש. זאת בעוד שבקרב האוכלוסייה היהודית הנכונות לקשר תפקודי קשורה לנכונות למפגש חברתי. להלן השאלות שהובילו מחקר זה:

- האם ואיך סוג הפעילות/ אינטראקציה משנה?
- האם ואיך מיקום המרחב של פעילות/ אינטראקציה?
- האם קיימת תפישה דיפרנציאלית של זהות של מקום יהודי / ערבי - כשמדובר על פונקציה מוסדית מוכתבת, בעיני היהודים מדובר על מרחב משותף אבל דווקא בעיני ערבים בית החולים שלא כמו הקניון מסמל את המדינה – מדינה = יהודית?
- האם קיימת תחושה דיפרנציאלית בתחושת בטחון?
- האם קיים שוני בארגון המרחבי- יפו (עיר מעורבת); ראש העין-כפר קאסם, כ"ס - טירה?

3. תוצאות המחקר

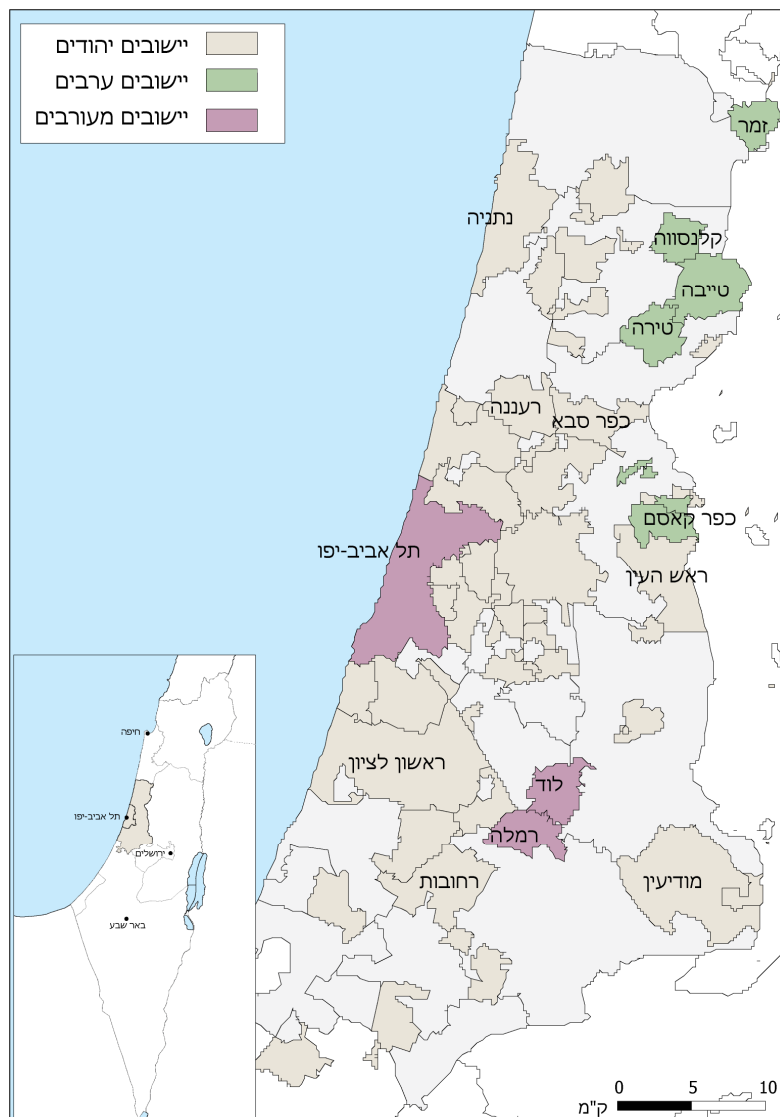
בפרק זה ננסה לסכם את הממצאים על בסיס ראיונות ותצפיות שנערכו בשטח על ידי צוות המחקר.

3.1 אינטראקציה פונקציונלית בין האוכלוסייה הערבית ליהודית

היקף הקשרים הפונקציונליים בין יהודים לערבים נבחן במוקדי פעילות משותפים ביישוב יהודי, ערבי ומעורב בתחומם של שלושה אזורים במרחב המטרופוליני של תל אביב שנבדלים בארגון המרחבי מוניציפלי (איור 1): היישובים כפר סבא – טירה; היישובים ראש-העין – כפר קאסם, ויפו כעיר מעורבת. מתוך ניתוח הראיונות עולה שפעילות התפקודית של האוכלוסייה הערבית ביישוב היהודי אינטנסיבית יותר מפעילות האוכלוסייה היהודית ביישוב הערבי. הדבר בא לידי ביטוי בכמות הקשרים התפקודיים, במגוון התפקודים ובגודל המרחב הגיאוגרפי בו מתקיים קשר כזה. כדי להמחיש זאת, נציין ש-93% מהמראיינים הערבים מבקרים ביישובים יהודים, לעומת 65% מהמראיינים היהודים המבקרים ביישובים יהודיים. יתירה מכך, משך השעות של האוכלוסייה הערבית ביישובים יהודיים רב יותר מזה של האוכלוסייה היהודית ביישובים הערביים; בממוצע, המראיינים היהודים שוהים ביישובים הערביים כשעה אחת בכל ביקור, בעוד שערבים שוהים בממוצע כשעתיים ורבע ביישוב היהודי. תכיפות הביקור תלויה בקרבה הגיאוגרפית בין היישובים ובגודלם. כך לדוגמא, תושבי ראש העין מבקרים בעיקר ביישוב הערבי הסמוך כפר קאסם בעוד שתושבי כפר סבא מבקרים בעיקר בטירה, כפר קאסם וטיבה. הביקור ביישובים הערבים נעשה לרוב לצורך קניות, מסעדות, מוסכים ורחיצת רכב, בשל המחירים הנמוכים והיותם של העסקים פתוחים ביום שבת. מרחב הפעילות התפקודית של האוכלוסייה הערבית מתפרש על פני יישובי המטרופולין של תל אביב ובמיוחד ביישובים גדולים וקרובים. תושבי כפר קאסם לדוגמא מקיימים

פעילות תפקודית ביישובים היהודיים סמוכים, כולל ראש העין, הוד השרון, אורנית, חורשים פתח-תקווה, וכפר סבא וביישובים אחרים כדוגמת הרצליה, ורמת גן ותל-אביב יפו. הביקורים ביישובים היהודיים נעשים למטרת קניות, בילוי, עבודה, שירותים מוסדיים ושירותי בריאות, מפגשים עם חברים, ולימודים. הבחירה לבקר ביישובים יהודיים נובעת ממגוון המוצרים והשירותים המוצעים בהם ומהקרבה שלהם ליישוב המגורים. לדוגמא, ראש העין משמשת יעד לתפקודים מסדר נמוך כדוגמת מרכז קניות ומרפאה בעוד כפר סבא משמשת יעד לפונקציות מסדר גודל גבוה כדוגמת קניון ובית חולים.

מעניין לראות, כי רבים מהמרווינים ציינו את העובדה שמרחבי הפעילות ביישובים היהודיים מאפשרים תנאים שאינם מצויים ביישובים ערביים (כדוגמת שימוש בכרטיס אשראי). את ההבדלים בין יהודים וערבים במרחבי הפעילות במטרופולין ניתן לייחס ליחסי הגודל בין הקבוצות, ליחסי הגודל בין יישובי שתי האוכלוסיות, וליחסי רוב מיעוט בכלל, שלהם השלכות על מיקומם של תפקודים ושירותים ציבוריים כדוגמת שירותי בריאות.

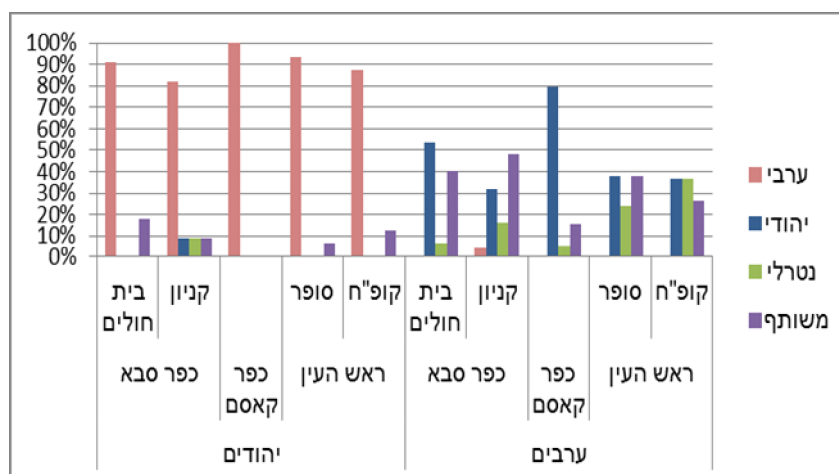
איור 1: אזורי המחקר במרחב המטרופוליטני של תל אביב בהם נבחנו קשרים תפקודיים בין יהודים לערבים.

3.2 זהות אתנית של מרחבים משותפים פונקציונליים

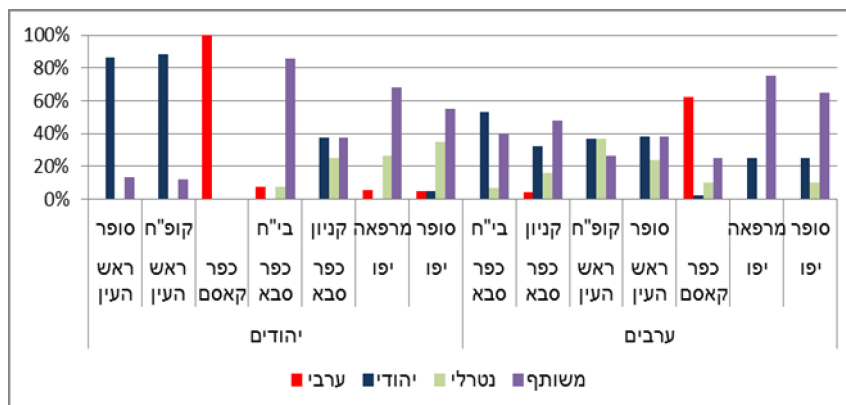
בין יהודים וערבים קיים הבדל משמעותי בכל הקשור לזהות האתנית שניתנת על ידם למקום בו נערכת הפעילות התפקודית. ככלל, מרחבי הפעילות ביישובים הערביים נתפשים כמרחבי זהות ערבית אך למרחבי הפעילות ביישובים היהודיים מוקנות זהויות מגוונות: יהודי, משותף, ניטרלי ואף ערבי (איור 2). הזהות המוקנית למרחב הפעילות ברמת הישוב מוסברת כתוצאה של זהות הישוב בכללותו וזהות האוכלוסייה הגרה בו, אך גם כתוצאה מזהות הצרכנים, זהות העובדים נותני השרות וזהות בעלי העסק. ואולם, כאשר נבחנת תפישת הזהות של מרחב הפעילות התפקודי בו נערך המפגש יהודים-ערבים מתגלה הבדל בין מרחבי התפקוד, ובעיקר בקרב האוכלוסייה היהודית (איור 3). כאשר מדובר על מרחבי תפקוד מסדר נמוך, כדוגמת סופרמרקט ומרפאה, בראש העין הם מזוהים כיהודיים כמעט בעיני כל המרואיינים ורק בעיני מקצתם (כ-12%) כמשותפים. לעומת זאת, מרחבי תפקוד אלה נתפשים בעיני מרבית המרואיינים היהודים ביפו כמרחבים משותפים או ניטראליים. רק מיעוט המרואיינים (כ-5%) מזוהים אותם כבעלי זהות ערבית או יהודית. בקרב האוכלוסייה הערבית קיימת מגמה שונה בהקשר הזה. בניגוד למרואיינים היהודיים בראש העין, מזוהים מרחבים אלה בעיקר כמשותפים. מקצת המרואיינים הערבים זיהו מרחבים אלה כבעלי זהות יהודית. גם ביפו מזוהים מרחבים אלה כמשותפים בדומה לאוכלוסייה היהודית. מכאן, שבעוד שבראש העין, המהווה ישוב יהודי הומוגני, ניכר הבדל רב בין יהודים לערבים בזהות הניתנת למקום, ביפו הבדלים אלה אינם משמעותיים. יתרה מכך, מעניין לציין שחלק מהמרואיינים הערבים (כ-24%) תופשים את הסופרמרקט וקופ"ח כבעלי זהות יהודית, בעוד שרק מיעוט קטן של היהודים רואה בסופרמרקט כבעל זהות יהודית ואף לא אחד ציין שקופ"ח היא

בעלת זהות יהודית. אם כן, בקרב האוכלוסייה הערבית נתפשים מרחבים אלה בעיקר כבעלי זהות יהודית, ומנגד כבעלי זהות ערבית על ידי המרואיינים היהודיים. לעומת זאת, כאשר מדובר על מרחבי תפקוד מסדר גבוה יחסית, כדוגמת קניון ובעיקר בית חולים, נוטים המרואיינים היהודים לראותם גם כמשותפים וניטרליים אף יותר מהאוכלוסייה הערבית.

המשמעות היא שהאוכלוסייה היהודית נוטה להיות מושפעת מהארגון המוניציפלי והמרחבי, ובמידה מסוימת גם מסוג התפקוד (קניון או בית חולים), בעוד שבקרב האוכלוסייה הערבית אין הבדלים משמעותיים בתחושת הזהות בהקשר הזה – הם נוטים לראות את כל המרחבים התפקודיים ביישוב היהודי גם כמשותפים וכניטרליים. מכל מקום, המרחב התפקודי ביישוב הערבי מזוהה בעיקר כערבי על ידי שתי הקבוצות, ובמיוחד בעיני המרואיינים היהודיים שכולם רואים בו מרחב בעל זהות ערבית.

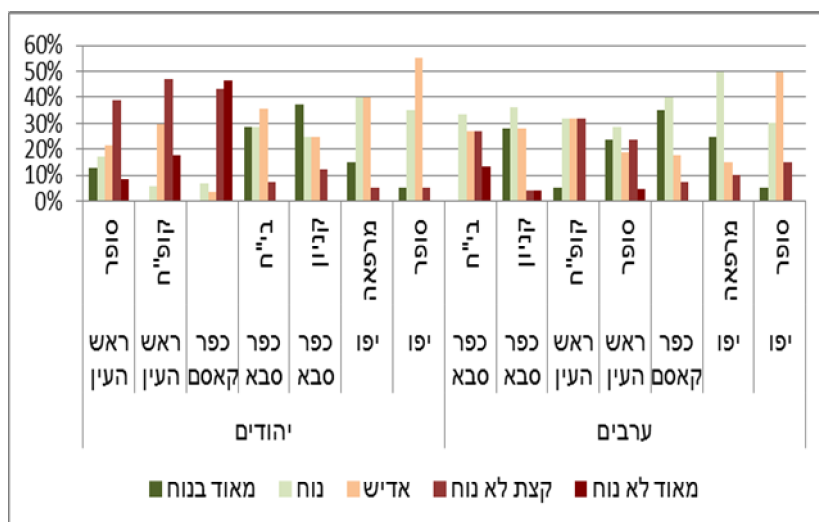
איור 2: זיהוי היישוב ה"אחר" - זהות היישוב הערבי בעיני מרואיינים יהודים וזהות היישוב היהודי בעיני מרואיינים ערבים במרחבי תפקוד שונים.

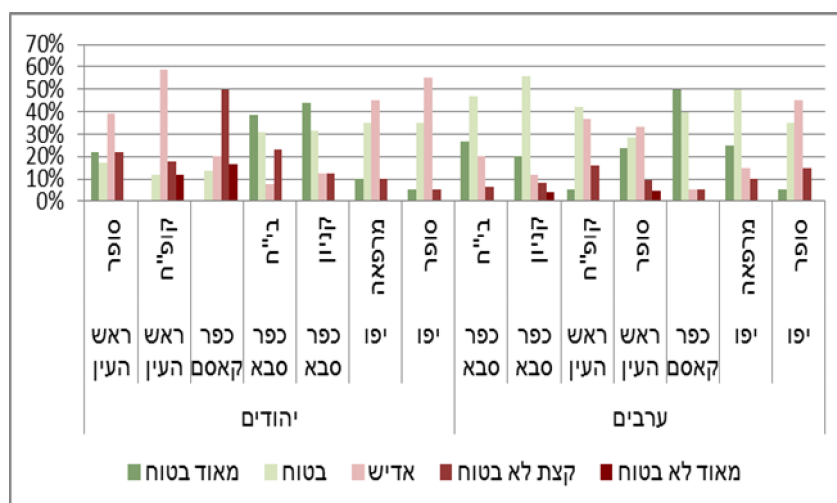
איור 3: זיהוי המרחב (משותף, נטרלי, יהודי, ערבי) בו נערך המפגש התפקודי הבין-קבוצתי, בעיני יהודים וערבים. הבחנה בין המרחבים בהם בוצע הריאיון.

בחינת תחושות הנוחות והביטחון של המרואיינים בעת השהות במרחבים המשותפים מעלה את התמונה הבאה: בקרב חלק ניכר מהמרואיינים היהודים ניכרת תחושה של אי-נוחות (איור 4) ותחושה של העדר ביטחון (איור 5), ובמיוחד בקרב מרחבים הממוקמים ביישובים ערביים או במרחבי פעילות ביישובים יהודיים, בהם הפונקציות מוכתבות והמפגש עשוי להיות ממושך או משמעותי יותר (כדוגמת בית חולים ומרפאה). לעומת זאת, במרחבי בחירה (כדוגמת סופרמרקט וקניון) אשר אינם כרוכים יחסית בחשיפה משמעותית או ממושכת מרבית המרואיינים היהודים מביעים תחושת נוחות וביטחון רב יותר. גם בקרב המרואיינים הערבים ניכר ההבדל בתחושות הנוחות והביטחון העולות מנוכחות יהודים במרחבי פעילות אלה. בעוד ש-64% מהמרואיינים הערבים שרואיינו בקניון בכפר סבא הצביעו על תחושת נוחות מנוכחות יהודים במקום, בבית החולים רק 33% הצביעו על תחושת נוחות. ההבדל בין סוגי המרחבים נמצא גם בקרב המרואיינים הערבים שרואיינו בראש העין: בעוד ש-52% מהערבים שרואיינו בסופרמרקט הצביעו על תחושת נוחות מנוכחות יהודים במקום, בקופת החולים רק 37% הצביעו על

תחושת נוחות. ביפו, לעומת זאת, עלתה תמונה שונה: שיעור גבוה מאוד מבין המרואיינים הערבים בקופת החולים חש בנוח בנוכחות יהודים (75%) לעומת שיעור נמוך בהרבה שחש בנוח בסופרמרקט (35%). במילים אחרות, בעוד שבכפר סבא ובראש העין המרואיינים הערבים נוטים להרגיש בנוח בנוכחות יהודים במרחבי הבחירה שאינם מחייבים חשיפה משמעותית ו/או ממושכת, הרי שביפו תחושת הנוחות רבה יותר דווקא במרפאה שהמפגש בה עשוי להיות משמעותי יותר. מניתוח תחושת הביטחון של המרואיינים היהודים עולה חוסר ביטחון במרחבים בראש העין - הן בקופת החולים והן בסופרמרקט (איור 5). תחושת הביטחון הגבוהה ביותר בקרב היהודים נמצאה בקניון בכפר-סבא, בו 75% מהמרואיינים היהודים העידו כי הם מרגישים "בטוח" - "מאוד בטוח" מנוכחות האוכלוסייה הערבית במקום. לעומת זאת, בקופת החולים בראש העין נמצא שיעור גבוה יחסית של מרואיינים שהביעו תחושת העדר ביטחון (29%). בקרב המרואיינים הערבים בולטת תחושת ביטחון רבה יותר בישוב שלהם בהשוואה לאוכלוסייה היהודית. כך לדוגמא, בכפר-קאסם רק 4% מהמרואיינים גילו מידה של העדר בטחון. נראה כי ההבדל הבולט ביותר בין יהודים וערבים בתחושת הביטחון הינו באזור כפר קאסם - ראש העין: בשני מרחבי הפעילות שנבדקו בראש העין, שיעור גבוה יותר של ערבים הצביע על תחושת ביטחון (בטוח-מאוד בטוח) בהשוואה ליהודים: הן בקופת החולים (47% לעומת 12%) והן בסופר (52% לעומת 39%, בהתאמה).

איור 4: תחושת הנוחות מנוכחות ה"אחר" בקרב יהודים וערבים במרחבים השונים.

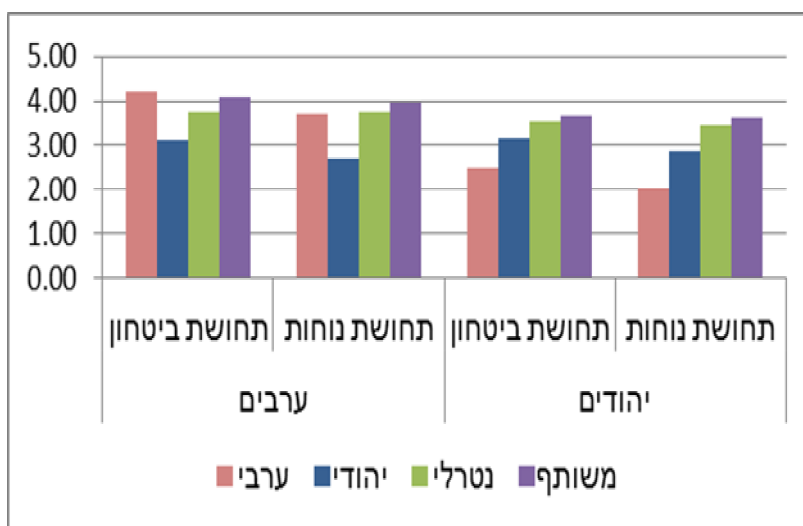
איור 5: תחושת הביטחון הנחוות במרחבים השונים, בקרב יהודים וערבים.

הממצאים מראים אם כן שתחושות הנוחות והביטחון קשורות לארגון המוניציפלי (מרחב מעורב לעומת הומוגני) ולארגון המרחבי

(ישובים סמוכים ראש-העין – כפר קאסם לעומת ישובים מרוחקים ובסדר גודל גבוה יותר כפר-סבא – טירה) בהם נערכת הפעילות התפקודית ולסוג הפעילות התפקודית. אף שתחושת הנוחות והביטחון בקרב המרואיינים הערבים גבוהה יותר בהם, רבים מהם ציינו כי בדרך כלל אינם נמצאים באינטראקציה עם התושבים היהודים ביישוב היהודי, וכן העידו על תחושה של ריחוק וזרות במפגשים אלה. תחושות אלה תלויות בהתייחסות האוכלוסייה היהודית אליהם ביישוב בכלל ובמרחב הפעילות בפרט, ובמיוחד כאשר הם חווים גזענות או אמירות פוגעניות או זוכים ליחס לא מכבד ומשפיל (למשל מצד הבודקים הביטחוניים). המרואיינים היהודים מציינים שתחושות של חוסר הנוחות קשורות לסממנים תרבותיים כגון שפה ולבוש. יוצא אפוא, שהקשר התפקודי הבין-קבוצתי על יתרונותיו הכלכליים ועל יחס ההשלמה בין הקבוצות אינו נעדר תחושות של אי-נוחות וחוסר ביטחון. על כך תעיד גם העובדה שמרבית המרואיינים, הן הערבים והן היהודים, היו מעדיפים לקבל שירות זהה ביישוב שלהם או ביישוב אחר התואם את זהותם האתנית, ישוב ערבי או יהודי, בהתאמה. מכל מקום, על פי עדות המרואיינים תחושת הביטחון שלהם תלויה במידה רבה במצב הביטחוני הכללי והאווירה הפוליטית השוררת בארץ, וכן בהיכרות הקודמת עם המקום.

תחושת הביטחון והנוחות במרחב התפקודי המשותף קשורה גם לזהות המוקנית למקום (איור 6). מהתוצאות עולה, כי בקרב המרואיינים הערבים תחושת הביטחון הרבה ביותר נחוות במרחבים המזוהים כבעלי זהות ערבית בעוד שתחושת הביטחון הנמוכה ביותר נחוות במרחבים המזוהים כיהודיים. לעומת זאת, תחושת הביטחון הרבה ביותר בקרב המרואיינים היהודים נמצאה בקרב המרואיינים שזיהו את המרחבים כמשותפים והנמוכה ביותר בקרב אלה שזיהו את המרחבים כבעלי זהות ערבית או יהודית. כפי שצוין לעיל, בראש העין לדוגמא היהודים מזהים את מרחבי

הפעילות בישוב שלהם כיהודיים, אך חלקם מרגיש שלא בנוח או לא בטוח במרחבים אלה. מכאן, שלהוציא את תחושת הביטחון של האוכלוסייה הערבית במרחב הערבי, בקרב שתי הקבוצות תחושת הביטחון רבה יותר במרחבים המזוהים כמשותפים ונמוכה יותר במרחבי הפעילות בישוב של הקבוצה השנייה. באופן דומה, תחושת הנוחות בקרב המרואיינים היהודים והערבים נמצאה הנמוכה ביותר במרחבים שזוהו כבעלי זהות ערבית או יהודית, בהתאמה.

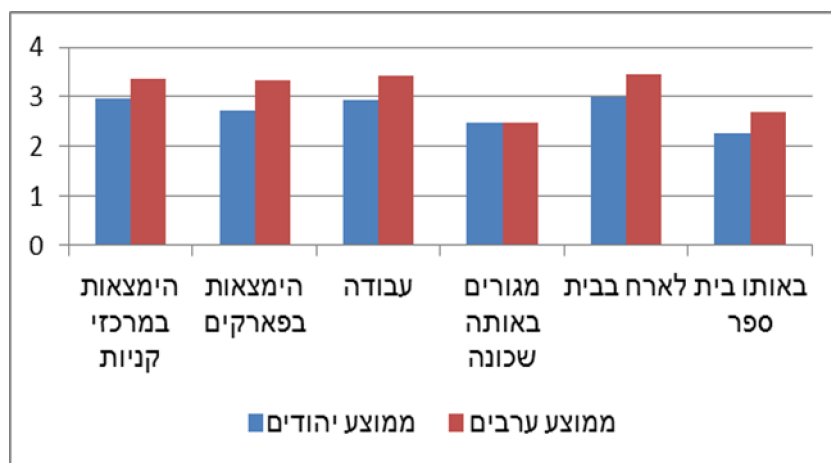

איור 6: ממוצע תחושת הביטחון והנוחות בקרב מרואיינים יהודים וערבים, לפי הזהות המוקנית למרחב. (הדירוג הממוצע של תחושת הנוחות הנחוות במרחב נקבע בסולם של 1-5: 5 "מרגיש מאוד בנוח" ו-1 "מרגיש מאוד לא בנוח") ותחושת הביטחון הנחוות במקום (אף היא בסולם של 1-5: 1 הינו "מרגיש מאוד לא בטוח" ו-5 "מרגיש מאוד בטוח").

3.3 הנכונות למפגש ואינטראקציה עם האחר ברמה יומיומית

דרגת הסובלנות והנכונות למפגש עם ה"אחר" נבחנה בשישה תחומים: במרכזי קניות, פארקים, מקום העבודה, מגורים באותה שכונה, אירוח בבית ומפגש בבית הספר. דרגת הסובלנות הינה בסולם של 1-5, על פי הדירוג הבא: 1 לא מוכן; 2 מעדיף שלא; 3

לא אכפת לי; 4) מעדיף שכן; 5) רוצה מאוד. ניתוח עמדות המרואיינים גילה שדרגת הסובלנות הממוצעת (בכל התחומים) של המרואיינים הערבים גבוהה באופן מובהק ($p < 0.001$) מזו של המרואיינים היהודים (3.12 לעומת 2.63, בהתאמה), וככלל, גבוהה גם בכל אחד מהתחומים (איור 7).

איור 7: השוואה בין ממוצע סובלנות (נכונות למפגש) של יהודים ושל ערבים, עבור כל תחום נחקר

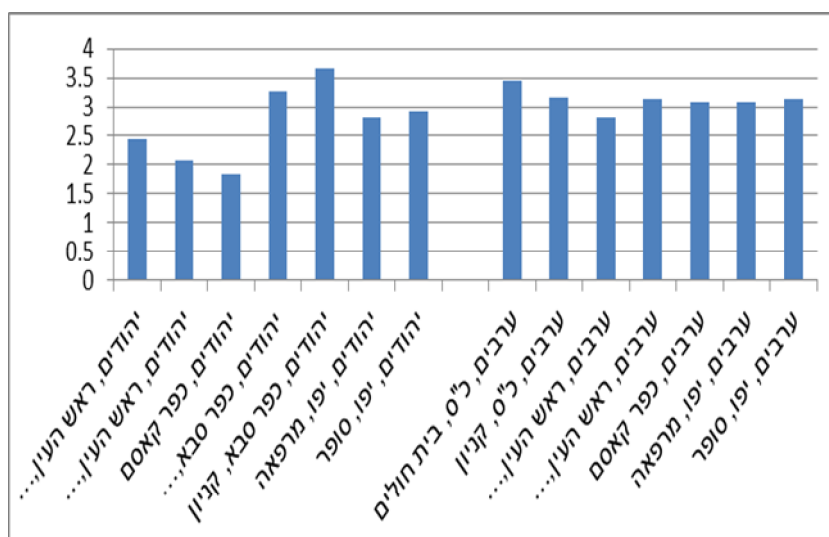
בקרב המרואיינים היהודים הנכונות למפגש עם אוכלוסייה ערבית נמצאה כנמוכה ביותר ביחס למפגש בבית הספר, בעוד שבקרב המרואיינים הערבים הנכונות למפגש עם אוכלוסייה יהודית נמצאה נמוכה ביותר ביחס למגורים באותה השכונה. מגורים באותה שכונה ולימודים באותו בית ספר כרוכים במפגש עם היבטים חברתיים ותרבותיים מובהקים, הכרוכים גם בחשיפה יומיומית בתחומי חיים אחרים נלווים כדוגמת מפגש במרחב הציבורי וקשרי חברות בין הילדים. מן הצד השני מפגשים בפארק, במרכז קניות או במקום עבודה אינם כרוכים בהכרח בקשר חברתי, ובמקרה של פארקים ומרכזי קניות והם אינם ממושכים. ככלל, גם בקרב יהודים וגם בקרב ערבים דרגת הסובלנות הגבוהה ביותר היא

כלפי אירוח ה"אחר" בבית, בעוד שהנמוכה ביותר היא כלפי מפגש הילדים בבית הספר ומגורים באותה שכונה. הבדל זה ניתן להסביר בכך שאירוח בבית נעשה בזמן ובמקום הניתנים לבחירה או שליטה, בעוד שמפגש בבית הספר או באותה השכונה, אינם נעשים מתוך בחירה (הן מבחינת הזמן והן מבחינת המקום).

בכדי לזהות את הקשר בין אפשרות הבחירה של מרחב הפעילות המשותף לבין הנכונות למפגש עם ה"אחר", סווגו המרחבים ל'מרחבי בחירה' ו'מרחבים שאינם בחירה': מרחבי בחירה כוללים את הסופרמרקט ואת הקניון בעוד שמרחבים שאינם בחירה (ואשר מוכתבים על ידי מוסדות המדינה השונים) כוללים את קופ"ח, ביה"ח והמרפאה. ראוי לציין שבמרחבים מוכתבים המפגש עם ה"אחר" עשוי להיות גם משמעותי ו/או ממושך יותר. מלבד זאת, מרחבים אלה נושאים גם אופי הנתפס כממסדי והם מזוהים עם קבוצת הרוב היהודי. בהתאם להבחנה זו נמצא שהיהודים מפגינים סובלנות רבה יותר במרחבי הבחירה לעומת המרחבים המוכתבים. כך לדוגמא, דרגת הסובלנות למפגש עם ה"אחר" במרחב תפקודי ביישוב היהודי נמצאה גבוהה באופן מובהק ($p=0.06$) בקרב המרואיינים (היהודים והערבים) שרואיינו במרחבי בחירה לעומת אלה שרואיינו במרחבים שאינם מרחבי בחירה. נראה אפוא שלמידת החשיפה החברתית-תרבותית בחיי השגרה היומיומיים ולאפשרות הבחירה בפעילות משותפת יש משמעות רבה בכל הקשור לתחושת הסובלנות והנכונות למפגש עם ה"אחר" - הסובלנות כלפי ה"אחר" רבה יותר במרחבי בחירה שהמפגש בהם אינו כרוך במפגש חברתי ממושך. ממצא זה עולה בקנה אחד עם תחושת הנוחות והביטחון הדיפרנציאלית במרחבים אלה שנדונה לעיל, וזאת במיוחד לגבי מרואיינים יהודים ביישובים יהודיים.

הנכונות למפגש עם ה"אחר" מושפעת גם ממקום המפגש ומסוג התפקודים (איור 8). בקרב המרואיינים היהודים ישנם הבדלים

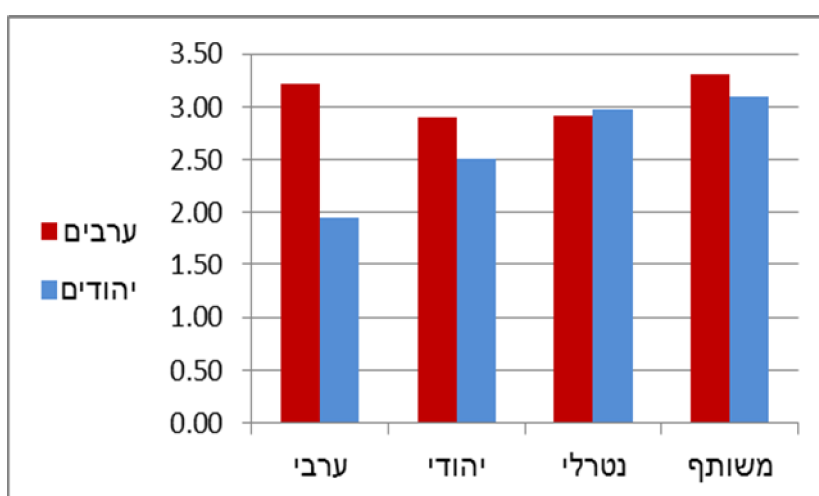
רבים בנכונות למפגש עם ה"אחר" במרחבים השונים בהשוואה למרואיינים הערבים. הנכונות למפגש עם ה"אחר" במרחבי תפקוד מסדר נמוך (קופת חולים וסופרמרקט) בראש העין היא הנמוכה ביותר, בעוד שבתפקודים מסדר גבוה (בית חולים וקניון) הממוקמים בכפר סבא קיימת נכונות רבה יותר למפגש. הנכונות למפגש עם ה"אחר" בעיר המעורבת יפו רבה במרחבים תפקודיים מסדר נמוך בהשוואה לראש העין ההומוגנית. דהיינו, בדומה לזהות המוקנית למקום ולתחושת הנוחות והביטחון בו, המרואיינים היהודים מקנים חשיבות להקשר בו נערך המפגש. המשמעות היא שלארגון המוניציפלי והמרחבי (ישובים סמוכים כדוגמת ראש העין – כפר קאסם לעומת ישובים מרוחקים וגדולים יחסית כפר סבא – טירה) ולסוג התפקוד יש קשר מובהק גם לדרגת הנכונות למפגש עם ה"אחר", ובמיוחד בקרב האוכלוסייה היהודית.

איור 8: רמת סובלנות (נכונות למפגש) ממוצעת, עבור כל קבוצה נחקרת על פי מרחבי המפגש בין יהודים לערבים.

תמונה מעניינת מתקבלת גם מניתוח היחס בין רמת הסובלנות לזהות המוקנית למרחב. הן המרואיינים היהודים והן המרואיינים הערבים מגלים סובלנות רבה יותר למפגש עם ה"אחר" במרחבים

שהם מבחינתם בעלי זהות משותפת (איור 9). מנגד, המרואיינים היהודים והערבים המזהים את המרחב כיהודי נוטים להיות פחות סובלניים כלפי מפגש משותף. ואולם, כאשר מדובר על מרחב עם זהות ערבית יש הבדל רב; רמת הסובלנות של הערבים גבוהה במיוחד בעוד שרמת הסובלנות של היהודים נמוכה במיוחד. דהיינו, בקרב היהודים רמת הסובלנות או הנכונות למפגש עם ערבים גבוהה כאשר מדובר על מרחב עם זהות משותפת והיא נמוכה במיוחד כאשר מדובר על מרחב הומוגני, יהודי או ערבי. בקרב הערבים לעומת זאת, הנכונות למפגש עם יהודים רבה יותר במרחבים הנתפשים כמשותפים או כערביים.

איור 9: ממוצע דרגת סובלנות כלפי מפגש עם ה"אחר", בקרב היהודים וערבים. חלוקה לפי הזהות המוקנית למקום.

ככלל, תחושות הביטחון והנחות במרחב נמצאו בהתאמה עם הנכונות לקשר תפקודי עם ה"אחר". ניתוח הנתונים העלה קורלציה חיובית ומובהקת בין דרגת הנכונות למפגש עם ה"אחר" בתחומי החיים השונים לבין התחושות העולות כלפי נוכחות ה"אחר" במקום בו בוצע הריאיון ($r=0.654$, $p<0.000$). קורלציה

זו נמצאה גם בקרב היהודים וגם בקרב ערבים, על אף היותה נמוכה יחסית בקרב ערבים ($r=0.83$ ו- $r=0.33$, בהתאמה, $p<0.000$). באופן דומה, נמצא גם קשר בין דרגת הנכונות למפגש עם ה"אחר" בתחומי החיים השונים לבין תחושת הביטחון העולה בביקור במקום ($r=0.619$, $p<0.000$). קורלציה זו נמצאה אצל יהודים ($r=0.755$, $p<0.000$) ובמידה נמוכה יותר אצל ערבים ($r=0.364$, $p<0.000$).

בחינת המתאם בין הנכונות למפגש עם ה"אחר" בתחומי פעילות שונים (טבלה 1) מגלה הבדל חשוב בין יהודים לערבים בין סוגי ותחומי המפגש. בעוד שבקרב המרואיינים היהודים קיים מתאם גבוה בין כל תחומי המפגש בין הקבוצות, בקרב האוכלוסייה הערבית קיים שוני בתחומי המפגש – קיים מתאם גבוה בין תחומים פונקציונליים (מרכזי קניות, מקום העבודה, ופארקים) ומתאם גבוה בין תחומים שנושאים גם אופי חברתי ותרבותי (מגורים באותה שכונה, אירוח בבית ומפגש בבית הספר), אך קיים מתאם נמוך יחסית בין סוגי התחומים. המשמעות היא: מבחינת האוכלוסייה הערבית קיימת מידה רבה יותר של הבחנה בין הנכונות למפגש בתחומי חיים פונקציונליים לבין הנכונות למפגש בתחומים הנושאים אופי חברתי מובהק, אך מבחינת האוכלוסייה היהודית אין הבחנה בין תחומים אלה. את ההבדל בין האוכלוסיות בהקשר זה ניתן לייחס להכרה בחשיבות המפגש התפקודי הבין-קבוצתי בקרב האוכלוסייה הערבית לצד הרצון לשמור על הצביון התרבותי חברתי של הקבוצה. לעומת זאת, האוכלוסייה היהודית רואה פחות נחיצות בקשר הפונקציונלי. יש רבים המעדיפים להימנע ממקשר כזה ויש אף כאלה הרואים בו איום, וזאת ללא הבחנה בין התחום החברתי והתפקודי.

		מרכזי קניות	פארקים	עבודה	אותה שכונה	לארח בבית	באותו בית ספר	מרכזי קניות	פארקים	עבודה	אותה שכונה	לארח בבית	באותו בית ספר
		יהודים						ערבים					
מרכזי קניות	r		0.844	0.872	0.822	0.815	0.702		0.892	0.513	0.217	0.372	0.290
	p		0.000	0.000	0.000	0.000	0.000		0.000	0.000	0.009	0.000	0.000
	n		133	132	131	130	131		144	144	144	144	143
פארקים	r	0.844		0.782	0.716	0.705	0.664	0.892		0.545	0.277	0.385	0.305
	p	0.000		0.000	0.000	0.000	0.000	0.000		0.000	0.001	0.000	0.000
	n	133		132	131	130	131	144		146	146	146	145
עבודה	r	0.872	0.782		0.773	0.819	0.712	0.513	0.545		0.352	0.437	0.471
	p	0.000	0.000		0.000	0.000	0.000	0.000	0.000		0.000	0.000	0.000
	n	132	132		130	129	131	144	146		146	146	145
אותה שכונה	r	0.822	0.716	0.773		0.746	0.756	0.217	0.277	0.352		0.211	0.439
	p	0.000	0.000	0.000		0.000	0.000	0.009	0.001	0.000		0.011	0.000
	n	131	131	130		128	131	144	146	146		146	145
לארח בבית	r	0.815	0.705	0.819	0.746		0.789	0.372	0.385	0.437	0.211		0.385
	p	0.000	0.000	0.000	0.000		0.000	0.000	0.000	0.000	0.011		0.000
	n	130	130	129	128		131	144	146	146	146		145
באותו בית ספר	r	0.702	0.664	0.712	0.756	0.789		0.290	0.305	0.471	0.439	0.385	
	p	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000		0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	
	n	131	131	131	129	128		143	145	145	145	145	

לוח 2: קורלציות (פירסון) בין נכונות למפגש בתחומי פעילות/מרחבים שונים, בקרב יהודים וערבים

4. פירוט הממצאים מפי המרואיינים

עתה, יסוכמו הממצאים שעלו מניתוח שיח של ראיונות העומק שהתקיימו הן בקרב המרואיינים הערבים והן בקרב המרואיינים היהודים. תחילה תוצג התייחסות לממצאים שעלו בקרב המרואיינים הערבים (בכפר סבא, בראש העין, בכפר-קאסם וביפו) ולאחר מכן תוצג התייחסות לממצאים שעלו בקרב המרואיינים היהודים¹.

4.1 אוכלוסייה ערבית

4.1.1 כפר-סבא

4.1.1.1 בית חולים (כפר-סבא)

מטרת הביקור העיקרית של המרואיינים בבית החולים הייתה לצורך קבלת טיפול רפואי ובדיקה עבור עצמם, או לצורך ליווי בני משפחה או ביקור חולים. הביקור בבית חולים זה נעשה בשל סוג השירות המוצע בו ובשל הקרבה למקום המגורים. **המרואיינים הצביעו על כך שהביקור בו נעשה מחוסר ברירה**, כיוון שלא ניתן לקבל שירותים דומים במקומות אחרים, בערים אחרות, כולל ביישובים ערביים.

¹ מקרא:

J	יפו	H	בית חולים / מרפאה	M	זכר
RH	ראש העין	S / M	מסעדה / קניון / סופר	F	נקבה
		/ R	מרקט		
KK	כפר קאסם			J	יהודי
KS	כפר סבא			A	ערבי

כמחצית מהמרואיינים מזהים את בית החולים כמקום יהודי והיתר כמקום משותף או נטרלי. מיקומו בעיר יהודית (הסיבה השכיחה ביותר), הזהות היהודית של העובדים, העובדה שמשרת בעיקר את האוכלוסייה היהודית, השילוט בעברית ושמו העברי מקנים לו את הזהות היהודית.

המרואיינים שהגדירו את המקום כבעל זהות משותפת התייחסו בעיקר לעובדה שהמקום משרת את האוכלוסייה היהודית והערבית "ללא קשר למוצאם" וכן את העובדה ששומעים במקום את שתי השפות. כמעט כל המרואיינים מציינים כי הם יודעים את השפה העברית ומשתמשים בה, בדר"כ מסתדרים עם השפה, אולם לעיתים מרגישים מגבלה מסוימת.

הדברים המפריעים במקום כוללים, מצד אחד, מאפיינים "יומיומיים" (לא אתניים) (כמו בעיית חניה, חוסר ניקיון, עומס, ריח ובניינים ישנים), ומצד שני, מאפיינים אתניים. להלן מספר דוגמאות הממחישות את חוסר הנוחות הנחוות במקום בשל חווית הזרות, ובעיקר בשל חווית היחס הלא שוויוני הניתן לאוכלוסייה הערבית במקום: "בגלל שאני אישה דתית אנשים מסתכלים עליי ונותנים לי להרגיש שאני לא רצויה פה, הרגשה מגעילה. כשרופא או אח ערביים מטפלים בי אני יותר רגועה ונינוחה" (KSA30); "בית החולים הזה הוא המקום הכי גזעני בעולם, מפרידים כאן בין יולדות ערביות ליהודיות... היחס של האחיות שונה מאד מערבייה ליהודייה, מתייחסים אלינו כאל חיות" (KSA24); "מפרידים בין יולדות ערביות ליהודיות, אני לא יודע אם זה תמיד היה כך אבל הפעם זה היה ברור" (KSA31).

לכמחצית מהמרואיינים (47%) ישנה העדפה באיזה יישוב יהודי לבקר או לקבל שירות. מרואיינים אלה מציינים מספר יישובים בהם מעדיפים לא לבקר: דרום תל-אביב, נתניה, חדרה ויישובים

קטנים אחרים. נתניה צוינה בשכיחות הגבוהה ביותר כעיר בה יעדיפו לא לבקר, תוך התייחסות לעיר כגזענית: "נתניה היא העיר הגזענית ביותר", "יתושבי נתניה מסוגלים להרוג ערבי באמצע הרחוב ואף אחד לא יעצור את זה". אחד המרואיינים (KSA24) אף טען כך: "הגזענות של נתניה דומה מאד לגזענות של כפ"ס, רק ששם אומרים את זה בקול רם וכאן מנסים להחביא את הגזענות בכל מיני צורות. אנחנו לא רצויים באף מקום, אם זה היה תלוי ביהודים גם לא היו נותנים לנו להישאר בבתים שלנו".

מעניין לראות את ההתייחסות הנרחבת של המרואיינים, בעיקר המרואיינות, לחזות החיצונית וללבוש הנתפס כמרתיע את האוכלוסייה היהודית. הציטוטים הבאים מציגים זאת בצורה יפה:

ילאישה ערבייה עם הבגדים המסורתיים אין הבדל באיזו עיר לקבל את השירות, כולם מתייחסים אלייך כאילו את הולכת להתפוצץ בעוד דקה..." (KSA32); "...כאן אני מרגישה (זרה), שמנדים אותי ושונאים את הלבוש שלי, את השפה שלי, את התרבות שלי ואת העם שלי" (KSA30); "לפני שלבשתי את הלבוש המסורתי הרגשתי יותר בנוח בכל סוג של מרחב יהודי, היום אני מרגישה שנועצים בי מבטים ללא הפסקה, מרגישה חוסר נוחות" (KSA30); "יגדול, בוהים בנשים ערביות דתיות, נראה לי שמחריד אותם לראות נשים עם גלביות ומטפחות אבל לא קרה שפיתחתי שיחה עם יהודים כאן" (KSA31). "לפניי ששמתי על הראש מטפחת היחס היה אחר, היה יותר טוב, היום אנשים מסתכלים עליי בבוז ולפעמים זורקים מילים לא במקום כמו לכו לתימן או לירדן, זו מדינה של יהודים ולא של טאליבן כמוך". (KSA32).

כשליש מהמרואיינים מציינים כי הם מרגישים "בנוח" בבית החולים, וכ- 40% מרגישים "קצת" או "מאוד" לא בנוח. עם זאת, ההתייחסות לתחושת חוסר הנוחות נובעת בדור"כ מהמקום עצמו

(בית חולים) ומכך שלא נעים להיות בתוך בית החולים. המקום נתפס כמדכא, עמוס, מקום עצוב וישן. עם זאת, חלק מהמראיינים גם התייחסו לתחושת הזרות העולה מהשהייה במקום יהודי, למבטים ולתחושה כי היהודים רואים אותם כשונים, בעיקר בשל החזות החיצונית והלבוש השונה, הנתפס כמרתיע את האוכלוסייה היהודית. שתיים מהמראיינות הגדירו זאת כך: "...אומרים לי שאני לא רצויה פה. אני בטוחה שהיהודים היו מעדיפים שהמקום יהיה נקי מערבים ושלנו יעשו בית חולים נפרד" (KSA29); "אני מרגישה) ניכור וזרות, לא מרגישה בנוח כי בזהים בי כל הזמן, לא יודעת אם זה בגלל הלבוש שלי או בגלל משהו נסתר, אחר אבל זה לא נעים" (KSA29).

על אף תחושת חוסר הנוחות, כ- 75% מהמראיינים מציינים כי הם מרגישים "בטוח" ו"מאוד בטוח" בביה"ח, עובדה המוסברת על ידי רובם בשמירה, באנשי הביטחון ובאבטחה הקיימת בבית החולים. כמחצית מהמראיינים טוענים כי המצב הביטחוני משפיע במידה זו או אחרת (בד"כ במידה מועטה) על תחושת הביטחון ומציינים כי בית-חולים אינו מהווה מקום לתקריות אלימות על רקע לאומני ושבשל השמירה במקום הוא מהווה מקום בטוח ואף "המקום הכי בטוח במדינה".

מרבית המראיינים טוענים כי התייחסות הסביבה אליהם בביה"ח רגילה וכי האינטראקציה עם האוכלוסייה היהודית היא מינימלית, שטחית ופאסיבית ומסתכמת בשיחות חולין עם חולים אחרים או לעיתים עם אנשי הצוות. כצפוי, המראיינים מציינים כי קשרים יותר עמוקים עם יהודים מתפתחים במקומות אחרים (כמו במקומות עבודה) וכי ביי"ח אינו מהווה מקום לקשרים עמוקים. היחס של נותני השירות בבית החולים נתפס על ידי מרבית המראיינים כיחס טוב, רגיל ושוויוני. במידה ויש ביקורת על יחס נותני השירות, הביקורת היא על רקע של תודעת שירות נמוכה של

הצוות המקצועי. עם זאת, כאמור למעלה, מספר מרואיינים התייחסו ליחס בלתי שוויוני של אנשי הצוות (למשל בכל הקשור להפרדה בין יולדות יהודיות וערביות).

4.1.1.2 קניון (כפר סבא):

כצפוי, מרבית המרואיינים (85%) הגיעו לקניון למטרת קניות והיתר הגיעו לבילוי עם חברים ועם משפחה. הביקור דווקא בקניון זה נעשה בשל הקרבה למקום המגורים, מגוון המוצרים הרחב המוצע בו והיותו מקום נעים. סיבות נוספות כוללות את הפארק הקרוב הנמצא בצמידות לו (מתאים לילדים), היותו מתאים לילדים (בשל המשחקייה בו), היותו ממוזג, מעוצב יפה, נעים ובטוח. מספר מרואיינים התייחסו לכך שסוג השירותים/מוצרים המוצעים בקניון אינו מוצע ביישובים ערבים אחרים וכי יתרונו בכך שעסקים ונותני שירותי שונים ממוקמים במרחב אחד, כפי שמודגם בדוגמאות הבאות: *"המתחם מציע מוצרים באיכות טובה מזו המוצעת בחנויות בטירה, הכול מרוכז במקום אחד ולא צריך לרוץ ממקום למקום כמו אצלנו (KSA10)."*; *"אין לנו מקומות כאלה ביישובים הערביים, אין מקום שאני יכולה לעשות בו קניות מתחומים שונים במקום מרוכז אחד, אצלנו כל חנות נמצאת במרחק רב מהשנייה ולבוא לכאן חוסך לי זמן וגם מאפשר לי לשלם באשראי, מה שלא תמיד אפשרי בטירה (KSA21)."* המרואיינים מצביעים על כך שביישובים הערבים אין מבצעי סוף עונה, אין מתחמים בסדר גודל זה, ושאינם מקבלים כרטיסי אשראי. מקומות בהם כן ניתן לקבל את אותם השירותים או המוצרים כוללים את סכנין, אום אל פאחם, ירכא, שכס, או יישובים אחרים בגדה, אולם מקומות אלה רחוקים או שאינם נגישים.

מרבית המרואיינים תופסים את הקניון כמרחב משותף, כשליש כמרחב יהודי ו- 16% כמרחב נטרלי. הזהות המשותפת מוקנית

למקום בעיקר בשל נוכחות צרכנים ונותני שירות (עובדים) ערבים, תוך התייחסות לאווירה של שותפות ולנוכחות יחדיו במרחב משותף (על אף היותו בעיר יהודית), כפי שמוצג בשתי הדוגמאות הבאות: "אני נפגשת כאן עם מגוון רחב של זהויות, ערבים, יהודים ואפילו עובדים זרים" (KSA13); "יהודים וערבים עובדים ביחד בקניון, חולקים את אותו מרחב ללא קשר לשייכות הלאומית" (KSA20); "גם מקבלי השירות וגם העובדים משני המגזרים, גם אם זה בעיר יהודית עדיין הוא משרת שתי אוכלוסיות" (KSA11).

מרואיינים אחרים תופסים את הקניון כמרחב יהודי, בעיקר בשל היותו ממוקם בעיר יהודית (לעומת עיר מעורבת), בעליו היהודיים, השילוט בעברית, השפה העברית הנשמעת בו והעדר חנויות עם מותגים ערביים. זהות ניטרלית מוקנית למקום בעיקר בשל היותו מקום מסחרי, המשרת את כולם למטרות כלכליות, כפי שמוצג להלן: "בעסקים המרחב תמיד יהיה ניטרלי, לא חשוב מה המוצא שלך, העיקר שיש לך כסף, ההבדלים כאן מטשטשים" (KSA8).

החסרונות במקום אליהם התייחסו המרואיינים הינם, מצד אחד, התכונות ה"אובייקטיביות", היומיומיות של המקום (עומס, בעיות חנייה, רעש ומחירים גבוהים). מצד שני, ישנה התייחסות נרחבת להיותו את הקניון מותאם או פונה לאוכלוסייה יהודית ללא התייחסות מספקת לצורכי המבקרים הערביים מבחינת השילוט, החגים וימי החופש של המבקרים הערבים והתייחסות למבקרים הערבים הנתפסת כשונה מההתייחסות ליהודים: "כל ההנחות והמבצעים הם בחגים עבריים, תמיד יש אווירה אחרת בחגים שלהם, אין שום התייחסות מיוחדת לחגים שלנו. אני גם שמה לב שלא כל-כך ששים להעסיק ערביות שלובשות מטפחת" (KSA6); "בימי שישי סוגרים מוקדם, בשבתות הם לא פתוחים כל היום, רק בערב, אין התחשבות שאלה הם ימי החופש שלנו" (KSA8); "לא

מתחשבים בצרכים שלנו כשיש לנו חגים, אכפת לחנויות רק מהחגים של היהודים" (KSA16).

56% מהמרואיינים מציינים שיש להם העדפה באיזה יישוב לבקר או לקבל את השירות. יישובים מסוימים כמו נתניה, חדרה, הוד השרון, נתפסים כגזעניים, מאיימים ואף מסוכנים וכן יישובים המאופיינים באוכלוסייה דתית וחרדית כמו בני ברק ופתח תקווה. לעומת זאת, יישובים כמו רעננה, כפר סבא, יפו, ותל-אביב וערים מעורבות נתפסים כנוחים יותר. בנוסף, המרואיינים מתייחסים להעדפתם לבקר ביישובים הקרובים למקום מגוריהם או ליישובים ערביים אחרים. מרואיינים רבים מציינים שהם מגיעים ליישובים היהודיים למטרה כלכלית בלבד (רכישת מוצרים) ואת חוסר הנוחות שהם חשים בכלל בערים יהודיות והתחושה שאינם רצויים בכל יישוב, כפי שמוצג להלן: "כל היישובים זהים, אין הבדל בין רעננה לכפר סבא או לנתניה, לדעתי אנו לא רצויים באף אחד מהמקומות, רק הכסף שלנו רצוי (KSA5)". "לא הרגשתי הבדל בין היישובים היהודיים, כולם זהים ומבחינת תושביהם עדיף כמה שפחות ערבים יהיו בהם (KSA10)". "יהכל אותו דבר, אנחנו תחת כיבוש ומשטר אפרטהייד" (KSA38); "אם יש לך כסף מכבדים אותך ואם אין לך את לא רצויה" (KSA13). החזות החיצונית והשפה הערבית נתפסים כמאיימים על האוכלוסייה היהודית וכמאפיינים המזהים את המרואיינים ביישובים אלה כערבים.

מרבית המרואיינים (64%) מרגישים "בנוח" ו"מאוד בנוח" בעת השהייה בקניון והיתר מרגישים אדישים/נטרלי. מיעוט (4%) חש "קצת" או "מאוד" לא בנוח. תחושת הנוחות נובעת מסוג הפעילות במקום, מהיותו מקום נעים, ומקום העונה על הצרכים של המבקרים בו. עם זאת, הרבה מרואיינים מצביעים על תחושת הזרות שהם חשים במקום הנובעת מהחזות החיצונית ומהשפה, כפי שממוחש להלן: "כשאני מגיעה עם אמי (עם כיסוי ראש)

השומרים משגעים אותנו בבידוק הביטחוני בכניסה לחניון, כשאני מגיעה עם הילדים לבד השומרים חושבים שאני יהודייה ולא בודקים אותי כלל, אני חשה גזענות וחוסר שוויון ביני לבין אישה יהודייה ממוצעת... היהודים נהיים קיצוניים מיום ליום ושונאים את הנוכחות שלנו ביישובים שלהם (KSA3)."; "לפני שלבשתי את הלבוש המסורתי הרגשתי יותר בנוח מעכשיו, אני מרגישה שבוהים בי ללא הפסקה בגלל המטפחת (KSA15)."; "אני מרגיש שמסתכלים עלי כזר, אבל אני גאה בעצמי וזה לא מטריד אותי אלא להפך (KSA38)."; "יאני חש זר, עצם זה שלא פוגשים יהודים עד גיל 18, גורם לי ולחברים שלי להרגיש שיש הבדלים עצומים בין שני העמים (KSA39)."; "יאני מרגיש שמסתכלים עליי כזר, כאיום, אני לא פרטיד, אבל יש תחושה מאד לא נעימה כאן (KSA38)."

מרבית המרואיינים מרגישים בטוח (56%) ומאוד בטוח (20%) במקום בעיקר בשל השמירה במקום, האבטחה והשומרים המסתובבים בקניון. עם זאת, ניכר כי בקרב מרבית המרואיינים תחושת הביטחון או המתיחות במדינה משפיעה באופן מובהק על תחושת הביטחון בקניון ואף על הביקור במקום. הרבה מרואיינים ציינו כי בתקופות של מתיחות הם מעדיפים שלא לבקר במקום: "זה מאד תלוי במצב הביטחוני במדינה ובמה שקורה בגדה המערבית... אם יש משהו מיוחד אני אעדיף לא להגיע ולהימנע מחיכוך עם האוכלוסייה המקומית. (KSA6)."; "אם שקט בחוץ אז יהיה שקט גם בקניון...אם יש מלחמה או אירוע חריג לא אגיע לכאן עם משפחתי. (KSA10)."; "התחושות משתנות במיוחד בתקופות של פיגועים, החשש והפחד מלווים בתקופה העוקבת אחריי הפיגוע אך ההרגשה מתפוגגת עם הזמן ואז אני חוזרת לבקר כאן. בגדול אם אין אירועים חריגים אני מרגישה אדישה ביחס לביקור ולמקום (KSA20)."; "זה מאד תלוי במצב הביטחוני,

כשיש מלחמה או מתיחות אני אעדיף לא להגיע לכאן ולא להתחכך עם האוכלוסייה היהודית. (KSA34)."; "יכשיש אוירה מתוחה וכשיש פיגועים אני מעדיפה לדחות את הביקור לכאן, זה נראה לי מפחיד ולא רוצה שיהודים יתנכלו לי או לאחת מבנותיי (KSA21)."

מרבית המרואיינים מציינים כי היחס מהסביבה הוא טוב יחסית וכי האינטראקציה המתקיימת עם צרכנים או עם נותני שירות אחרים היא מינימלית בעיקרה והיחסים הפאסיביים שכן מתקיימים הם באופן כללי טובים ומכבדים ומציינים כי אין הבדל ניכר בין היחס בקניון לבין היחס ביישובים ערבים אחרים. מעטים מהמרואיינים התייחסו ליחס שונה אותו הם מקבלים מהסביבה בעיקר כתוצאה מחזות שונה או מהשפה המדוברת: "כששומעים אותי מדברת עם הבנים שלי בערבית מתחילים לומר משפטים מטומטמים שאני לא נראית ערבייה...כשאני עם אמא שלי או חברות עם כיסוי ראש אני מרגישה בוז וחוסר כבוד" (KSA3); "אני לא מרגישה הבדל ביחס האנשים, הצרכנים והמבקרים מתייחסים אליי כאל עוד פרט במרחב עד ששומעים אותי מדברת בערבית עם שני ילדיי, אנשים מתחילים להסתכל בבוז ובחוסר סבלנות לי ולילדי (KSA20). "יבכפר ערבי אני במרחב שלי, האווירה שלי, החברים שלי, כל מטר הוא שלי ואני מרגיש שייכות למקום אבל במקום יהודי, אני מרגיש זר, אנשים מסתכלים בחשדנות, אולי בגלל הכאפייה שיש לי על הצוואר (KSA38).". הרבה מהמרואיינים מתייחסים לכך שאמנם מרחב הקניון אינו מרחב מתאים ליצירת קשרים עמוקים עם האוכלוסייה היהודית, אולם כן התפתחו קשרים עם יהודים במקומות אחרים, כמו בעבודה ובמוסדות לימוד שונים.

חלק מהמרואיינים התייחסו לגזענות שהם חשים כמופנית אליהם מצד האוכלוסייה היהודית, אם מצד נותני השירות ואם מצד אנשי

הביטחון: 'התנהגות לא הוגנת ולא מאופקת של אנשים שיש בה די פגיעה בזכויות של האחר, כמו הפרשה שעלתה בעיתונות של עובדת ערבייה ברשת מזון בקניון G שסורבה מעבודתה רק בגלל שדיברה בערבית' (KSA19); 'השירות שניתן ליהודים טוב יותר מזה הניתן לערבים, יש גזענות מהמוכרים היהודים (KSA35)'; 'מסתכלים על הערבי כ"מחבל", כאיום שצריך לעשות עליו חיפוש טוב לפני שהוא נכנס לקניון (KSA38)'. "

עם זאת, מרבית המרואיינים טוענים כי היחס של נותני השירות למבקרים הערבים הוא טוב ומכבד, ומתייחסים לכך שהאינטרס של המקום הוא אינטרס כלכלי, תוך קיום יחסי מוכר-לקוח, וכי לא מרגישים יחס שונה מאשר זה הניתן לצרכנים היהודים.

מרבית המרואיינים מציינים כי הם שולטים היטב בשפה העברית ומשתמשים בה בקניון וחלקם מתייחסים לעברית כשפת אם. על אף שיש כאלה שטוענים כי יש מגבלה בשפה וכי אינם תמיד מוצאים את המילים הנכונות, רובם מתייחסים לכך שאין להם שום בעיה להסתדר עם עברית במרחב הקניון.

4.1.2 ראש העין

4.1.2.1 קופת חולים (ראש העין)

מרבית המרואיינים מגיעים לקופת החולים, כצפוי, לשם קבלת טיפול רפואי או ליווי חולה אחר. הסיבה המרכזית לביקור דווקא בקופת חולים זו היא הקרבה למקום המגורים, סוג השירות הניתן במקום ושעות הפתיחה שלו. סיבות נוספות שצוינו התייחסו לכך שהשירות הניתן בקופת חולים זו אינו ניתן במרפאה ביישוב המגורים (כמו בכפר קאסם) ולכן הביקור נעשה במקום "מחוסר ברירה". למעשה, כל המרואיינים ציינו כי סוג השירות והטיפול הניתנים במרפאה זו אינם ניתנים במקומות או במרפאות קרובות

יותר אליהם ומציינים שיש רופאים מומחים שאינם מגיעים לכפר קאסם או בכפר ברא וכי בדרך כלל היישובים הערבים אינם מציעים את השירותים הרפואיים הניתנים במקום זה.

מעניין לראות את ההתפלגות הזוהי יחסית בכל הקשור לזיהוי המקום. 37% מגדירים את קופת החולים כמרחב יהודי, שיעור דומה מגדיר את המקום כמרחב נטרלי ו- 26% כמרחב משותף. הזהות היהודית מוקנית למקום בשל היותו ממוקם בעיר יהודית (לעומת עיר מעורבת) והיותם של רוב החולים, העובדים ומנהלי המקום יהודים. הן הזהות הנטרלית והן הזהות המשותפת מוקנים למקום בשל העובדה שמטופלים בו יהודים וערבים, ללא התייחסות ללאום.

מספר חסרונות צוינו כמאפיינים את המקום. נקודה שעלתה על ידי רבים מהמרואיינים מתייחסת להעדר שילוט בשפה הערבית במרפאה *"למרות שהנהלת קופת החולים יודעים שזה מקום שמשרת גם ערבים"* (RHA18), וכן לתחושות של גזענות מצד מטופלים אחרים, מבטים היוצרים תחושת אי נוחות ותחושה של העדר קבלה מלאה שלהם במקום. מעניין לציין את דבריו של אחד המרואיינים אשר התייחס לתחושת אי נעימות בסביבת המרפאה בשל נוכחות של חיילי צה"ל: *"ליד המקום יש חיילי צהל ותמיד בתחנת האוטובוסים אתה פוגש אותם ולא יהיה אחד שלא יביט בך כיוון שאתה ערבי"* (RHA37).

מרבית המרואיינים טוענים כי אין להם העדפה באיזה יישוב יהודי לקבל את השירות, אולם מציינים שלושה קריטריונים מרכזיים בבחירת היישוב: (1) קירבה ונגישות, (2) סוג השירות הניתן במקום ו- (3) רמת תחושת הגזענות המורגשת (כולל חשש לבקר ביישובים בעלי אוכלוסייה דתית או חרדית). *"יתמיד אעדיף יישוב קרוב ולא גזעני"* הינה תשובה שחזרה בשכיחות גבוהה על ידי המרואיינים. אחד המרואיינים הגדיר זאת כך: *"כל היישובים זהים, אך כמובן*

שאעדיף את היישוב שמכיל אותנו כמיעוט וכזה שאוכלוסייתו לא גזענית" (RHA9).

מלבד זאת, ישנה גם התפלגות שווה בתחושות העלות בעת הביקור במקום, תחושות הנעות בין "נוח", "אדיש" ו"קצת לא נוח" (שליש מהמרוויינים בכל אחת מהתחושות). כאמור, התחושות הלא נוחות נובעות מתחושת הזרות, המבטים, התרבות הזרה, והיותו של המקום לא נגיש לאוכלוסייה הערבית. הדוגמאות הבאות ממחישות זאת: "לא הכי נעים לי בגלל המבטים של האנשים" (RHA7); "יתחושה שאני קצת זרה, מסתכלים עליי באופן קצת שונה" (RHA8); "אני יודע שהמקום לא נגיש לאוכלוסייה הערבית וזה צורם לי כשאני מגיע לכאן" (RHA9); "לא מרגישה הכי בנוח, מסתכלים עליי באופן מוזר קצת, הם דואגים להעביר מסר שאני לא רצויה וכל זה בלי להוציא מילה אחת מהפה" (RHA12); "אי נוחות, בגלל המבטים והרגשת אי הנוחות שלהם שמסדרים לך אותה" (RHA16); "האמת, אני לא מרגישה נוח, כיוון שהרוב שם יהודי, והמשרתים הם יהודים, כל בן אדם נמצא במקום שהוא המיעוט בו הוא ירגיש זר" (RHA37); "קשה להתקשר עם האנשים שם גם בגלל שהשפה שונה וגם בגלל שיש להם תרבות אחרת ושונה" (RHA36).

על אף תחושות אלה, כמחצית מהמרוויינים חשים "בטוח" ו"מאוד בטוח" במקום, והיתר "אדישים" (37%) ו"קצת לא בטוחים" (16%). למעשה, נראה כי תחושת הזרות, המבטים, והיחס של נותני השירות משפיעים גם על תחושת הביטחון במקום. ישנו טשטוש בין תחושת הביטחון ותחושת הנוחות, והרבה מרוויינים חיברו בין השניים: "התחושות שלי תלויות באנשים שנמצאים כאן במרפאה, אי אפשר לחוש בנוח כשמסתכלים עלייך כעל פצצה מתקתקת שעלולה להתפוצץ בכל רגע" (RHA12); "הפחד שלהם

ממני שהם משדרים גורם לי להרגיש אי נוחות ולא בטוחה מכל תגובה אשר תבוא מהם (RHA16)"; "יתחושות הביטחון) תלויות באופי של האנשים שעובדים שם בשונה שיש ביני לבנם מבחינת שפה וגם מבחינת תרבות, ערכים ונורמות וגם קשור למאבק הסוציאלי והפוליטי הערבי- יהודי בישראל (RHA36)". במילים אחרות, אי הנוחות במקום משליכה גם על תחושת הביטחון הנחוות בו. יש לציין, עם זאת, שכמחצית מהמרואיינים התייחסו למצב הביטחוני בארץ כמשפיע על תחושת הביטחון בעת הביקור במרפאה. "כשקורה פיגוע אז מסוכן לצאת לפה, יכולים לפגוע בי פיזית ומילולית" (RHA8), "אם יש פיגוע לא אבוא לפה גם אם אאלץ לחכות חודש שלם לתור הבא (RHA10)". "אם המצב הביטחוני רגיש אעדיף לא להגיע לכאן" (RHA12) היו תשובות שחזרו על עצמן.

כאשר נשאלו המרואיינים לגבי היחס אותו מקבלים במרפאה לעומת היחס אותו הם מקבלים ביישובים הערבים, נראה כי ישנה שונות רבה. מרבית המרואיינים התייחסו לכך ש(לעומת היחס במרפאות ביישובים הערבים), לא אומרים להם שלום במרפאה, היחס קר, ישנה תחושה של זרות עם המטופלים האחרים, מבטי בוז ושנאה, מבטים חודרניים, גזענות והתייחסות אליהם בצורה לא טבעית. ישנן הרבה מאוד דוגמאות לכך, להלן רק חלק קטן מהן: "אצלנו היחס של האנשים יותר חם, כאן אנשים קרים ובקושי מתייחסים (RHA8)". "כאן יש תחושת זרות עם החולים או המטופלים (RHA9)". "לא נחמדים, מסתכלים עליי ועל בתי במבטים משונים, יש להם בוז בעיניים ודואגים להעביר את המסר שאני לא רצויה כאן" (RHA12); "מבטים חודרניים משדרות אנרגיות שליליות, בסביבה שלך את מרגישה באווירה טבעית ושאיכות ואין תחושה של יוצאת מן הכלל (RHA16)"; "לפעמים מרגישים סוג של גזענות שאפשר לראות אותה בפרצוף הפנים של

האנשים שמביטים אליך ויש חלק מהם ולא כולם שמתמודדים
אתנו באופן לא נעים (RHA36)".

עם זאת, באותו הזמן המרואיינים מציינים כי היחס אותו הם
מקבלים מנותני השירות במקום הוא בין סביר לטוב מאוד, תוך
מתן כבוד ושירות טוב.

4.1.2.2 סופרמרקט, ראש העין

מטרת הביקור של כל המרואיינים בסופרמרקט היא, כצפוי, קניות.
מרבית המרואיינים בחרו לבצע את הרכישה בסופרמרקט זה בשל
קרבתו למקום המגורים ובשל מגוון המוצרים המוצע בו. סיבות
נוספות הן המחירים הזולים בו, המבצעים והיותו מקום נעים
לשהייה. המרואיינים מצביעים על כך שבאופן כללי ניתן אמנם
לקבל את אותו השירות ביישובים ערביים (כמו כפר קאסם וכפר
ברא), אולם ההבדל הוא המחירים, איכות המוצרים ומגוון
המוצרים המוצע; מספר מרואיינים התייחסו לכך שסוגים שונים
של מוצרים (כמו מוצרי טיפוח) אינם מוצעים ביישובים הערביים.

המרואיינים מתפלגים בצורה שווה יחסית בין אלה המגדירים את
הסופרמרקט כמקום בעל זהות יהודית וזהות משותפת (38% בכל
אחת מהזהויות). כרבע מהמרואיינים הגדירו את המקום כמקום
נטרלי. למעשה, ניתן לומר כי מרבית המרואיינים הערבים אינם
תופסים את המקום כמקום יהודי, כי אם מקום בעל זהות
ניטרלית-משותפת. המקום נתפס כיהודי בשל היותו "שייך
ליהודים" (הבעלים והעובדים), "משרת את היהודים", היותו נמצא
ביישוב יהודי, השילוט בעברית והשפה העברית הנשמעת בו.
ההגדרה הבאה של אחד המרואיינים, מסכמת זאת בצורה יפה:
*"כולם יהודים פה והדגלים עם מגן דוד ברחובות זה נותן את
התחושה הזו... גם אתה שומע כמעט רק עברית (RHA31)".* מלבד
זאת, נראה כי גם תחושות של חוסר קבלת האוכלוסייה הערבית

ומה שנתפס כגזענות מצד היהודים תורמת לתפיסתו כיהודי: *ימתייחסים אליי בגזענות, את היהודים לא בודקים בכניסה ואותי בודקים טוב מאד, רק בגלל שיש לי כיסוי על הראש מתייחסים אליי מגעיל (RHA3)*. "מנגד, הזהות המשותפת והניטרלית מוענקת למקום בשל תפיסתו ככזה המשרת לקוחות ערבים ויהודים כאחד והמעסיק עובדים ערבים ויהודים. תשובות כגון *"שני העמים קונים בו"*, *"יהמקום משרת את שתי הקבוצות ומעסיק עובדים יהודים וערבים"* ו-*"יהמקום משרת את כולם ללא הבדל גזע, דת ולאום"* היו תשובות החזרו על עצמן על ידי רבים מהמרואיינים.

הדברים המפריעים במקום כוללים, מצד אחד, בעיות חניה, רמת שירות, המחירים הגבוהים והעדר מספיק קופאיות, ומצד שני, תחושות שעלו על ידי כשליש מהמרואיינים המתייחסות לחוסר קבלה, זרות, התייחסות שונה בבדיקות הביטחוניות ו'מבטים' מצד האוכלוסייה היהודית במקום, המעצימים את תחושת השונות והזרות. הדוגמאות הבאות ממחישות זאת: *"יש הרבה דברים שמפריעים לי, הם גזענים מאד, פעם בדקו את התיק שלי ביציאה, כאילו אני גנבת, תמיד השומר מבקש לראות את החשבונית כדי לוודא ששילמתי ולא גנבתי!" (RHA3)*; *"העובדים במקום לא סובלים לראות אישה עם חיג'אב, אם אבקש עזרה יעדיפו לא לעזור לי בגלל שאני ערבייה (RHA6)"*; *"היהודים חושבים שאנחנו ברמה פחות מהם, נותנים מבטים מוזרים (RHA20)"*; *"(מפריעים לי) המבטים של האנשים כשהם רואים אותי בכיסוי ראש (RHA30)"*.

מחצית מהמרואיינים חשים כי ישנה שונות בין היישובים היהודים מבחינת ההתייחסות לאוכלוסייה הערבית. יישובים בהם המרואיינים מרגישים שלא בנוח הם יישובים הנתפסים כגזעניים (למשל: פתח תקווה) או המאופיינים באוכלוסייה דתית (למשל: בני ברק), כמודגם בדוגמאות הבאות: *"מבחינתי יש הבדל,*

ליישובים יהודיים דתיים לא אכנס אף פעם, אני אפחד ממה שדתיים עלולים לעשות לי (RHA2)."; ייש יישובים שבחיים לא אבקר בהם כמו בני ברק, הם מאד גזעניים ועלולים לפגוע בי פיזית... (ביישובים אחרים) העיקר שיהיו גזעניים בתוך עצמם ושלא יפגינו זאת כלפיי וכלפיי חוץ (RHA5)."; יתמיד אעדיף את ראש העין על פתח-תקווה למשל, האוכלוסייה בראש העין יותר נחמדה, אולי משהו בקרבה אלינו גורם להם לא לפחד מאיתנו (RHA6)."; יאני לא מרגישה נוח לביקור באזורים בהם נמצא הימין הקיצון, מסיבות אידיאולוגיות ותלויות נוחיות בלבד (RHA27)."; מעניין לראות את דבריה על אחת המרואיינות, אשר התייחסה לרצונה לברוח מ"הפיקוח הערבי" ביישוב המגורים שלה: יאני מעדיפה את היישובים היותר רחוקים ולא את פתח תקווה למשל או ראש העין, כי לפעמים אני רוצה לברוח מהפיקוח הערבי ואני מוצאת אותו דווקא שם (RHA1)."; בין היישובים שצוינו כנוחים יותר ניתן למנות את ראש העין ואת תל אביב, כמודגם כעת: יתל אביב עדיפה לי המקום שם נותן תחושה אחרת (RHA31)."; יבתל אביב... שם יש מגוון רחב ומתקדם יותר של שירות, ויש גם אווירה נעימה יותר. (RHA28)";

תשובות המרואיינים לגבי תחושתם בעת השהייה במקום מתפלגות בין נוחות לאדישות או חוסר נוחות. כמחצית מהמרואיינים (53%) מצביעים על כך שהם מרגישים "נוח" ו-"מאוד בנוח" במקום וכ-30% מרגישים "קצת" לא בנוח או "מאוד לא בנוח". מרבית המרואיינים מתייחסים לכך שהביקור במקום נעשה למען מטרה מסוימת ולקבלת שירות, הם אינם משקיעים מחשבה לגבי התחושה במקום ומתייחסים לשהייה בו כ"רגילה". עם זאת, מספר מרואיינים התייחסו לתחושת הזרות העולה, בעיקר בשל החזות השונה: יאני תמיד חשה זרה, לא רצויה, אני יכולה לומר שאני גם מפחדת, לא חשתי בנוח במיוחד אחריי שלבשתי את החיג'אב

(RHA3)."; " (אני מרגישה) שאני שונה, כי אני שמה כיסוי ראש, ואנשים שמולי מרגישים שאני גם שונה... בגלל הלבוש, הם מרגישים שאני שונה ומסתכלים עליי כמו אני מאוד שונה מהם (RHA19).".

באופן דומה, 53% מהמרואיינים מרגישים "בטוח" ו"מאוד בטוח" במקום ומיעוטם (15%) מרגישים "קצת לא בטוח" או "מאוד לא בטוח" במקום. נראה כי מרבית המרואיינים מתייחסים לאווירה הנוחה יחסית במקום המקנה להם את תחושת הביטחון וכי בדר"כ אינם עסוקים או מודעים לשאלה האם המקום בטוח או לא. הדוגמאות הבאות ממחישות זאת: "אף פעם לא חשבתי על כמה המקום בטוח או לא בטוח לי כערבי (RHA2)."; "אני תמיד מרגישה בטוחה, בחיים לא היה אירוע שיגרום לי להרגיש אחרת... (RHA6)."; "זה תלוי באופן בו נותני השירות מתייחסים אליי, אם מתייחסים באדיבות ארגיש יותר טוב ובטוח (RHA13)."; "י(ה)תחושות(תלויות באזור שאני גרה בו, יש יחס טוב בין ערבים ויהודים (RHA24).".

עם זאת, כאשר נשאלו המרואיינים האם תחושת הביטחון תלויה במצב הביטחוני, מרביתם העידו על כך שהמצב הביטחוני אכן משפיע על תחושתם וציינו כי כאשר שורר במדינה מצב ביטחוני מתוח או לאחר אירוע ביטחוני חריג, הם מעדיפים שלא להגיע למקום, כמומחש כעת: "כשיש מקרה חריג אני פשוט לא מגיע לכאן"; "כשיש בעיה כלשהי אעדיף לוותר על הביקור לסופר הזה ואסתפק בכפר קאסם"; "אם יש מלחמה או פיגועים אני לא מבקרת את המקומות האלה" היו תשובות שחזרו על עצמן על ידי רבים מהמרואיינים.

מבחינת התייחסות הלקוחות האחרים והסביבה אל המרואיינים, מרבית המרואיינים מציינים את העובדה שכל אחד עסוק בענייניו

ורואים את המקום ככזה שאינו תומך בהתפתחות קשרים שהם מעבר לאינטראקציה שטחית ומינימלית. הרבה מהם התייחסו לכך שהם מרגישים יחסית נוח במקום, בעיקר בשל העדר האינטראקציה עם הסביבה, וחלקם אף התייחסו באופן מפורש לכך שאינם מעוניינים באינטראקציה שהיא מעבר למינימאלית.

מעניין מאוד לראות את ההשוואה שהמרואיינים עושים בין הסופרמרקט בראש העין לבין סופרמרקטים אחרים ביישובים ערביים. מרואיינים רבים מציינים כי בעוד שבראש העין אין כל אינטראקציה בין הצרכנים והקשרים הם מינימליים, ביישובים הערבים כולם מכירים את כולם, היחס פחות פורמלי ויותר נעים ואישי: "יחס של הצרכנים במרכולים אצלנו ביישוב הרבה יותר טוב, כאן האנשים יבשים ולא נחמדים (RHA6)". "יחס ביישובים הערביים יותר טוב" (RHA13); "בראש העין אני מרגישה יותר רשמי, בכפר אני מכירה את כולם (RHA18)"; "ביישובים ערביים יותר גמישים ויחס יותר מרגיש, נעים ואישי (RHA19)"; "למשל בכפר קאסם כמעט כל אחד מכיר את השני והיחס משתנה (RHA21)"; "לפעמים אני מרגישה שנוכחתי מפתיעה כמה אנשים, אבל ביישובים ערביים אני לא מרגישה את זה, הכל מחייך ומרחב אותי (RHA26)".

מבחינת יחס נותני השירות אל המרואיינים, מרביתם חשים כי היחס טוב יחסית, מכבד, שירותי ואדיב, אולם מיעוטם מעיד על יחס פחות ולא שוויוני מצב נותני השירות היהודיים, כמודגם כעת: "אני חושבת שהשירות אצלנו יותר טוב... תמיד יש פה ושם קופאיות גזעניות אבל אני מנסה להתעלם מהן, הן מסכנות ויש להן רגשי נחיתות כי הן נאלצות לשרת אישה ערבייה (RHA1)". "יש גזעניים שלא סובלים להעניק שירות לערבי ויש נחמדים שמשרתים באדיבות לא משנה מי עומד מולם (RHA13)". "יחס רגיל הייתי

אומר אבל נוטה לשנאה (RHA31)". כאמור, זהו מיעוט התשובות ומרבית המרואיינים מציינים כי יחסם של נותני השירות טוב ונעים.

יש לציין, כי כל המרואיינים מציינים כי הם דוברים ויודעים את השפה העברית, אולם חלקם לעיתים משתמשים במקום גם בשפה הערבית, למשל עם עובדים ערבים. מרבית המרואיינים מציינים כי אין להם כל מגבלה עם השפה העברית וכי מסתדרים היטב עם השפה.

4.1.3 כפר-קאסם:

בעוד שמרבית המרואיינים (74%) מזהים את המקום כבעל זהות ערבית, מעניין לראות כי כרבע מהם מזהים את המקום כמקום משותף. בהתאם, (כל) המרואיינים מעריכים, במוצע, את היחס בין שיעור האוכלוסייה היהודית והערבית במקום כ: 65% ערבים ו-35% יהודים.

הזהות הערבית מוענקת למקום בשל היות היישוב יישוב ערבי, יישוב ערבי מסורתי היושב על אדמה ערבית, הלקוחות הערבים בו, השפה במקום, שמו הערבי ואף סוג המבנים במקום. יש לציין את דבריו של אחד המרואיינים אשר התרגז על עצם השאלה לגבי זהות המקום: *"עצם השאלה מכעיס אותי, מה זאת אומרת מה זהות המקום? כמו שראש העין יהודית ופתח תקווה יהודית כך כפר קאסם ערבית, למה שאגדיר אותה כמשותפת או המרחב יהודי?"* (KKA11). לעומת זאת, הזהות המשותפת מוענקת למקום בשל העובדה שמבקרים במקום יהודים, בעיקר בסופי שבוע, ובמצבים אלה שומעים הרבה גם את השפה העברית. אחד המרואיינים סיכם זאת באופן הבא: *"כפי שאת רואה יש הרבה יהודים שמסתובבים כאן באזור, גם במוסך וגם במשתלות ובכלל ביישוב, במיוחד*

בשבתות ובחגים של יהודים כפר קאסם הופכת להיות משהו כמו
עיר משותפת (KKA14).".

מרבית המרואיינים ציינו כי הם מבקרים במרחב בשל קרבתו
למקום מגוריהם. סיבות נוספות כוללות את היותו מקום נעים,
האפשרות להתמקח על מחירים, המחירים הנמוכים, המקצועיות
והאמינות של בעלי המקום. מעניין לראות, כי מספר המרואיינים
התייחסו ליתרון הטמון בביקור במקום זה ביחס לביקור ביישוב
יהודי, יתרון הנובע מזהות המקום ותחושת שייכות: "זו העיר שלי
(KKA5)."; "כאן אני יכול לדבר בשפה שלי ובלי זה שאתנצל שאני
ערבי (KKA6)."; "אני מרגיש שייכות למקום הזה (KKA19).";
"הילדים מרוצים מאוד ממקום הזה, כי מאוד טעים ובגלל הם
מדברים בשפה שלהם (KKA20).".

כאשר התבקשו המרואיינים לציין דברים המפריעים במקום,
מרבית החסרונות שהועלו כללו העדר חניה מסודרת, חוסר ניקיון,
עומס, בלאגן, כבישים לא סלולים והסביבה שאינה מטופחת.
לעומת זאת, וזו נקודה חשובה, נוכחות אוכלוסייה יהודית במקום
אינה נתפסת כחיסרון, אלא להיפך: כמשהו חיובי ונחוץ. 75%
מרגישים "מאוד בנוח" ו"נוח" עם נוכחות של צרכנים יהודים
במקום (רק 12% מרגישים שלא בנוח) ובהתאם, 54% "רוצים
מאוד" שצרכנים יהודיים יבקרו במקום ורק 15% מעדיפים
שצרכנים יהודיים לא יבקרו במקום. כ- 90% מהמרואיינים
מרגישים "מאוד בטוחים" ו-"בטוחים" עם נוכחות האוכלוסייה
היהודית במקום, וכמעט כל המרואיינים ציינו כי תחושת הביטחון
אינה תלויה במצב הביטחוני. רובם ציינו כי אין קשר בין הדברים
ושהיהודים תופסים את כפר קאסם כמקום בטוח, גם בעת
אירועים ביטחוניים חריגים.

מרבית המרואיינים מציינים את ביקור הלקוחות היהודים במקום כמחזק את הכלכלה המקומית וכתופעה נחוצה לכלכלת היישוב, כפי שמוצג בדוגמאות הבאות: 'ממש ממש לא, להיפך! אין סיבה שארגיש משהו אחר, להיפך, הם יותר מרצויים פה' (KKA1); 'להיפך, אני כבעל עסק מאד רוצה בנוכחותם, איזה סיבה יכולה להפריע לי' (KKA3); 'יברור שלא, למה שיפריע לי, הם מחזקים את כלכלת היישוב ומראים ליהודים אחרים שאפשר לחיות כאן בשלום ביחד' (KKA5); "בכלל לא מפריע להפך מבקרים שהם לא מהעיר יכולים לקדם אותנו מבחינה כלכלית ולגרום למקום להיות יותר ויותר ידוע" (KKA17). אפשר למור כי אצל הערבים יש הפרדה בין חברה לתפקוד. נראה שגם בזהות. כלומר הימצאות של יהודים במרחב הערבי אינה כרוכה או אינה משפיעה על הזהות הערבית במקום. לעומת זאת אצל היהודים כנראה שכן זה קשור לתחושות, פחד ונכונות למפגש.

האינטראקציה בין ערבים ויהודים מסתכמת בקשרים כלכליים וקשרי עבודה, ומרבית המרואיינים מציינים כי סוג המקום אינו מאפשר או מעודד התפתחות של קשרים עמוקים יותר. עם זאת, מרביתם מציינים כי קשרים עם אוכלוסייה יהודית מתקיימים במקומות אחרים (כמו במקומות עבודה) וחלקם מציינים את קשרים אלה כתופעה חיובית.

כמעט כל המרואיינים (92%) מציינים כי הם מבקרים ביישובים יהודיים וכי הם מסתדרים טוב עם השפה העברית בעת הביקור. יישובים אלה כוללים את פתח-תקווה, כפר סבא, ראש העין, הוד השרון, אורנית, הרצליה, רמת אביב, חורשים, תל-אביב, יפו, אור יהודה ורמת גן. הביקורים ביישובים היהודיים נעשים למטרת קניות, בילוי, עבודה, שירותים מוסדיים ושירותי בריאות, מפגשים עם חברים, ולימודים. הבחירה לבקר באותם היישובים נובעת ממגוון המוצרים\שירותים המוצעים בהם, מהיותם מקום נעים,

וכן בשל הקרבה ליישוב המגורים ומחיר המוצרים המוצעים (והמבצעים). מעניין לראות, כי הרבה מאוד מהמרוויינים ציינו את העובדה כי לעומת היישובים הערבים, מקומות אלה מקבלים כרטיס אשראי.

מקומות אלה נתפסים על ידי מרבית המרוויינים (88%) כמקומות בעלי זהות יהודית, בעיקר בשל היותם ממוקמים בערים יהודיות (לעומת ערים מעורבות/משותפות), במדינה יהודית, אשר רוב האוכלוסייה בהם (התושבים) יהודים, משרתים אוכלוסייה יהודית וכמקומות בהם העובדים והבעלים יהודים.

כאשר התבקשו המרוויינים לציין את החסרונות של המקומות היהודיים, עלתה באופן ניכר התחושה כי היחס הניתן במקומות אלה הוא גזעני וניכרת תחושה של זרות ושונות הנובעת מ'מבטים חודרניים'. כמו כן, מספר מרוויינים התייחסו לבדיקות הביטחוניות במקומות אלה המעצימות את תחושת הזרות. להלן מספר דוגמאות הממחישות זאת: 'לפעמים אני חש בגזענות מצד יהודים דתיים אבל לא אכפת לי כי אני צריך להתפרנס (KKA8)'; 'תמיד עובר לי בראש מה עובר להם שיש ערבי בקרבם, אני מתאר לעצמי שהם לא ששים וזה מפחית את ההנאה שלי (KKA11)'; 'יכשהילדים שלי מדברים ערבית אנשים נותנים לבהות ולהרים גבה, לא הכי נוח בעולם אבל מעדיף להתעלם (KKA14)'; 'אני חש בגזענות כשאני שם ואני יודע שהם מגיעים לבקר אצלנו אנחנו הערבים יוצאים מגדרנו כדי לרצות אותם (KKA6)'; 'כן, כאשר הם מזהים אותנו כערביים הם (אישי הביטחון) תמיד בודקים אותנו ושואלים אם "יש לנו נשק", זה מפריע מאוד כשהם בודקים אותנו, וגם האנשים תמיד מסתכלים בצורה לא מאוד נוחה (KKA18)'; 'יכל עניין הבדיקות הביטחוניות והשאילות ההזויות על החזקת נשק והאפליה הניכרת באותן בדיקות בין ערבים ויהודים שעומדים באותו תור (KKA19)'. "

מרבית המרואיינים מציינים כי יש להם העדפה באיזה יישוב לבקר או לקבל את השירות. בעוד שבדר"כ ישנה העדפה לבקר ביישוב הקרוב למקום המגורים, נראה שתחושת הזרות העולה ביישובים שונים משפיעה גם על העדפה היכן לבקר. יישובים בהם מעדיפים המרואיינים שלא לבקר כוללים את בני-ברק, רמת גן, הוד השרון ופתח-תקווה. הרבה מהמרואיינים מציינים את האוכלוסייה הדתית ביישוב מאלמנט המשפיע על החלטתם האם לבקר ביישוב. הדוגמאות הבאות ממחישות את נקודות אלה: "לא הייתי לוקח את הבנות לפארק בפתח – תקווה כי יש שם הרבה דתיים, אבל בהוד השרון האוכלוסייה יותר "מכילה" נוכחות ערבית (KKA9)". ; "יש יישובים יהודיים שהתחושה בהם יותר טובה כמו ראש העין, אני נוסע למתחם רמי לוי ומרגיש שם בבית, יש שכונות בפתח תקווה שבחיים לא אכנס אליהם (שכונות דתיות) (KKA12)". ; "בראש העין יש הרבה תימנים עם אופי מסוים ובפתח תקווה יש הרבה דתיים ושומרי מסורת, אם אצטרך לבחור איפה לקבל שירות מסוים סביר להניח שאבחר את הקרוב יותר ולא אסע עד ת"א-יפו כדי לרכשו (KKA14)". מעניין לציין את התייחסותה של אחת המרואיינות ליתרון הטמון בביקור ביישוב היהודי לעומת היישוב הערבי ואת ה"מפלט" מהמסורת הערבית ביישוב הערבי: "יש אזורים שהם הומי ערבים, מעדיף לא להיות שם בגלל שחל איסור על בחור ובחורה להיפגש לפני חתונה והמרחב היהודי ה"נקי" מערבים מאפשר את המפגש הזה (KKA10)".

46% מהמרואיינים מציינים כי הם מרגישים "נוח" ו"מאוד בנוח" ביישוב היהודי ו-29% מרגישים "קצת לא בנוח" ו"מאוד לא בנוח". עם זאת, מרבית המרואיינים מתייחסים לביקור ביישוב הערבי כ"רגיל" ושגרתי. כך עלו, לדוגמא, התחושות הבאות: "אין משהו מיוחד, אני מרגיש רצוי כפי שלקוחות מרגישים (KKA3)";

'יתחושה רגילה, אני מרגיש רצוי ומתייחסים אליי בכבוד (KKA4)."; 'יתחושה רגילה לחלוטין, לא משקיע בזה מחשבה עמוקה" (KKA13); 'ניטראלי, רגיל, אין שום סיבה להרגיש שאני זרה, אני תמיד מרגישה שייכת (KKA20)". עם זאת, מספר מרואיינים התייחסו לתחושת הזרות והשונות ביישוב ותחושה כי הם נמצאים על תקן "אורח" במקום. כך, לדוגמא, אחת המרואיינות טענה כי 'אני מרגישה שלא שייכת למקום (KKA16). "ומרואיין אחר ציין כי: 'יתחושה שאני אדם זר, שאני על תקן אורח ולא מקומי, כשאני מבקר ביישוב ערבי זר לי אני עדיין מרגיש מקומי (KKA11). "מרואיין אחר התייחס לכך באופן הבא: 'תחושת זרות, כי הרבה פעמים מתייחסים אליך כאזרח סוג ב', או שאתה מהווה נטל בנוכחותך במקום (KKA15)".

מרבית המרואיינים מציינים כי בדור"כ אינם נמצאים באינטראקציה עם התושבים היהודים ביישוב היהודי, וכי הם חשים תחושה של ריחוק וזרות. כך למשל טענו שניים מהמרואיינים: 'לא מתייחסים, מסתכלים מרחוק עלינו וכשהם מבינים שלא באנו לפגוע באף אחד הם ממשיכים בעיסוק שלהם (KKA6)."; 'הרוב מתייחסים אלינו כאנשים זרים - בטח שביישוב ערבי דבר כזה לא קיים ומרגישים כמו בבית והאנשים מכבדים אחד את השני יותר (KKA16)". מנגד, היחס הניתן על ידי נותני השירות נתפס כיחס טוב, מכבד, מנומס ואדיב ולא ניכרת תחושה כי היחס שונה מזה הניתן לאוכלוסייה היהודית.

המרואיינים מציינים כי תחושות אלה תלויות ביחס אותו מקבלים מהסביבה, ומציינים כי התייחסות האוכלוסייה היהודית אליהם ביישוב, תקריות של גזענות או אמירות פוגעניות או יחס הבדוקים הביטחוניים משפיעים מאוד על תחושתם ביישוב. מספר מרואיינים הגדירו זאת כך: 'להתחושות תלויות באנשים שאני פוגש, אם הם

נחמדים אז אני מרגיש יותר טוב ואם אני שומע אמירות גזעניות ונתקל בבידוק ביטחוני משפיל אז נהיה לי רע (KKA12).";
 "יתלויות בעיקר בסוג האנשים שאני פוגש, כשאני נתקל באנשים נחמדים אז טוב לי וכשאני נותן שירות גזעניים אני מרגיש פחות טוב (KKA8)."; "יתלויות באנשים שאני פוגש, אם הם נחמדים אז אני מרגיש יותר טוב ואם אני שומע אמירות גזעניות ונתקל בבידוק ביטחוני משפיל אז נהיה לי רע (KKA12)."; "יש יחס משונה בגלל היותי ערביה עם בכיסוי ראש בחלק מהמקומות. (KKA25)."

בהתאם, רוב המרואיינים (68%) מעידים על כך שהם חשים "בטוחים" ו-"בטוחים מאוד" בעת הביקור ביישוב היהודי ורק 17% מעידים כי הם מרגישים "קצת לא בטוחים". מחצית מהמרואיינים מציינים כי תחושת הביטחון מושפעת מהמצב הביטחוני השורר במדינה, ומציינים כי מעדיפים שלא לפקוד את היישובים היהודים בתקופות של פיגועים או בתקופות של אירועים ביטחוניים חריגים.

כאשר נשאלו המרואיינים האם היו מעדיפים לקבל את השירות ביישוב הערבי- במידה והיה מוצע בו, רובם המוחלט השיבו כי היו מעדיפים לקבל את השירות ביישוב הערבי (יישוב הבית). מעניין לראות, כי הסיבה השכיחה לכך היא אינה האוכלוסייה היהודית, כי אם הקירבה והנגישות. כך, לדוגמא, הרבה מהמרואיינים השיבו כך: "יישוב הערבי, מעצם העובדה שהוא יותר נגיש לי וקרוב לי (KKA4)."; "כן, למה לנסוע רחוק אם אפשר לקבל את אותו שירות ליד הבית (KKA5)."; "ביישוב הערבי, כי אני מעדיף מקומות קרובים לבית שלא מצריכים נסיעה (KKA6). ביישוב הערבי, אני אישית שונא נסיעות במיוחד שיש עומס בכבישים (KKA9)."

עם זאת, חלק מהמרואיינים הצביעו על כך שביישוב הערבי נוח יותר כיוון שהשפה מוכרת והאנשים מוכרים, כפי שמודגם להלן: *יהיישוב הערבי יותר נגיש לי ואני מדבר בו בשפת האם שלי, התחושה שלי שאני מקומי ולא זר כמו ביישוב יהודי (KKA11).* *"יותר נוח ובטוח להיות בין אנשים שדומים לך (KKA23)."* סיבה נוספת שצוינה בשכיחות גבוהה הינה הרצון לחזק את כלכלת המגזר הערבי בכלל ואת כלכלת היישוב הערבי, בפרט: *"ביישוב בערבי כמובן, אני לא רואה סיבה מוצדקת ללכת לרכוש מוצר מיישוב יהודי או ערבי אחר (שהוא לא כפר קאסם) אם אותו מוצר נמצא אצלו ביישוב, חשוב מאד לחזק את כלכלת היישוב (KKA13)."*

4.1.4 יפו

4.1.4.1 מרפאה (יפו)

מרבית המרואיינים (75%) מגדירים את מרחב המרפאה כמרחב משותף, בעוד שכ- 25% מגדירים אותו כמרחב יהודי (בהתאם, היחס הממוצע בין שיעור המבקרים היהודים והערבים במקום מוערך ב: 60% ערבים ו- 40% יהודים). המרחב מזוהה כמרחב משותף בשל היותו משרת יהודים וערבים (המושג "אוכלוסייה מעורבת" עלה מאוד תדיר בדברי המרואיינים) ובשל מיקומו בעיר מעורבת, או *"ביעיד משותפת שחיים בה בשותפות ובדו קיום (JA23)."* אלה שמזהים את המקום כבעל זהות יהודית מתייחסים בעיקר להנהלה היהודית, היותו *"שייך ליהודים (JA37)"* וזהותם של הצוות והנהלה יהודים.

מרבית המרואיינים טוענים כי אין דבר המפריע במקום; חסרונות שכן צוינו כוללים את שעות הפעילות הלא נוחות, זמני המענה הטלפוני והעדר שירות בשפה הערבית. שני מרואיינים התייחסו

ליחס מפלה כלפי האוכלוסייה הערבית המבקרת במקום, כמוצג בדוגמאות הבאות: " 'הייתי לפני חודשיים שם לפעם הראשונה האמת והרגשתי ממש לא נעים מהיחס של המזכירות לא אהבתי את המקום בכלל יש בו תחושה שמזלזלים בנו הערבים כאילו אנחנו טיפשים או נחותים (JA28)"; 'אפליה בין ערבים ליהודים פעם המתנתי לבדיקה והסדרנית באה והכניסה יהודי לפניי פשוט בשיא החוצפה זה היה מעליב אני גם פצינט כמוני כמוהו אז למה האפליה הזו זה גרם לי לא לחזור לשם כלל (JA29)".

90% מהמרואיינים מציינים כי נוכחות האוכלוסייה היהודית במקום אינה מפריעה להם, מרואיין אחד טען כי מפריע לו היחס המזלזל מצד היהודים, ומרואיין אחר התייחס לנוכחות האוכלוסייה היהודית בעיר בכלל: "יש להם את תל אביב למה להשתלט גם על יפו ולגרום לשנאה בין ערבים ויהודים (JA29)"

מחצית מהמרואיינים תופסים את נוכחות האוכלוסייה היהודית במקום כ"נוחה" ו- 25% כ"מאוד נוחה". רק 10% מרגישים "קצת לא בנוח" בנוכחותם. עם זאת, רק 25% "מעדיפים" שיהודים יבקרו במקום ו- 10% רוצים מאוד בכך. מרבית המרואיינים (55%) השיבו כי לא אכפת להם שיהודים יבקרו במקום.

בדומה, מחצית מהמרואיינים חשים "בטוח" במקום ו- 25% "מאוד בטוח". תחושה זו אינה תלויה במצב הביטחוני ורוב המרואיינים מציינים באופן מפורש כי המצב הביטחוני אינו קשור ליפו ורחוק מאוד מהעיר, כמודגם להלן: 'לא. ביפו המצב הביטחוני רחוק מאוד (JA22)"; 'לא מרגישים את זה ביפו (JA26)"; 'לא. אין קשר לדברים האלה ביפו (JA31)".

מחצית מהמרואיינים טוענים כי יחס נותן השירות היהודי זהה ליחס נותן השירות הערבי וכי יחס זה טוב, מקצועי ומכבד. מרואיינים אלה מציינים את יחסי העבודה של יהודים לצד ערבים

י"אם אין תור אצל המזכירה הערבייה אז היא נעזרת במזכירה היהודייה ומסדרים לי את הכול. יש שיתוף פעולה ביניהם ומאוד נעים (JA24)" ואחד המרואיינים (JA23) אף ציין את הדו קיום בין יהודים וערבים המאפיין את יפו, בכלל: "אין הבדל באמת. כאן אפשר להרגיש בשכונה אחת. יש כאן יהודים וערבים שמסתדרים מצוין".

עם זאת, מחצית מהמרואיינים חשים כי היחס הניתן על ידי נותני שירות ערבים טוב ואדיב יותר מזה הניתן על ידי יהודים, כפי שמומחש להלן: "נותן השירות הערבי יותר אדיב. היהודי מתייחס באופן אדיש (JA22)"; "הערבים אדיבים יותר, רגישים יותר. היהודים מתייחסים בקור רוח וגסות (JA28)"; "יחס (היהודים) מפלה ולא נוח. הערביים יותר אדיבים ונעימים (JA29)"; "הערבים יותר מכבדים ומכירים אותי (JA36)"; "יחס של הערבים יותר אדיב ולא מושפע מהזהות (JA40)". רבע מהמרואיינים ציינו כי יעדיפו לקבל שירות מערבי. בין הסיבות שצוינו לכך: "הערבי מבין אותי יותר", "שירות מערבי יותר מכבד את הלקוח", "בגלל השפה וההיכרות", "הערבים יותר עוזרים".

מחצית מהמרואיינים ציינו כי הם מבקרים במקומות בעלי זהות יהודית ביפו, ובכלל זה בחנויות, בתי קפה, סופרמרקט ומתנ"ס יהודי, בעיקר למטרת קניות ובילוי. אחד המרואיינים התייחס באופן הבא לזהות היהודית של מקומות מסחר ובילוי: "כל מקום בבעלות יהודית מקנה לו זהות יהודית כמו חנויות בתי קפה (JA35)". הזהות היהודית של מקומות אלה מוענקת להם בשל הבעלים והעובדים היהודים, היותם פונים לאוכלוסייה יהודית, השפה, האווירה והאנשים. יש לציין, כי שני מרואיינים ציינו שאין ביפו מקומות בעלי זהות יהודית: "אין מקום שיש לו זהות יהודית

ואם כן לא מרגישים כי יש תחושה של אחווה כאן (JA23)"; "יאין דבר כזה ביטוי זהות יהודית או ערבית. הכול מעורב כאן (JA27)".

הביקור במקומות אלה נעשה בעיקר בשל הקרבה למקום המגורים, מגוון המוצרים המוצע והיותם מקומות נעימים. כל המרואיינים ציינו כי אין כל חסרונות במקומות אלה ("הכול זורם כרגיל" (JA21)) ו-90% מהם מציינים כי הם מרגישים "נוח" ו"מאוד בנוח" בעת הביקור, בעיקר בשל תחושת השייכות לעיר, הדו קיום, ההרגשה "בבית" והאנשים הנחמדים בהם. בהתאם, 90% מרגישים "בטוח" ו"מאוד בטוח" בעת הביקור במקום, תחושות שאינן משתנות מביקור לביקור ואינן תלויות בדבר, כולל לא במצב הביטחוני. המרואיינים מציינים, כי במקומות אחרים ביפו, המחזיקים זהות ערבית, יחס הסביבה שונה. "ב(אזורים של) ערבים אני יותר מדברת ומרכלת עם המוכרות אצל היהודים אין את זה (JA21)"; "הערבים יותר חם... היהודים עם יחס אדיש וקר (JA22)"; "ערבים זה העם שלי אז יש יותר מכירים מאשר המכירים שלי בצד היהודי וזה טבעי (JA37)". כל המרואיינים מציינים כי באזורים היהודיים לא התפתח כל קשר עם אוכלוסייה יהודית וכי יחס נותני השירות אליהם טוב מאוד.

כאמור, 50% מהמרואיינים מעידים כי אינם מבקרים במקומות בעלי זהות יהודית. מקומות אלה כוללים בתי קפה, מתחם אנדרומדה, וחנויות שבעליהן יהודים. הסיבה המרכזית לאי ביקור במקומות אלה היא חוסר נוחות, האוכלוסייה במקום, שירות לא טוב והעדר מחיר קבוע. אחד המרואיינים התייחס לחוסר הרצון לבקר בחנויות בעלות זהות יהודית: "יש אי צדק והרגשת אפליה בדבר. זה גורם לי להרגיש לא נוח ו(אני) מעדיף לא להתקרב לחנויות או למקומות עם זהות יהודית, אבל בתוכי נושא תפילה שיהיה שלום וצדק אמיתי (JA29)".

ממצאים נוספים שעלו בראיונות עוסקים בהבדל בנכונות למפגש עם אוכלוסייה ערבית בתחומי חיים שונים. הנכונות למפגש עם יהודים בבית הספר היא הנמוכה ביותר מכל התחומים שנבדקו (ממוצע סובלנות/נכונות 2.7, לעומת 3.1 עד 3.2 בתחומים האחרים), עובדה שהוסברה ברצון שהילדים ילמדו בסביבה עם מנטליות ערבית, ילמדו על ההיסטוריה הערבית ובשפה הערבית. מספר מרואיינים הסבירו זאת כך: 'לי לא אכפת כי אני יודעת להגיב בצורה חזקה אבל מבחינת ילדיי ושכונתי אני מעדיפה ערבים כי המנטליות דומה (JA22)'; 'יש לי כבוד ליהודים ונכונות למפגשים איתם זה גורם תחושה של שלום אבל בבתי ספר מעדיפה שילדיי יגדלו על העקרונות הערביות שלנו (JA32)'; 'יתמיד שמחה להכיר יהודים כולנו בני אדם וכל אחד והאישיות שלו אבל לא מוכנה שילדיי לא ידעו מה היא השפה שלהם ומה ההיסטוריה הערבית שלהם לכן מעדיפה שילמדו אצל ערבים (JA39)'; 'מבחינת בתי ספר אני מעדיפה שהבנים שלי ילמדו ויגדלו בסביבה ערבית על מנת שילמדו את המנטליות שלהם (JA40)'. גם הנכונות למגורים משותפים באותה השכונה נמוכה יחסית, והוסברה על ידי אחד המרואיינים באופן הבא: 'אני מכבדת ומרגישה בסדר איתם אבל אין לי נכונות שיחיו באותה השכונה שלי או שילדיי ילמדו איתם רק מפני שאצלנו יש יותר עניין של תרבות ומסורתיות ואצלם אין גבול לחופשיות (JA28)'

מדברי המרואיינים עולה רצון לדו קיום ולחיים משותפים, תוך הדגשת המרחב של יפו כמרחב משותף היוצר הזדמנויות לחיים יחדיו, כפי שמוצג כעת: 'אנחנו בני דודים והגיע הזמן שנבין את זה ונגלה אהבה אחד לשני ונאחד את עצמנו כך נבנה כאן מעצמה אדירה יש בי את הנכונות העצומה לכך (JA23)'; 'מאוד אכפת לי שיהיה לדור הבא יותר קל ויותר נעים במדינה (JA24)'; 'בערים מעורבות יש דו קיום ואווירה נעימה ואני מאוד מגלה נכונות

למפגשים כאלה ואחרים גם בעבודה שלי (JA26)"; "ינח לי בכול.
אני מרגיש טוב עם כולם, ערבים יהודים, אין הבדל בינו, כולם
אחד (JA34)"; "יתמיד יש לי נכונות למפגש עם יהודים ערבים זה
יגרום ליותר ויותר כבוד ודו קיום בינינו כי בגדול אנחנו במדינה
אחת חייבים לחיות בשלום (JA35)".

4.1.4.2 סופרמרקט, יפו:

הביקור במקום נעשה בעיקר בשל מגוון המוצרים המוצעים
ומחיריהם הנמוכים. מרבית המרואיינים (65%) מזהים את המרחב
כמרחב משותף, בעוד שכ- 25% מזהים אותו כמרחב יהודי.
המרואיינים מעריכים כי בממוצע יש יותר לקוחות ערבים במקום
מאשר לקוחות יהודים (57% לעומת 43%, בהתאמה).

המרחב מזוהה כמרחב משותף בשל נוכחותם של לקוחות יהודים
וערבים, ה"אוכלוסייה המעורבת" וכן בשל המודעות התלויות
במקום בשפה הערבית, או כפי שציין אחד המרואיינים: "חיים כאן
ערבים ויהודים. המקום עצמו מפרסם בשתי השפות, דבר זה נותן
הרגשה של שותפות (JA5)". לעומת זאת, אלה המזהים את המקום
כבעל זהות יהודית מתייחסים לבעליו היהודיים ולשפה העברית
הנשמעת במקום, כמודגם להלן: "הבעלים יהודים, נותני השירות
האחראיים הם יהודים, זה מקנה למקום את זהותו היהודית
לעומת העובדים הפשוטים שהם ערבים שאין להם סמכות בעבודה
לכן זה יוצר את התחושה בזהות היהודית (JA3)".

מרבית המרואיינים מציינים כי אין כל חסרון במקום או דברים
מפריעים בו, למעט שני מרואיינים שהתייחסו ליחס שונה הניתן
לאוכלוסייה הערבית המבקרת במקום: "לא מפריע לי הנכונות
שלם מפריע לי "הפזזה" המיותרת שהם עושים על הערבים
במיוחד בהמתנה על הקופה (JA3)"; "לא מפריע לי, אבל מפריע

להם איך שאני מרגישה הנוכחות שלי כדתייה עם כיסוי פנים מלא (JA8).

כמחצית מהמרואיינים אדישים לנוכחות אוכלוסייה יהודית במקום, בעוד ש- 35% מרגישים "בנוח" ו"מאוד בנוח" בנוכחותם. בהתאם, 40% מעידים כי הם מרגישים "בטוח" ו"מאוד בטוח" בנוכחות יהודים במקום, לעומת 45% שאדישים לכך. עם זאת, הרוב המוחלט של המרואיינים (85%) מעידים כי "לא אכפת" להם שיהודים יבקרו במקום ורק 15% "מעדיפים" או "רוצים מאוד" בביקורם. יש לציין, כי בקרב מרבית המרואיינים תחושות הביטחון במקום אינן תלויות במצב הביטחוני, ובאופן כללי המרואיינים טוענים כי למצב הביטחוני אין קשר ליפו. עם זאת, מספר מרואיינים כן ציינו כי בתקופות של מתיחות ביטחונית תחושת הביטחון או הנוחות שונה: "בהחלט זה תלוי ואי אפשר להתעלם שמפגיזים בעזה לא בא לי לראות יהודי כמו שיש פיגוע לא בא ליהודי לראות אותי הדבר הדדי ונורמלי אבל עדיין חיים ביחד ומשתדלים לשמור על דו קיום (JA13)"; "אולי מבחינת היהודים זה משמעותי המצב הביטחוני אני מבחינת זה לא תלוי אבל שהצד השני מסתכל עליך בעין של ערבי באופן אוטומטי היחס משתנה ואת שומרת מרחק (JA14)".

מרבית המרואיינים מציינים כי יחס נותני השירות היהודים חיובי וטוב ואינו שונה מזה של נותני השירות הערבים. עם זאת, מספר מרואיינים ציינו כי הם מעדיפים לקבל שירות מנותן שירות ערבי. השוני בין קבלת שירות מערבי או יהודי עלה על ידי מספר מרואיינים. כך למשל, אחת המרואיינות טענה כי: "נותן שירות יהודי נותן תחושה של התעלות על הצרכן הערבי וזה גורם לתחושת השפלה ופשוט גורם לחוסר שייכות לכן העדיפות היא לא לחזור למקום (JA3)" ומרואיינת אחרת התייחסה להיותה דתייה הלו בשת כיסוי פנים (הערבים מקבלים אותי יותר בתור דתייה עם

כיסוי פנים אין תשאול ומבטים של הרתעה (JA8). מרואיינים אחרים התייחסו לתקשורת נוחה יותר בשפה הערבית ולמנטליות השונה של נותני השירות הערבים. עם זאת, מעניין לציין כי שני מרואיינים טענו כי מעדיפים לקבל שירות מנותן שירות יהודי: "יהודים נותנים שירות טוב לפעמים הערביות מדברות מלמעלה היא מרגישה דוקטור לא קופאית (JA10)"; "יהודיים יותר סבלניים והערבים תמיד עצבניים (JA12)". מרבית המרואיינים ציינו כי אין להם העדפה האם לקבל שירות מיהודי או מערבי, אולם אלה שמעדיפים לקבל שירות מערבי התייחסו להתייחסות יותר מכבדת מצד נותן שירות ערבי, השפה המשותפת, דיבור "בגובה העיניים", "העדר מבטים מיותרים", ו"רמת שירות אוטנטית יותר".

65% מבקרים במקומות בעלי זהות יהודית. מקומות אלה כוללים את מתחם התחנה והנמל, מתחם אנדרומדה, חנויות בגדים ומותגים (פוקס, הוניגמן, קאסטרו...) ורשתות אחרות (כמו הום סנטר). חנויות אלה מזוהות כמרחב יהודי בשל הלקוחות היהודים, הרוב היהודי במקום, האווירה היהודית, מוצרים ישראליים, מנטליות וסגנון.

הביקור במקומות אלה נעשה בעיקר לקניות ולבילוי, בשל המגוון המוצע במקום והיותם מקומות נעימים. סיבות נוספות כוללות אווירה של חו"ל, איכות המוצרים, ו"סתם התעניינות". מרבית המרואיינים לא מציינים חסרונות במקומות אלה וטוענים כי הביקור בהם נעים, נחמד, רגיל, ונעשה באווירה של דו קיום. 85% מעידים כי בעת הביקור בהם הם חשים "נוח" ו"מאוד נוח", ובהתאם, 70% חשים "בטוח" ו"מאוד בטוח", תחושות שאינן משתנות מביקור לביקור ובאופן כללי אינן קשורות במצב הביטחוני. המרואיינים מתייחסים בדר"כ לאינטראקציה בין יהודים וערבים באופן חיובי, וכתורמת לדו קיום ולשלום: "אני

מעדיפה דווקא שיהיה יותר דו קיום ומפגשים של ערבי-יהודי ולאחד את שני העמים אנחנו מדינה יפה צריך שיהיה שלום כאן ולא כל מצב בטחוני יגרום לשיבוש (JA14)"; "צריך ששני העמים ישכילו אחד מהשני (JA15)"; "כדאי שיהיה יותר ערבים ויהודים ביחד כדי שיהיה יותר שלום וגם שהדור הבא יהיה לו קל יותר בשפה ובהשתלבות (JA16)". עם זאת, אחד המרואיינים התייחס בצורה שלילית ליחסים הקיימים בין יהודים וערבים ביפו, בכלל, ולמקומות המזוהים כיהודים, בפרט, כמודגם כעת: "...היהודים שגרים שם מתלוננים ולא מכבדים את התפילה בימי ראשון לי זה הפריע מפני שאין כבוד והבנה לצד הנוצרי מהדיירים שגרים באנדרומדה ובנוסף נוכחתי לראות דיירים שזורקים את השקיות זבל שלהם על הרחבה של ה"ח'דאר" של הנוצרים...מה שגם לתחושה זו זה שהצד היהודי מרגיש שולט על כל האזור ולא מכבד את הצד הנוצרי והמוסלמי (JA3)".

למרות שהיחס מצד הסובבים היהודים במקומות אלה נתפס כטוב ורגיל, וכך גם יחס נותני השירות, הנוכחות במקומות בעלי זהות ערבית נתפסת כנוחה יותר בשל תחושת השייכות הנחוות וה"חיבור" הטוב יותר עם נותני השירות, כמומחש כעת: "אני יותר מרגישה מוערכת במקומות ערביים (JA1)"; "אני מרגישה רגיל בגדול אבל כשאני מדברת בערבית אני שמה לב על המבטים המזלזלים בהיותי ערבייה ולא רצויה (JA2)"; "נותן השירות הערבי יותר סחבק כזה במקומות האלה זה נטו שלום וחיוך (JA4)". בעוד שבדר"כ לא מתפתחים יחסים עמוקים עם האוכלוסייה היהודית במקום, נראה כי האינטראקציה טובה ונעימה, כמומחש כעת: "אחת הצרכניות מוכרת לי מאוד מהסופר ואנחנו תמיד לוחצות ידיים ועושות את הקנייה ביחד בצורה חוייתית ונעימה (JA2)"; "המלצרית כבר מכירה אותי מאוד מרוב

שאני באה ויש בנינו שיחה נעימה (JA5)"; "רק צחוקים ודיבור נעים... לא לקשר רציני (JA9)".

בין המקומות שצוינו על ידי המרואיינים כבעלי זהות יהודית, אך כמקומות בהם אינם מבקרים, ניתן למנות בעיקר את אנדרומדה, מתחם התחנה, או "כל חנות או מקום ששייך ליהודי או מוכרים שם דברים לא צנועים". במקומות אלה המרואיינים אינם מרגישים נוח או בטוח לשהות וחשים גזענות ואפליה מצד הסביבה היהודית.

כאשר נשאלו המרואיינים לגבי השונות בתחושות ובנכונות למפגש עם אוכלוסייה יהודית בתחומי חיים שונים, עלתה בצורה ברורה נכונות מעטה יותר למפגש עם יהודים בבית הספר או במרחב השכונה. הציטוטים הבאים ממחישים את הנכונות למפגש עם אוכלוסייה יהודית, אולם "מרחוק" ולא בסביבה המידית: "בגדול אני מעדיפה לכבד מרחוק לא התחבר יותר מדיי זאת אומרת שלום ולא להתראות רק לאווירה הנעימה כי בעיקרון ההרגשה תמיד של מתח לפחות ככה אני חווה אותה בין הערביים ליהודיים ואני מעדיפה לא להיות בסביבה שלא נוחה לי ב 100% (JA3)"; "ישנם מצבים כמו מקומות ציבוריים שלא אכפת לי לראות יהודים וכדומה זאת אומרת רחוק-מתוק אבל ישנם מצבים כמו בתי ספר/שכנים שאני מעדיפה שיהיו ערבים מאותה המנטליות והתרבות ולדעתי זה הדדי (JA13)"; "אנחנו שונים ולכל אחד יש את המנטליות וסגנון החיים שלו לכן אני מעדיפה לשמור מרחק ושיהיה כבוד הדדי לא מעבר (JA17)"

הנכונות המועטה יותר למפגש בבית הספר מוסברת ברצון שהילדים ילמדו בשפה הערבית (שפת האם), כחלק מהתרבות הערבית, המוכרת. "אין לי בעיה עם ערבי ויהודי הכל אותו דבר בעיניי אבל השוני מבחינת ילדים שלי אני מעדיף שילמדו אצל ערבים רק על מנת לשמור על שפת האם שלהם (JA7)"; "התרבות

שלנו שונה לכן אני מעדיפה שילדיי יגדלו עם ערבים אבל בגדול אין לי בעיה עם יהודים... (JA9); "יש לי רק חוסר נכונות בבתי ספר של הילדים וזה רק בגלל שכל ילד מחויב ללמוד את השפה שלו ואת המנטליות שלו" (JA20)

4.2 אוכלוסייה יהודית

4.2.1 כפר-סבא

4.2.1.1 בית-חולים, כפר-סבא:

מטרת הביקור העיקרית במקום היא לצורך בדיקה רפואית, ליווי או ביקור מטופל וכן לצורך אשפוז. סיבות נוספות לביקור במקום כוללות טיפולים ספציפיים והתמחויות של המקום.

מרבית המרואיינים (86%) מזהים את בית החולים כמרחב משותף ובאופן מפתיע איש מהם אינו מזהה את המקום כמקום יהודי. הזהות המשותפת ניתנת למקום בשל הנוכחות של עובדים וחולים יהודים וערבים. הדוגמאות הבאות ממחישות זאת: "העובדים הם גם יהודים וגם ערבים. החולים הם גם יהודים וגם ערבים והשילוט מיועד לדוברי שתי השפות." (KSJ17); "מלא ערבים ויהודים. גם רופאים וגם חולים. אין דבר יותר משותף- דו לאומי מאשר בית חולים." (KSJ28); "זהו בית החולים הכי קרוב לכפרים הערבים באזור. יש המון מטופלים שמגיעים מהכפרים הערבים ומהערים היהודיות." (KSJ29). ממצא זה עולה בקנה אחד עם האופן בו מוערך שיעור היהודים והערבים המבקרים במקום; בממוצע, שיעור האוכלוסייה הערבית המבקרת במקום מוערך כגבוה מזה של היהודית (60% ו-40%, בהתאמה).

החסרונות שצוינו על ידי המרואיינים היהודים בבית החולים מתייחסות בעיקר לתחומים יומיומיים ולסביבה הפיזית, ולא

בהכרח לאוכלוסייה המבקרת במקום. החסרונות שצוינו עוסקים במרחקים בין מקומות שונים, לכלוך, העדר גישה נוחה בין מקומות, צורת המבנה וזמני המתנה ארוכים. אף לא אחד מהמראיינים התייחס לסוג האוכלוסייה המבקרת במקום כחסרון.

כאשר נשאלו המראיינים האם נוכחות האוכלוסייה הערבית במקום מפריע להם, מרביתם ציינו כי אינם יכולים להצביע על משהו המפריע בנוכחותם. עם זאת, כמה מראיינים התייחסו לכך שאינם מבינים את השפה הערבית הנשמעת במקום: "מפריע לי שיש כאלה שלא מדברים מילה בעברית ואז אי אפשר לתקשר איתם" (KSJ24); "דק עניין השפה. אתה שומע הרבה ערבית יותר מעברית וזה לפעמים גורם לאי נעימות" (KSJ29). מראיינים אחרים התייחסו לקולניות, רעש ויחס מזלזל מצד האוכלוסייה הערבית במקום: "מגיעים בחמולה ומרעישים בלי להתחשב בחולים האחרים" (KSJ25); "כן, לפעמים קולניות ואני לא מבינה את השפה אז זה מרגיש מזלזל" (KSJ27).

מרבית המראיינים (60%) הצביעו על תחושת נוחות ונוחות רבה ביחס לנוכחות של צרכנים\מקבלי שירות ערבים במקום, בעוד שכשליש (36%) הצביעו על אדישות. בדומה, כ-70% מהמראיינים ציינו כי הם מרגישים בטוחים עד בטוחים מאוד שיש במקום צרכנים\מקבלי שירות ערבים. בו בזמן, כרבע מהמראיינים (23%) טענו כי הם מרגישים קצת לא בטוח. כמחצית מהמראיינים מתייחסים למצב הביטחוני כמשפיע על תחושת הביטחון הנחות במקום. מספר מראיינים ציינו כי בתקופות של פיגועים או של אינתיפאדה תחושת הביטחון נמוכה יותר: "כן! אם היה בתקופה קשה כמו בלב האינתיפאדה הייתי חושש" (KSJ17); "כן. בתקופה של פיגועים הערבים הגיעו מהכפרים שציינתי קודם. אם יהיה פיגוע שיזעזע את המקום יכול להיות שהכול ישתנה" (KSJ19);

י"אם יש תקופה של פיגועים אני מרגיש פחות בטוח אם יש פעילות בשטחים אני לא יודע אם פתאום הבחור שמכים לי קפה לא ישפוך עליי את המים החמים כי יגיד שאנחנו הורגים את האחים שלו שם" (KSJ20); 'מאוד. ברגע שיש אירוע, החשדנות עולה כלפי כל אדם שלא יהודי' (KSJ24). עם זאת, כאשר נשאלו המרואיינים לגבי יחסם לנוכחות צרכנים ערבים במקום, מרבית המרואיינים (71%) ציינו כי לא אכפת להם שיבקרו במקום ערבים. רק 21% רוצים או מעדיפים שאוכלוסייה ערבית תבקר במקום.

מרבית המרואיינים מצביעים על יחס טוב ואדיב מצד נותני השירות במקום ועל יחס שאינו שונה מזה הניתן על ידי נותני שירות יהודיים. הדוגמאות הבאות ממחישות זאת: 'אין הבדל ביחס. יש נותני שירות יהודים לא נחמדים יש נותני שירות ערבים לא נחמדים. לשמחתי, נתקלתי בנותני שירות נחמדים' (KSJ17); 'יהיחס שלהם מצוין. לא נתקלתי בהבדל בין נותני השירות' (KSJ28); 'אין שוני. יש הרבה רופאים ערבים יש כאלה פחות טובים או יותר טובים מרופאים אחרים. זה לא קשור לעניין יהודים/ערבים' (KSJ29). בו בזמן, חלק מהמרואיינים אף ציינו כי יחס נותני השירות הערבים טוב מזה הניתן על ידי יהודים: 'הם יותר נחמדים הם יותר סבלניים האמת היא' (KSJ21); 'טוענים שהסניטרים הערבים נחמדים יותר ולבבים מאשר אלה היהודים' (KSJ23); 'יהיחס שלהם טוב. הוא יחס יותר טוב מהיהודים. הם לא עצלנים, אכפת להם, מתייחסים לכל אחד משקיעים ובזדקים' (KSJ27). עם זאת, על אף העובדה שלרבים מהמרואיינים אין העדפה האם לקבל שירות מיהודי או מערבי, אחרים מתייחסים לתחושת נוחות רבה יותר בקבלת שירות מנותן שירות יהודי מסיבות שונות. בין היתר: 'בגלל השפה', 'כי הוא מהעם שלי' ('יתמיד ארגיש יותר קרוב ונוח עם נותן שירות יהודי כי הוא מהעם שלי'; (KSJ19), בגלל ה"מקצועיות" ('אישית מעדיפה מיהודי.

תחושה ונחות. הבדל במקצועיות- יהודים יותר מקצועיים" (KSJ25) ובגלל "ההרגשה" (יאין הבדל ברמת השירות. אבל אולי אעדיף לקבל טיפול מיהודי רק בגלל ההרגשה" (KSJ29); "תמיד ארגיש יותר קרוב ונוח עם נותן שירות יהודי כי הוא מהעם שלי" (KSJ19).

מרבית המרואיינים (71%) טוענים כי הם מבקרים ביישובים ערבים בסביבה, בעיקר בטירה, בכפר-קאסם ובטייבה, בעיקר בשל הקרבה למקום המגורים. רוב המרואיינים מצביעים על המרחק ועל ההיכרות הקודמת עם היישוב כמשפיעים על העדפת היישוב: "יישובים ערביים שאני מכירה והייתי בהם בעבר ויודעת שהם אדיבים" (KSJ23); "יש יישובים שאני מרגישה בהם גורם זר הרבה יותר מאשר טירה, ויש יישובים שחיים מהקונים היהודיים" (KSJ24); "יטירה- מרגיש יותר בטוח. מרגיש בנוח גם בג'לגוליה. בטייבה מרגיש פחות נוח" (KSJ30).

הביקור ביישובים הערבים נעשה לרוב לצורך קניות, מסעדות ומוסכים, בשל הקרבה והמחירים הנוחים במקום. כצפוי, 91% מהמרואיינים מזהים את מקומות אלה כמקומות ערביים, בעיקר בשל האוכלוסייה הערבית במקום (הן המבקרים ביישוב והן נותני השירות): "כולם שם ערבים, בתוך יישוב ערבי" (KSJ18); "נותני השירות, הסביבה המסחרית, האוכל" (KSJ23); "המקום ערבי מבחינת לבוש, בנייה אבל יש פתיחות" (KSJ24). החסרונות עליהם הצביעו המרואיינים ביישובים הערביים מתייחסים בעיקר לסביבה הפיזית (אסתטיקה, לכלוך ומבנה הפיזי) ולהעדר תחושת ביטחון במקום: "בכפר קאסם נזרקו בעבר אבנים על מכוניות של ישראלים (שזוהו כישראלים) תמיד יש לי את החשש המזערי שדבר כזה עלול לקרות גם לי..." (KSJ23); "מפחדת להיכנס עם האופנוע כי מפחדת להשאיר אותו שם בזמן הקניות" (KSJ26); "תחושה לא

כל כך נעימה, הולכת בחשש" (KSJ27); "אני יותר מסתכלת לצדדים ושמה לב מה קורה סביבי. זה קשור להרגשת הנוחות והבטיחות" (KSJ29). אחת המרואיינות אף התייחסה לתחושה של זרות הנחוות במקום ולחוויה של תרבות שונה: "יש הרגשה שזו מדינה אחרת, החוקים פחות נוקשים במקום. לדוגמה בנהיגה-חנייה. החוקים לא נאכפים כפי שהם נאכפים ביישוב מעורב או ביישוב יהודי" (KSJ18). בהתאם, 40% מהמרואיינים הצביעו על כך שהם מרגישים קצת לא נוח ומאוד לא נוח בביקור ביישוב הערבי, ו- 70% ציינו הם מרגישים קצת ומאוד לא בטוח במקום.

תחושות אלה תלויות בהיכרות קודמת עם היישוב ובמלווים בביקור בו. רבים מהמרואיינים ציינו כי המצב הביטחוני משמעותי לתחושת הביטחון הנחוות במקום: "אין כניסה לכפר קאסם במצבים כאלה ואני לא מגיע לשם גם לא חודש אחרי" (KSJ19); "אם המצב הביטחוני שקט-אלך. אם לא, אז לא" (KSJ24); "כן, כי יש שנאה כלפי יהודים ומפחדת שיפגעו בי כשיש רצון לנקמה" (KSJ27); "במצב ביטחוני מתוח יש חשש שתהייה התלהמות שיגיע גם לידי חבלה" (KSJ28). עם זאת, רובם המוחלט של המרואיינים מציינים כי יחס נותני השירות ביישובים הערביים הינו טוב, בסדר ומכבד.

כל המרואיינים משתמשים ביישוב הערבי בשפה העברית ואינם מסתדרים בערבית; עם זאת, נראה כי באופן כללי אי ידיעת השפה הערבית אינה מהווה מגבלה בשל העובדה שנותני השירות מסתדרים בשפה העברית.

כאשר נשאלו המרואיינים האם היו מעדיפים לקבל את השירות ביישוב יהודי, כמחצית מהם הצביעו על כך שהיו מעדיפים לקבל את השירות ביישוב יהודי, בין היתר "בשל הכשרות", "התחושה הכללית", הסביבה הפיזית ותחושת הביטחון במקום: "אני

מעדיפה מבחינת הכשרות. אם יהיו שתי חומסיות אחת ליד השנייה אעדיף את הכשרה מביניהם" (KSJ24); "מעדיפה לתת את הכסף ליהודים ולא לערבים" (KSJ27); "פחות צפוף, פחות מלוכלך, יותר נוח וקרוב. (KSJ28)" ; "כן. בגלל שזה הרבה יותר נעים ובטיחותי" (KSJ29).

מבחינת הנכונות למפגש עם אוכלוסייה ערבית במרחבים השונים, מהתוצאות עולה כי הסובלנות הרבה ביותר היא כלפי אירוח בבית, בעוד שהנמוכה ביותר היא כלפי מגורים באותה השכונה ומפגש של הילדים בבית הספר. אחד המרואיינים טען, כי 'לא הייתי רוצה לגור בשכונה ערבית, אבל לא אתנגד לכך שיהיו לי שכנים ערבים...' (KSJ17) ומרואיין אחר טען, כי 'באותה שכונה: תלוי בכמות אין לי בעיה לגור בעיר שיש בה גם וגם' (KSJ20). מרואיין אחר ציין כי 'לא קשור לערבים! תלוי מי, אני לא מוכן לגור ליד אנשים שעושים לי בלאגן. אני מעדיף ערבים לעומת חרדים' (KSJ28).

בעוד שמספר מרואיינים הביעו עמדות סובלניות והצביעו על חשיבות המפגש בין יהודים וערבים ('אני מתייחסת לכל אחד כאדם ולא בוחנת את אישיות לפי הזהות הלאומית שלו, אלא לפי האישיות האישית שלו והחיבור בינינו' (KSJ18); 'אני רוצה להאמין שדו קיום הוא אפשרי ונחוץ לחיים בארץ כמו שלנו' (KSJ23); 'יכל מפגש בכל מקום משפר ומועיל לחיים המשותפים ולכן מפגשים במקומות שונים זה טוב מאוד' (KSJ28), מרואיינים אחרים הביעו עמדות סובלניות פחות: 'אנחנו באנו לגור במדינה יהודית וצריך להימנע מקשרים עם האוכלוסייה' (KSJ20); 'במקום שיש רוב ערבי אני מעדיפה לא להיות. אין לי יותר מידי נגדם, זה פשוט התחושה האישית'. (KSJ29).

כאמור, רבים מהמרואיינים הביעו חוסר נכונות למפגש עם ה"אחר" בבית הספר. אחד המרואיינים אף טען, כי 'עם מנטליות שונה כל כך שאני לא מאמין שיכול להיות איזשהו קשר ובטח לא בבית ספר עם חברים. אנחנו יודעים מה הרקע שלהם. גם אני לא מוכן שהילדים שלי ילמדו בבית ספר עם לא יהודים, זה בעייתי. אני סובר שיהודי הוא יצור שלא יכול להתערבב עם מי שלא יהודי. תמיד יהיה בבסיס שונות' (KSJ19) ואחר אמר כי 'בב"ס, כל עוד השפה והתרבות היא עברית יהודית' (KSJ24). מרואינת אחרת אמרה כי 'אני חושבת שאני עוד לא מוכנה למפגש בין הילדים, בבית הספר. בשכונה אין בעיה, אבל בבית הספר יש נרטיב ואין לי שליטה מה קורה שם.' (KSJ26), ואחר טען כי 'אם זה משהו שאני עובד איתו ומכיר אותו אין לי בעיה לארח ולהתארח. אבל לא רוצה שהילדים ילמדו יחד' (KSJ30).

סיבות שצוינו לחוסר נכונות למפגש עם אוכלוסייה ערבית כוללות ביטחון ו"נורמות חברתיות" שונות: 'יש שונות הנובעת מנורמות התנהגותיות וחברתיות שונות ואלו לעיתים מפריעים לחיבור בין השניים' (KSJ23); "בפארקים הם עושים הרבה רעש ולכלוך" (KSJ27).

4.2.1.2 קניון, כפר-סבא:

מרבית המרואיינים מבקרים בקניון למטרת קניות ובילוי, אוכל ופנאי, בין היתר בשל הקרבה למקום המגורים ומגוון המוצרים המוצעים בקניון.

38% מהמרואיינים מזהים את הקניון כמקום בעל זהות יהודית, ושיעור דומה מזהה אותו כבעל זהות משותפת. היתר מזהים את המקום כבעל זהות ניטרלית. כלומר, בעוד שכשני שלישים מזהים את המקום כבעל זהות משותפת או ניטרלית, שליש מזהים אותו

כבעל זהות יהודית. המקום מזוהה כבעל זהות משותפת או ניטרלית בשל האוכלוסייה המעורבת המבקרת בו ונוכחותם של יהודים ושל ערבים במקום (כנותני שירות וכצרכנים) ואחרים מצביעים על כך שאין למקום זהות מסוימת: "אין פה סממן מובהק וברור של אף תרבות" (KSJ9); "אין כאן זהות מיוחדת לאף אחד מהמגזרים" (KSJ14); "נטרלי=מערבי. זהו מרחב קניות גדול, קפיטליסטי ובזבזני- תכונות כלל אנושיות שהתרבות המערבית מעלה על נס" (KSJ16). לעומת זאת, אלה שמזהים את המקום כמקום יהודי, מתייחסים לכך שאינו פתוח בשבת, העדר כתובות בערבית ומיעוט צרכנים ערבים המבקרים בו (למשל: "יבקושי רואים שם ערבים וגם החנויות פונות לקהל יעד יהודי- בולט בעיקר בביגוד ובשעות הפתיחה" (KSJ11)). עם זאת, המרואיינים מעריכים בממוצע את היחס בין יהודים לערבים כ- 70%-30%, בהתאמה.

החסרונות עליהם מצביעים המרואיינים במקום כוללים את היותו עמוס, העובדה שאינו פתוח בשבת, שעות הפתיחה הלא נוחות בו, מגוון מצומצם של מוצרים, היותו יקר, הצפיפות בו, העדר חניה נוחה ומבנהו הפיזי (צורת המבנה, מסדרונות וכד'). איש מהמרואיינים לא התייחס לאוכלוסייה במקום. גם כאשר נשאלו המרואיינים באופן מפורש האם מפריעה להם נוכחות האוכלוסייה הערבית בקניון, רובם ציינו כי הדבר אינו מפריע להם, על אף שמספר מרואיינים התייחסו לנקודות הבאות: "צעירים יכול להפריע בגלל הרעש. מבוגרים לא מפריע" (KSJ5); "חלקם עשויים להיות רועשים- אבל יש לא מעט יהודים רועשים באותה מידה או גרוע יותר" (KSJ7); "זורקים דברים על הרצפה במקום בפת. לא ממחזרים" (KSJ11); "לא מפריע. בתנאי שמתנהגים כמונו. בלי אנטישמיות... תלוי איזה טיפוסים- יש גם טיפוסים נחמדים" (KSJ13).

מרבית המרואיינים (63%) ציינו כי הם מרגישים ב"נוח" ו"מאוד בנוח" עם האוכלוסייה הערבית במקום, ורק 13% הצביעו על תחושה "קצת לא נוחה". בדומה, 75% הצביעו על כך שהם מרגישים "בטוח" ו"מאוד בטוח" במקום (ורק 13% "קצת לא בטוח"). בעוד ש- 13% מהמרואיינים היהודים מעדיפים שצרכנים ערבים לא יבקרו בקניון, מרביתם (63%) ציינו כי לא אכפת להם שערבים יבקרו במקום. רבע מהמרואיינים רוצים מאוד או מעדיפים שצרכנים ערבים יבקרו במקום.

כמחצית מהמרואיינים מצביעים על המצב הביטחוני ככזה המשפיע על תחושת הביטחון במקום, כפי שמומחש בדוגמאות הבאות: "אם היה פיגוע כנראה שהייתי יותר בלחץ" (KSJ1); "במצב ביטחוני בעייתי אני מרגיש פחות בטוח ומרגיש לא בנוח עם הנוכחות שלהם כאן" (KSJ4); "במצב בטחוני רעוע מאוד, ייתכן שאחשוש יותר" (KSJ7); "ברגע שיש מתח או פיגוע אז אני מסתכל על ערבים בעין עקומה" (KSJ10). מרואיינים אחרים התייחסו לשונות בין ערבים אזרחי ישראל לבין פלשתינאים ולהיותם צרכנים ואזרחים שווים. יש לציין, כי רובם המוחלט של המרואיינים ציינו כי אין כל הבדל בין היחס הניתן להם על ידי נותני שירות יהודים וערבים ולרובם אין העדפה ממי לקבל שירות (מיהודי או מערבי). מעניין לציין, כי מספר מרואיינים אף ציינו כי הם מעדיפים לקבל שירות מערבי מאשר מיהודי: "לפעמים עדיף מערבי, יש להם יכולת לראות בגובה העיניים. לא תמיד" (KSJ5); "השירות שאני מקבל מערבי טוב יותר מהיחס של יהודי" (KSJ6); "מערבי, הם נותנים שירות יותר טוב מיהודים. תלוי איפה ומי" (KSJ8); "הערבים עם תודעת שירות גבוהה יותר" (KSJ11).

מלבד זאת, כ-70% מהמרואיינים ציינו כי הם מבקרים ביישובים ערבים בסביבה, בעיקר בטירה ובטייבה. מטרת הביקור העיקרית

היא צרכנות (קניות ואוכל). הסיבות העיקריות לביקור ביישובים אלה הן שעות וימי הפתיחה, קרבה, מחיר וסוג השירות הניתן ביישוב (למשל: "כשצריך דברים דחופים בשבת וסגור, אז נוסעים לטירה אבל בזמן האחרון לא מגיע כי יש שם צפיפות" (KSJ13)).

כל המרואיינים מזהים את היישובים הערבים כבעלי זהות ערבית, בעיקר בשל נותני השירות הערבים, האוכלוסייה הערבית המבקרת במקום, השפה, התרבות והסמלים. הדוגמאות הבאות ממחישות זאת: "כולם שם ערבים. יהודים רואים שהם לא שייכים ורק צרכנים" (KSJ8); "יסממנים של התרבות הערבית (כמו מוסיקה). מסעדות עם מאפיינים ערביים כמו נרגילות, סוג האוכל בתפריט" (KSJ9); "שפה, תרבות, סמלים ומוסיקה המאפיינים את התרבות הערבית" (KSJ15); "התושבים הם ערבים אבל הרבה מאוד עסקים נפתחים ליהודים. היקף המסחר לא יכול להתקיים בלי היהודים שהם כוח הקנייה העיקרי- רוב הלקוחות יהודיים" (KSJ10).

החסרונות עליהם מצביעים המרואיינים ביישובים הערבים כוללים תשתיות, צפיפות, לכלוך, ונהיגה מסוכנת (למשל: "התשתיות שלא מאורגנות, צפיפות, לכלוך. שהתרבות היא לא מאורגנת- אין חוקי תנועה ברורים, זה מה שהופך את המקום לפחות נעים ולהגדרתו כערבי ולא מרחב משותף" (KSJ3)). מעניין לראות, כי חלק מהמרואיינים מתייחסים ליחס שונה הניתן לאוכלוסייה היהודית המבקרת במקום ביחס לאוכלוסייה הערבית (בעיקר מחיר גבוה יותר): "לערבים מוכרים יותר זול מליהודים- אין מחיר אחיד" (KSJ8); "לפעמים יש הרגשה שאתה משלם מחיר גבוה יותר מהמקובל במקום" (KSJ10); "יש לי תחושה שכאשר הם רואים אותי הם משנים את המחיר" (KSJ15). " .. יש הרגשה שבוחנים אותי. ביישוב יהודי אין את תחושת הבחינה" (KSJ6); "יבואים בי

ושואלים אותי למה באתי לכאן ולא הלכתי לכפר סבא"? (KSJ11).
 מרואיינים אחרים התייחסו דווקא לתחושת הנוחות במקום
 לתחושת שכנות, קבלה, ונוחות: "בגלל שאנחנו קרובים אחד לשני,
 אז יש סוג של תחושת שכנות ויש קבלה. יחס דומה ליישובים
 יהודיים" (KSJ3); "התחושה יותר טובה מהרחוב היהודי"
 (KSJ5); "מרגיש בנוח. אדיבים, מרגיש רצוי. נמצאים בקונפליקט
 בין הכסף לקונפליקט הישראלי-ערבי באופן מוסתר" (KSJ10).
 בדומה, גם יחס נותני השירות נתפס על ידי רובם המוחלט של
 המרואיינים כיחס טוב, שוויוני ואדיב.

חלק מהמרואיינים התייחסו להעדר תחושת בטחון ובטיחות
 במקום, ולתחושת זרות והעדר נוחות ("תחושה של זרות, יש גם
 חשש. כי אני יודע שזה לא הסביבה שלי השכונה שלי והחשש גורם
 להרגיש זר" (KSJ5); "לפעמים יש לי תחושה שבוחנים אותי"
 (KSJ6); "יפחד להסתובב לבד. התפיסה של התרבות לגבי נשים. לא
 בגלל שהם ערבים" (KSJ8). ממצא זה גם בא לידי ביטוי בניתוח
 הכמותי: 45% מהמרואיינים ציינו כי הם מרגישים "קצת לא בנוח"
 בעת הביקור ביישוב הערבי, בעוד ש- 54% הצביעו על תחושת
 "נוחות" ו"נוחות רבה". בהתאם, 54% מהמרואיינים חשים
 "בטוח" ו"מאוד בטוח" ביישוב הערבי, ו- 36% ציינו כי הם
 מרגישים "קצת לא בטוח" במקום. תחושות הנוחות מושפעות
 מתדירות הביקור במקום, מהיכרות קודמת עם המקום, מהשפה
 הנשמעת, ובזמן הביקור (שעה ביום). גם המצב הביטחוני משפיע על
 תחושת הביטחון ומספר מרואיינים טענו כי לא יבקרו ביישובים
 ערביים בעת תקופת מתיחות: "במצב ביטחוני לא טוב, אני לא
 מגיע" (KSJ5); "במצב של מתיחות גבוהה והפרעות סדר אזרחיות
 לא אגיע לטירה" (KSJ6).

כל המרואיינים ציינו כי בעת הביקור ביישוב הערבי הם משתמשים בשפה העברית, ורובם אינם יודעים את השפה הערבית. מעניין, עם זאת, לראות, כי מרואיינים רבים התייחסו לאי ידיעת השפה הערבית כמגבלה: "אני מרגיש שקשה להתבטא בשפה שהיא לא שפת האם שלהם ולכן לעיתים השרות לא יהיה באותה רמה" (KSJ2); "יהייתי מרגיש יותר בנוח אם הייתי יודע ערבית" (KSJ6); "יש מגבלה, כשמתחילים לדבר מבינים שאני יהודיה וזרה בנוף, חלק נותנים שירות טוב יותר וחלק שואלים מה את עושה פה" (KSJ11).

יש לציין, כי רבים מהמרואיינים השיבו כי היו מעדיפים לקבל את השירות/מוצרים ביישוב יהודי, לו היה ניתן. סיבות לכך כוללות: "זה יותר קרוב ויותר נוח מבחינת השפה ויש משהו שהוא מרגיש שלך" (KSJ3); "יגלל תחושת ביטחון והאווירה" (KSJ4); "אני מאמין בעבודה עברית ומעדיף לתת את הכסף והרווח ליהודים, גם מע"מ ומיסים שאני לא בטוח שביישובים הערבים משלמים. כך הכסף יגיע חזרה למדינה" (KSJ10).

מבחינת דרגת הסובלנות והנכונות למפגש עם ה"אחר", אי הנכונות הרבה ביותר למפגש עם ה"אחר" הינה בכל הקשור לאירוח ערבים בבית, ולאחר מכן במקום העבודה ובבית הספר. עם זאת, רבים מהמרואיינים התייחסו לחשיבות המפגש עם ה"אחר" כחלק מחברה סובלנית: "יצא לי כבחור צעיר לגדול בתנועת הצופים ולפגוש ערבי יהודי בלוד וגרנו יחד בשנת שירות, החיבור למטרה משותפת והחיבור לתנועה גרמו לי את היכולת להתחבר. ההיכרות הגדולה בבית ברל עם סטודנטים (היה יו"ר אגודה) וערכים שספגתי מהבית שאדם הוא אדם". (KSJ2); "הנכונות מגיעה ממקום שלמתי ערבית, אני גרה לידם, למדתי איתם ויש לי חברים ערבים ישראלים" (KSJ3); "אנחנו חיים במרחב משותף. ואני חושב

שחשוב שתהייה מעורבות חברתית וכשהילדים גדלים יחד נותן ביטחון בסביבה" (KSJ5); "הרצון בגיוון דעות, תפיסות עולם, קבלת השונה, פלורליזם. ואהבת חיים לכל" (KSJ6); "אני מאמינה שרוב האנשים מעדיפים להשתלב בסביבה ולחיות טוב ובשקט. ושלכולם מגיעה הזדמנות לעשות כן. הערבים הישראלים שהכרתי רוצים להשתלב ולהיות חלק והייתי רוצה לראות את זה קורה, שהם יוכלו להיות שכנים שלי" (KSJ16).

עם זאת, מרואיינים אחרים הביעו עמדות סובלניות פחות וחוסר רצון למפגש עם אוכלוסייה ערבית: "אין לי עניין ליצור איתם חיים משותפים. לא הייתי רוצה שיגורו אותי וילמדו עם ילדיי באותו בית ספר. בעיקר בגלל הבדלי השקפה ועיסוק בזהות היהודית שלי" (KSJ14); "כשערבים יפסיקו לשנוא יהודים אז יהיה יותר טוב. כשלא יהיו מלחמות ולא נצטרך צבא אז יהיה טוב. כשלא יהיו מתאבדים יהיה יותר בטוח" (KSJ13); "במגורים אני מאמין בהפרדה וחשדני. לא נותן בהם אמון באופן אישי בניגוד למקצועי" (KSJ10); "אני חושב שהתרבות שלהם היא בהרבה מקרים "תרבות רחוב" הרבה להסתובב ברחוב וחוסר מעש ויחס ממהורים והחשש שלי שהילדים יסחפו לתרבות הזו" (KSJ4).

מספר מרואיינים התייחסו להבדל בנכונותם למפגש עם האחר בתחומי חיים שונים. כך למשל, אחת המרואיינות ציינה כי "אני מוכנה שיהיו תלמידים מעטים בבית הספר, אבל עם רוב משמעותי יהודי.... במקומות הציבוריים המקריים, הספוראדיים. במקום שאין היכרות מעמיקה לא נוח ואני אדישה, אבל כאשר יש קשר אישי ומתמשך, שם יש לי עניין להיכרות" (KSJ1). מרואיין אחר, אמר כי "כשזה נוגע לילדים שלי יש לי פחות שליטה ואפשרות לברור או לקבל החלטות שהם נכונות עבורי כי הילדים הם אלה שיקבלו את ההחלטות לעומת הילדים שיקבלו החלטות לא נכונות"

(KSj4), ואחרים אמרו כי: 'לגבי מגורים באותה שכונה: תלוי במגוון גורמים ביניהם האחוזה שלהם. אם אחוז לא גדול, אז לא אכפת לי. אם אחוז גדול- אז מעדיף שלא. (KSJ7)'; 'לא הייתי רוצה שיגורו איתי וילמדו עם ילדיי באותו בית ספר. בעיקר בגלל הבדלי השקפה ועיסוק בזהות היהודית שלי. מצד שני, אין לי בעיה לארח אותם בביתי או להיות איתם במרכזי קניות, הם חלק מאזרחי המדינה. בברכת כבדהו וחשדהו" (KSJ14).

4.2.2 ראש-העין

4.2.2.1 קופ"ח, ראש העין:

מרבית המרואיינים מבקרים בקופת החולים בשל קרבתה למקום מגוריהם וכן בשל שעות וימי הפתיחה של המרפאה. קופת החולים מזוהה על ידי מרבית המרואיינים היהודים (על ידי 88% מהם) כמרחב בעל זהות יהודית, בעוד ש- 12% מהם מזהים אותו כמקום בעל זהות משותפת. המקום מזוהה כיהודי בעיקר בשל מיקומו בעיר יהודית, השפה העברית הנשמעת בו והאוכלוסייה (היהודית) המבקרת במקום, כפי שמודגם בדוגמאות הבאות: 'זה מקום בעיר יהודית ובארץ יהודית' (RHJ3); 'האנשים סביבי רובם יהודים, השפה המדוברת' (RHJ4); 'האוירה, השפה, הלקוחות, צורת הדיבור' (RHJ25); 'כמו כל מקום אחר במדינה, שנמצא במקום של רוב יהודי' (RHJ21). ממצא זה עולה בקנה אחד עם היחס המוערך בין כמות המבקרים היהודים והערבים במקום (85% ו-15%, בהתאמה).

החסרונות העיקריים שצוינו על ידי המרואיינים במקום קשורים לאדמיניסטרציה במקום (המתנות לתורים, העדר סדר) ויחס נותני השירות. בעוד שמרבית המרואיינים לא התייחסו לאוכלוסייה הערבית במקום כחסרון, כאשר נשאלו באופן מפורש בנוגע

לתחושתם לנוכחות ערבים במקום, 65% השיבו כי הם מרגישים "קצת" או "מאוד" לא בנוח וכ- 30% כי הם מרגישים אדישות לנוכחות. הציטוטים הבאים ממחישים את הסיבות לתחושות אלה: "שידברו עברית, הם נמצאים בארץ ישראל. משתמשים בזכויות מערכת הבריאות מבלי לתרום למדינה" (RHJ1); "הם מתנהגים כאילו אנחנו חייבים להם משהו, מתייחסים לא נחמד, מחפשים ליצור מתח" (RHJ2); "לפעמים אני מרגישה אי נוחות ליד ערבים, אבל זאת אי נוחות כללית. לא בהכרח בגלל מישוה מסויים" (RHJ3); "לי אישית הם לא מפריעים כל כך כשהם פה, אבל לא הייתי רוצה שיהיו יותר מידי ערבים כך שהמקום ישנה את אופיו" (RHJ4); "מבחינת הרגשה, הייתי מעדיף שלא ישבו לידי וידברו בערבית" (RHJ9). כ- 30% מהמראיינים ציינו כי הם מרגישים "קצת" או "מאוד" לא בטוח מנוכחות ערבים במקום, אולם רבים מהם ציינו כי תחושתם במקום מושפעת מהמצב הביטחוני הכללי. מסיבות אלה, 59% מהיהודים שרואיינו ציינו כי הם מעדיפים שערבים לא יבקרו במקום או שהם מתנגדים לכך.

בעוד שמרבית המראיינים ציינו כי היחס הניתן על ידי נותני השירות הערבים במקום אינו שונה מזה שניתן על ידי נותני שירות יהודים, רבים מעדיפים כי רופא יהודי יטפל בהם, למרות שאינם יכולים להצביע על הסיבה לכך, מלבד "ההרגשה", כפי שמודגם כעת: "יהודי, מכוון שאתה יותר סומך עליו. יש הבדל ברמת הטיפול והאכפתיות" (RHJ2); "אעדיף יהודי, בגלל ההרגשה" (RHJ3); "ייתכן ששירות רפואי אעדיף לקבל מיהודי, שאולי יותר מתחבר למנטליות שלי. אבל אני לא רואה הבדל ניכר" (RHJ20); "יהודי. מדוע? נוח לי יותר ככה. ... לא הבדל משמעותי, אבל לפי נוחות אישית" (RHJ25).

כמחצית מהמרואיינים (53%) ציינו כי אינם מבקרים ביישובים ערבים בסביבה. אלה שכן מבקרים ציינו את כפר קאסם כיישוב ערבי בו הם מבקרים (בעיקר לקניות, חומס ורחיצת הרכב); המקום מזוהה על ידי רובם (88%) כבעל זהות ערבית, בעיקר בשל השפה הערבית, מיקומו, המראה שלו ושייכות התושבים: "שפה רווחת של האנשים מסביבי, מראה המקום, לבוש, ניקיון (לקוי) (RHJ1); "מיקומם בכפר קאסם, שם הם מנוהלים על ידי ערבים, והמקום מרגיש שונה" (RHJ3); "הסביבה שבה הם מצויים, המנטליות של האזור, השפה השלטת בו" (RHJ23). מרבית המרואיינים (63% מהם) מרגישים לא נוח בעת הביקור במקום. סיבות לכך כוללות "מבטים מוזרים", תחושת אי בטחון (50% מהמרואיינים ציינו כי מרגישים קצת לא בטוחים במקום), חוסר נוחות והסביבה הפיזית ("מלוכלך ולא נוח לי במקום לא היגייני (RHJ10). בעוד שרובם המוחלט של המרואיינים ציינו לחיוב את הסביבה החברתית במקום, כמו גם את יחס נותני השירות, מרביתם ציינו כי יעדיפו לקבל שירות זהה ביישוב יהודי, בין היתר "כי אני מעדיף לפרנס יהודי" (RHJ1); "ארגיש יותר בנוח" (RHJ3); "העניינים יותר מפקחים" (RHJ17).

מבחינת נכונות למפגש עם אוכלוסייה ערבית, הנכונות המועטה ביותר היא כלפי מפגש של הילדים בבית-הספר (ממוצע סובלנות של 1.71) ומגורים באותה השכונה (1.88). הסובלנות הרבה ביותר היא כלפי אירוח אוכלוסייה ערבית בבית (ממוצע של 2.24).

4.2.2.2 סופר-מרקט, ראש העין:

מרבית המרואיינים מבקרים בסופר-מרקט בשל קרבתו למקום המגורים, המחירים הזולים ומגוון המוצרים המוצעים בו. מרבית

המרואיינים (81%) מזהים את המקום כבעל זהות יהודית, בעוד ש-19% מזהים אותו כבעל זהות משותפת. בדומה, היחס המוערך בין שיעור האוכלוסייה היהודית והערבית בו עומד על 82.5% יהודים לעומת 17.5% ערבים. הזהות היהודית מוענקת למקום בעיקר בשל היותו ביישוב יהודי, הלקוחות והעובדים היהודיים והשפה העברית הנשמעת בו.

החסרונות שצינו על ידי המרואיינים כוללים בעיקר צפיפות במקום, חניה לא נוחה ותורות ארוכים. בעוד שמרבית המרואיינים לא ציינו את האוכלוסייה הערבית במקום כחסרון, כאשר נשאלו על כך באופן מפורש, חלק מהם ציינו כי הם מרגישים בחוסר נוחות. בעוד שרבע מהמרואיינים ציינו כי מרגישים ב"נוח" או "מאוד בנוח" עם האוכלוסייה הערבית במקום, 57% ציינו כי הם מרגישים "קצת" או "מאוד" לא נוח, בין היתר בשל הסיבות הבאות: *"הם מדברים בקול רם מידי בערבית"* (RHJ6); *"מעט לא נוח לי להעיר להם במידה ויש מחלוקת או דין ודברים. מרגיש פחות בנוח"* (RHJ12); *"קיימים הבדלי תרבות שגורמים לי להרגיש מעט לא בנוח להיות במחציתם"* (RHJ13). ממצא זה עולה בקנה אחד עם העובדה כי 38% מהמרואיינים מעדיפים שערבים לא יבקרו בסופר ו-13% אף מתנגדים לכך. בדומה, רק שליש מהמרואיינים (32%) ציינו כי הם מרגישים בטוחים או מאוד בטוחים מנוכחותם של ערבים במקום ונראה כי המצב הביטחוני הכללי משפיע על תחושת הביטחון. עם זאת, יחס נותני השירות הערבים נתפס כזהה לזה הניתן על ידי נותני שירות יהודים: שירותי, אדיב ומקצועי.

מרבית המרואיינים ציינו כי הם מבקרים ביישובים ערבים בסביבה (בעיקר בכפר קאסם) למטרת קניות, אוכל, מוסך ורחיצת הרכב. רובם המוחלט של המרואיינים (92%) מזהים את יישובים אלה כבעלי זהות ערבית, בשל מיקום היישוב, הזהות הערבית של נותני

השירות ושל הצרכנים, השפה והסביבה הערבית. מרבית המרואיינים (54%) ציינו כי הם מרגישים "קצת" או "מאוד" לא בנוח מנוכחות אוכלוסייה ערבית במקום (ביטויים לכך כוללים: "חוסר נוחות", "חוסר שקט", "אי נעימות", "לא בוטח בהם", "אי נוחות בגלל המיקום") ו- 42% ציינו כי מרגישים "קצת לא בטוח" במקום. רק שליש מהמרואיינים טענו כי הם מרגישים בטוחים או מאוד בטוחים במקום. מהנתונים עולה, כי תחושות ביטחון אלה תלויות במידה רבה במצב הביטחוני הכללי (למשל: "אם תהיה מלחמה לא אתקרב לכפר קאסם" (RHJ6); "אם יש פיגוע או ידיעה שמצאו שוהים לא חוקיים בכפר קאסם אז זה יפגע בהרגשות אלו" (RHJ7); "לא אבקר בכפר קאסם בזמן מתיחות ביטחונית" (RHJ13) וכן בהיכרות הקודמת עם המקום ובאווירה הכללית בו.

בעוד שהיחס של נותני השירות ביישובים הערבים נתפס כטוב, רבים מהמרואיינים ציינו כי יחס הסביבה החברתית ביישוב טוב פחות מהיחס ביישובים יהודיים אחרים. כיוון שכך, מרבית המרואיינים ציינו כי יעדיפו לקבל שירות דומה ביישוב יהודי.

מבחינת נכונות למפגש עם אוכלוסייה ערבית, גם כאן עולה כי הסובלנות הנמוכה ביותר היא כלפי מפגש עם ערבים באותו בית הספר ובאותה השכונה (ממוצע סובלנות של 2.06 ו-2.31, בהתאמה) בעוד שהסובלנות הרבה ביותר היא כלפי אירוח בבית (2.69).

4.2.3 כפר-קאסם (מרחבים שונים):

מרבית המרואיינים מבקרים בכפר-קאסם לשם ביצוע סידורים שונים, בשל סוג השירותים במקום, הקרבה ליישוב המגורים, המחירים הזולים ושעות וימי הפתיחה. על אף העובדה כי מרבית המרואיינים ציינו כי הם יכולים לקבל שירות זהה ביישובים יהודים אחרים (למשל בפתח תקווה ובראש העין), המרואיינים

ציינו את המחירים הזולים במקום כמשמעותיים מאוד בבחירתם לקבל את השירות במקום.

כל המרואיינים מזהים את המקום כבעל זהות ערבית, בעיקר בשל הלקוחות הערבים, השפה הנשמעת בו, מראה המקום, הסובבים ו"האופי הכללי בו". רבים מהמרואיינים התייחסו לעסקים ביישוב אשר מנוהלים על ידי ערבים ואשר תורמים לזהותו הערבית, להיותו ממוקם בסביבה ערבית ולהיותו "שייך לערבים".

חסרונות שצוינו כלפי המקום כוללים חוסר מקצועיות של נותני השירות, חוסר שירותיות, "האופי" של המקום, היותו לא אסתטי ולא נקי, "האווירה הכללית" ותחושת חוסר ביטחון כללית. הדוגמאות הבאות ממחישות זאת: "נותני שירות ערבים מה שגורם להרגשה פחות נוחה" (KKJ4); "אווירה כללית: ריח, ניקיון, יחס שירותי" (KKJ15); "המקום נראה כמו מזבלה, כל העיר הזאת בכלל נראית כמו מזבלה" (KKJ23); "במצב הקיים אני לא מרגיש מאוד בנוח לבטוח במתפעלים עם הרכב, או בלקוחות הערבים שמסתובבים באיזור" (KKJ26); "יהיגינה כללית במקום, הסובבים לא נראים לי כאילו הם רוצים שאהיה פה לפעמים" (KKJ29); "יכול שיותר אכנס עמוק לכפר, כך ארגיש פחות בנוח. המקום עצמו לא מטופח, ומסריח" (KKJ27).

ואכן, 90% מהמרואיינים ציינו כי הם מרגישים "קצת" או "מאוד" לא בנוח בעת הביקור ביישוב, ורבים ציינו כי הם ביקורם במקום נעשה לזמן קצר: "אני באה בשביל לקבל את השירות ולסיים עם זה (אי נוחות), יש מקומות אחרים שהייתי מעדיפה להיות בהם וזה הגורם לכך" (KKJ4); "לא נעים להיות פה יותר מדקה, אבל מה נעשה" (KKJ8); "לא נוח לי, ממהר לסיים. המקום הוא לא הכי נעים ומהודר" (KKJ16). בהתאם, 67% מהמרואיינים מציינים כי

הם מרגישים "קצת" או "מאוד" לא בטוח במקום, בעוד שרק 13% מרגישים בטוח במקום.

מרבית המרואיינים מציינים כי תחושת הביטחון תלויה במצב הביטחוני הכללי, כמודגם כעת: "הביטחון תלוי במצב הביטחוני, ונחותי תלויה באווירה הכללית, ובדרך שבה אפשרי לי להעביר את זמני בעת שהותי פה" (KKJ16); "אם (המצב הביטחוני) היה פחות טוב לא הייתי מרשה לעצמי להיכנס לפה (KKJ5); "יכול ש(המצב הביטחוני) פחות יציב, הסיכוי שתמצא אותי כאן יורד" (KKJ15).

מלבד זאת, רבים מהמרואיינים ציינו כי יחס נותני השירות כלפיהם טוב יחסית ומקצועי, וכך גם יחס הסביבה החברתית במקום. יש לציין עם זאת, כי בשאלון המקוצר רוב המרואיינים ציינו כי יחס הסביבה החברתית "פחות טוב" או "הרבה פחות טוב" מיחס הסביבה החברתית ביישובים יהודיים. כמו כן, מרבית המרואיינים ציינו כי אינם יודעים את השפה הערבית. עם זאת, מרביתם טענו כי הדבר אינו מהווה מגבלה, שכן כולם משתמשים בשפה העברית בעת הביקור במקום.

מבחינת הסובלנות והנכונות למפגש עם ה"אחר", דרגת הנכונות הנמוכה ביותר נמצאה בכל הקשור למפגש הילדים בבתי הספר ולאחר מכן באותה השכונה (1.5 ו- 1.6, בהתאמה) בעוד שהגבוהה ביותר (2.1) הינה כלפי מפגש במקום העבודה.

4.2.4 יפו

4.2.4.1 מרפאה, יפו:

מרבית המרואיינים (68% מהם) מזהים את המרפאה כמרחב משותף, בעוד שכרבע (26%) כמרחב בעל זהות ניטרלית. בהתאם,

מעריכים המרואיינים את היחס בין מספר המבקרים היהודים והערבים במקום כשווה יחסית, ואף כי שיעור המבקרים הערבים גבוה במקצת משיעור המבקרים היהודים (56% ו-44%, בהתאמה).

מרבית המרואיינים (55% מהם) מרגישים "נוח" ו"מאוד נוח" עם נוכחות ערבים במרפאה וכ-40% אדישים לכך. בהתאם, 45% מהמרואיינים מצביעים על תחושת בטחון במקום. רק 10% טענו כי הם מרגישים "קצת לא בטוח" במרחב המרפאה. אחת המרואיינות התייחסה למראה החיצוני וללבוש של המבקרים הערבים כאלמנט מרתיע היוצר תחושת חוסר נוחות: "זה לא שאני גזענית, להיפך, אני מאד רוצה לחיות בשלום עם השכנים הערבים שלנו, אבל יש משהו בלבוש הקיצוני שלהן שגורם לי לחוש ש"דאעש" מסתובב פה חופשי ורוצה לחסל לנו את מדינת היהודים, אני מעדיפה אותם כמונו, נשים עם לבוש מודרני ובלי הגלביות וכיסוי הראש שהן מתעקשות עליו, זה מפחיד אותי (JJ25)". כרבע מהמרואיינים טענו כי תחושת הנוחות משתנה בין הביקורים במקום, לעיתים קרובות בשל המצב הביטחוני במדינה; 50% מהמרואיינים טענו כי תחושתם תלויה במצב הביטחוני, כפי שמודגם בדוגמאות הבאות: "בתקופת המלחמה היה לי מאד קשה להגיע לכאן ואף פעם אחת נמנעתי, לא יכולתי לראות ערבים בעיניים אחריי ההפגנה שהם עשו ביפו נגד המלחמה, ממש קשה לי לראות שהאזרחים הערבים שחיים על חשבון משלם המסים היהודי בוגדים בארץ ישראל. למעט תקופת המלחמה התחושה שלי היא כמעט סטטית ולא משתנה" (JJ33); "אם יש פיגוע או יש מלחמה אני מעדיף לא להיות במקום שיש בו ערבים מחשש שיהיו מהומות, בדרך כלל אני אוהב להיות בקרבתם, זה תקף רק בזמנים שיש מצב ביטחוני לא שקט" (JJ36); "במלחמה האחרונה היה לי קשה, תחושות שלא מלוות אותי בדרך כלל, בגלל המלחמה גרמו לי להרגיש לא בנוח במקום שיש בו ערבים, הייתה לי הרגשה שהם כמו החמאס אויבים, תחושות שלא מלוות אותי ביומיום בגלל שאנחנו חיים כאן בשלום

ביפו, ממש כמו אחים, אני קונה מהם והם ממני אבל במלחמה הייתה מועקה גדולה בכל מה שקשור אליהם" (JJ22). עם זאת, רק כ- 10% מהמרואיינים טענו כי הם מעדיפים שערבים לא יבקרו במקום או שהם מתנגדים לביקורם (למרבייתם "לא אכפת" שערבים יבקרו במקום).

בעוד שמרבית המרואיינים (65%) טענו כי יחס נותני השירות הערבים זהה לזה הניתן על ידי נותני שירות יהודים (15% טענו כי היחס הניתן על ידם "הרבה פחות טוב"), 35% מהם ציינו כי הם יעדיפו לקבל שירות מנותן שירות יהודי (ל-40% לא אכפת ממי לקבל שירות).

מבחינת סובלנות ונכונות למפגש עם אוכלוסייה יהודית, הסובלנות הנמוכה ביותר נמצאה כלפי מפגש של הילדים עם אוכלוסייה ערבית בבית-הספר (ממוצע סובלנות 1.9) ואחר כך מגורים באותה השכונה (2.75). הסובלנות הרבה ביותר מופנית כלפי מפגש עם אוכלוסייה ערבית במקום העבודה (3.3) וכלפי הימצאות במרכזי קניות (3.2).

4.2.4.2 סופר, יפו:

מרבית המרואיינים מגיעים לסופר בשל קרבתו למקום מגוריהם, מגוון המוצרים המוצע בו והמחירים הזולים. מרביתם (55%) מזהים את המרחב כמרחב משותף, בעוד ש- 35% מזהים אותו כמרחב נטרלי. בהתאם, מעריכים המרואיינים בממוצע את היחס בין מספר המבקרים היהודים והערבים במקום כ- 55% ו- 45%, בהתאמה.

40% מהמרואיינים מרגישים "נוח" ו-"מאוד בנוח" עם נוכחותם של צרכנים ערבים במקום, ושיעור זהה של מרואיינים מרגישים "בטוח" ו-"מאוד בטוח" עם נוכחותם, תחושה שמשתנה בדרך כלל בהתאם למצב הביטחוני הכללי (75% טענו כי המצב הביטחוני

משפיע על תחושת הביטחון שלהם). אחת המרואיינות אף טענה כך: "במלחמה שהסתיימה זה עתה לא יכולתי לראות אף ערבי, זה לא שאני גזענית, יש לי אפילו מודרכות ערביות, אבל הפעם היה משהו שונה באוויר, לא הייתי מסוגלת לנשום את אותו האוויר שהערבים נושמים (JJ7)". עם זאת, 80% מהם ציינו כי "לא אכפת" להם שאוכלוסייה ערבית תבקר במקום.

בעוד ש- 90% מהמרואיינים טענו כי היחס הניתן על ידי נותני השירות הערבים זהה לזה הניתן על ידי נותני שירות יהודים, 45% מעדיפים לקבל שירות מנותן שירות ערבי.

מבחינת הסובלנות והנכונות למפגש עם אוכלוסייה ערבית, הנכונות הנמוכה ביותר למפגש עם ה"אחר" היא במרחב בית הספר (ממוצע סובלנות של 2.1) ואחריה אירוח בבית (2.8). הסובלנות הרבה ביותר היא כלפי מפגש עם אוכלוסייה ערבית במרכזי קניות (3.35) ובפארקים (3.2).

5. דיון ומסקנות

למחקר זה היו שלוש מטרות עיקריות : (א). לברר את היקף ואופי הקשרים הפונקציונליים בין יהודים לערבים במוקדי פעילות במרחב המטרופוליטני של תל אביב; (ב) לגלות ולהסביר את מידת הנכונות של ערבים ויהודים למפגשים פונקציונליים בין-קבוצתיים בתחומי פעילות שונים ובמקומות שנבדלים בארגון המרחבי המוניציפלי ובזהות האתנית שלהם; ו-(ג) להבין את יחסי הגומלין בין הנכונות לקשר פונקציונלי בין-קבוצתי (יהודים-ערבים) וקיום קשרים כאלה בפועל לבין רמת הסובלנות כלפי הקבוצה השנייה בתחומים חברתיים ופוליטיים בכלל.

תוצאות המחקר העלו, כי בין יהודים לערבים קיימים הבדלים ניכרים בהיקף הקשר התפקודי ביניהם במרחב המטרופוליטני של תל אביב ובסיבות לפעילות במרחבי תפקוד משותפים. הבדלים אלה מוסברים ביחסי הגודל בין שתי האוכלוסיות וגודל הישובים שלהן, ושל יחסי רוב מיעוט בכלל. בעוד שפעילות האוכלוסייה היהודית בישוב הערבי נעשית בעיקר בסוגי תפקודים עתירי עבודה מסדר נמוך, כדוגמת מסעדות, מוסכים ושטיפת מכוניות, ובמיוחד בימי שבת (יום שבתון בחברה היהודית), פעילות האוכלוסייה הערבית ביישובים יהודיים היא בהיקף גדול, בתכיפות גבוהה יותר ולמטרות מגוונות יותר. יעדי הביקור ביישוב היהודי כוללים בתי עסק ושירותים בתפקודים בדרגה גבוהה יותר בתחומי התעסוקה, קניות, בילוי וקבלת שירותים מוסדיים כגון שירותי בריאות, שרובם אינם בנמצא ביישובים הערביים. ואולם מעבר לכורח בפעילות ביישובים היהודיים, קיים גם ממד של בחירה הנובעת ממגוון המוצרים והשירותים המוצעים בהם. בנוסף לכך, כפי שכבר נמצא במחקר קודם (Schnell & Haj-Yahya, 2014), מרחב תפקודי ביישוב יהודי מאפשר לאוכלוסייה הערבית לבלות בסביבה

מערבית מודרנית יחסית, ללא מגבלות תרבותיות, בעיקר כאלה החלות על נשים, כמו ישיבה בבית קפה.

בין יהודים וערבים קיים הבדל משמעותי בכל הקשור לזהות האתנית הסובייקטיבית של המקום בו נערכת הפעילות התפקודית. ככלל, מרחבי הפעילות ביישובים הערביים נתפשים כמרחבי זהות ערבית, אך למרחבי הפעילות ביישובים היהודיים מוקנית גם זהות משותפת או ניטרלית בנוסף לזהות היהודית. יחד עם זאת, בעיני המרואיינים היהודים בעיקר תלויה הזהות האתנית הסובייקטיבית של מרחב תפקודי בארגון המוניציפלי והמרחבי, ובמידה מסוימת גם בסוג התפקוד. כך לדוגמא, בראש העין, ישוב יהודי פרברי קטן יחסית, שבו התפקודים מוגבלים בגודלם (סופר מרקט, מרפאה), נוטים המרואיינים לזהותם כיהודים. לעומת זאת, כאשר מדובר על מרחבי תפקוד מסדר תפקודי גבוה יחסית, כדוגמת קניון ובית חולים בעיר כפר סבא, נוטים המרואיינים היהודים לראותם גם כמשותפים וניטרליים.

ההבדלים בין יהודים לערבים בזהות האתנית הסובייקטיבית והתלות שלהם בסוג התפקוד ובארגון המרחבי נמצאה כרוכה בתחושות נוחות ובטחון בעת השהות במרחבים המשותפים. תחושות של אי-נוחות, העדר ביטחון ותחושת איום ניכרת בעיקר בקרב המרואיינים היהודים, ובמיוחד במרחבים הממוקמים ביישובים ערביים או במרחבי פעילות ביישובים יהודיים, בהם הפונקציות מוכתבות והמפגש עשוי להיות ממושך או משמעותי יותר, כדוגמת בית חולים ומרפאה. ואולם גם כאן, לארגון המרחבי השפעה משמעותית. תחושות של חוסר נוחות וביטחון מתגלות בעיקר במרחבי תפקוד ביישוב הפרברי בראש העין בעוד שבכפר סבא, בולטות תחושות הנוחות ובטחון, אף בהשוואה ליפו, העיר המעורבת.

בחינת דרגת הנכונות למפגש ואינטראקציה עם הקבוצה האחרת מצביעה בבירור על נכונות רבה למפגש בין-קבוצתי שמגלים

המרואיינים הערבים בהשוואה למרואיינים היהודים. הא-סימטריה ברמת הסובלנות של שתי הקבוצות ניכרת בכל מרחבי התפקוד שנבחנו. מגמה זו העולה מהמחקר הנוכחי, דומה לזו שנמצאה במחקרים קודמים שבחנו יחסי יהודים-ערבים בישראל (Hadas & Gonen, 1994; Hoffman, 1972; Smooha, 2010; 2013; Goldblatt & Omer, 2014b), ויחסי רוב-מיעוט במדינות אחרות בכלל (Pettigrew & Tropp, 2006, 2008; Wessel, 2009). יחד עם זאת, בקרב שתי הקבוצות תלויה הנכונות למפגש במרחבי תפקוד משותפים בסוג התפקוד. נכונות נמוכה יחסית התגלתה כלפי מפגשים תפקודיים הכרוכים בחשיפה חברתית ותרבותית באופן יומיומי, למשל בשכונת מגורים משותפת ובית ספר משותף. לעומת זאת, נכונות רבה למפגש בין-קבוצתי נמצאה כלפי מפגשים הנושאים אופי תפקודי, כדוגמת מפגש בפארק, במרכז קניות או במקום עבודה. מפגשים אלה, כרוכים, מטבעם, בחשיפה חברתית והיכרות פחותות. בהקשר זה, התגלתה גם נכונות רבה יותר למפגש בתחומים התפקודיים בהם הפעילות נעשית מתוך בחירה (כדוגמת מרכז קניות) בהשוואה לפעילות שלעיתים אינה נעשית מתוך בחירה (כדוגמת קופת חולים). התמונה המתקבלת אם כן היא שלמידת החשיפה החברתית-תרבותית, למשך המפגש ולאפשרות בחירת הפעילות המשותפת עשויות להיות השלכות משמעותיות על תחושת הסובלנות והנכונות למפגש עם ה"אחר", וזאת בדומה לממצאים שהתקבלו ממחקרים קודמים (ראה לדוגמא: Amin, 2002; Cattell et al., 2008; Wessel, 2009; Kazmierczak, 2013).

ממצאי המחקר מראים בבירור שמידת הנכונות למפגש תפקודי בין-קבוצתי קשורה משמעותית לזיקה שנמצאה בין סוג התפקוד והארגון המוניציפלי-מרחבי לזהות אתנית סובייקטיבית של מרחבי תפקוד משותפים ולתחושות המלוות יהודים וערבים בעת שהות בהם. במרחבים בהם האוכלוסייה מרגישה בנוח וחושה ביטחון והזהות האתנית שלהם נתפשת סובייקטיבית כמשותפת או

ניטרלית הנכונות למפגש תפקודי עם הקבוצה האחרת נמצאה רבה יותר באופן משמעותי. המשמעות היא, נכונות רבה יותר לקשר בין-קבוצתי במרחבי תפקוד הממוקמים ביישוב גדול כדוגמת כפר סבא בהשוואה לראש העין שבו התפקודים הם יחסית מסדר נמוך והמרחבים הציבוריים בו נתפשים כיותר "פרטיים" ואף בהשוואה לנכונות לקשר בין-קבוצתי ביפו (העיר המעורבת). יחד עם זאת, האוכלוסייה הערבית מושפעת פחות מהארגון המוניציפלי של הישוב וסוג התפקוד בו בהשוואה לאוכלוסייה היהודית.

מכל מקום, תוצאות המחקר מראות בבירור שתחושות נוחות ובטחון, הזהות האתנית של המקום, והנכונות למפגש עם הקבוצה האחרת הן כולן קשורות לארגון המוניציפלי והמרחבי, וזאת בעיקר בקרב האוכלוסייה היהודית. מגמה זו שהתגלתה באופן מובהק במחקר זה ניתן לייחס להתאמה המבנית בין סוג ואופי התפקודים לארגון המוניציפלי וגודל העיר ולקרבה הגיאוגרפית בין יישובים. להבדיל מהעיר המעורבת שבה קיימת נכונות לקשר פונקציונלי בין קבוצות כאשר הן גרות בסמיכות אחת לשנייה (Omer et al., 2013), לעומת חשש ואיום כאשר הן גרות בנפרד (בעיקר בקרב האוכלוסייה היהודית) (Goldblatt and Omer, 2014b), במרחב מטרופוליני בהקשר הישראלי, שבו יש יישובים יהודיים ויישובים ערביים הומוגניים שנפרדים מוניציפלית, יש למרחק הגיאוגרפי בין היישובים משמעות שונה. הפרדה מוניציפלית ומרחק גיאוגרפי בהקשר זה מאפשרים הפרדה בין תחומים פונקציונליים לתחומים חברתיים תרבותיים (יישוב הומוגני לעומת יישוב מעורב) והפחתת האיום הנחוה כתוצאה מקרבה ומחשיפה ויזואלית לאוכלוסיית המיעוט הערבי. דהיינו, במקרה זה, דווקא מרחק גיאוגרפי גדול יותר עשוי להוביל לרמת סובלנות גבוהה יותר, אפילו בהשוואה לעיר המעורבת. מכאן ניתן להסיק שהתפרוסת הגיאוגרפית של יישובים נפרדים בזהות האתנית לאומית עשויה ליצור תנאים

המאפשרים קשר וסבלנות בין קבוצות ומצד שני להפחית את האיום הנחוה, כתוצאה מחשיפה ומגע בין האוכלוסיות. מציאות זו של הפרדה בין יישובים על בסיסי אתני-לאומי הינה ייחודית בהשוואה לאזורים ממטרופוליטניים אחרים שההפרדה בין היישובים בהם מושפעת בעיקרה מהסטטוס החברתי-כלכלי (Oliver and Mendelberg, 2000; Oliver & Wong, 2003).

בין יהודים לערבים התגלו במחקר זה הבדלים משמעותיים, בנכונות למפגש ולאינטראקציה במרחבי תפקוד משותפים, בזהות האתנית הסובייקטיבית של מרחבים אלה, ובתחושת הנוחות והביטחון בהם. אף שהבדלים אלה נובעים ביסודם מהאסימטריה בין רוב למיעוט (כפי שתואר בהרחבה קודם גם בהתייחס לקונטקסט הישראלי), לאסימטריה זו ביטוי מיוחד במקרה הנבחן של אינטראקציות תפקודיות בין יהודים וערבים במרחב המטרופוליטני של תל אביב. הרחבת מרחב הפעילות מעבר לגבולות היישוב הערבי אל המרחב היהודי, מעבר לצורך התפקודי מבחינת התושבים הערבים ורצונם לחוות סביבה מערבית מודרנית, עשויה לבטא גם רצון להגשמת זהותם הישראלית והשתלבות בחברה הישראלית, הן כפרטים והן כקולקטיב. מאידך, נוכחותם של ערבים במרחבים ציבוריים ביישוב היהודי עשויים להוות מבחינת האוכלוסייה היהודית איום על אופיו היהודי של המרחב הציבורי. על דיכוטומיה זו מעידה נטייתם של ערבים להקנות למרחבי התפקוד ביישוב היהודי זהות לאומית משותפת או ניטרלית לעומת נטייתם של יהודים להקנות זהות יהודית למרחבים אלה. תחושת האיום של הרוב מנוכחות המיעוט מוכרת אומנם במקרים רבים בהקשר לרמת הקולקטיב והפרט (Stephan and Renfro, 2002), אך בהקשר ליחסי יהודים-ערבים בישראל אין מדובר רק על תחושת איום על מרכיבים כלכליים ותרבותיים של קבוצת הרוב או כאלה הקשורים לסגנון חיים, אלא גם על הזהות הלאומית של

המרחב. לתחושת האיום על ערכי ומשאבי קבוצת הרוב נוסף גם איום על הביטחון אישי שנובע מהמצב בטחוני המיוחד השורר בישראל. למצב עניינים זה תורם המצב הגיאופוליטי של מדינת ישראל וטשטוש הגבולות בין ערביי ישראל הפלסטינים לערבים הפלסטינים תושבי הרשות הפלסטינית ביהודה ושומרון ורצועת עזה.

ממצאי המחקר מצביעים על כך שאינטראקציות תפקודיות בין יהודים לערבים נערכות למרות שלעיתים הן מלוות בחוסר נוחות ואף העדר בטחון ותחושת איום, על רקע מתח אתני-לאומי מתמיד, וזאת בזכות התועלת החומרית הנלווית לאינטראקציות אלה וההכרה בזכות השווה שניתנת לכל האזרחים להשתמש במרחב הציבורי ולפעול בתוכו. יחד עם זאת, כפי שהתגלה במחקר זה, רמת הנכונות למפגשים תפקודיים בין יהודים לערבים ותחושותיהם במפגשים אלה תלויים בגורמים סביבתיים כדוגמת סוגי התפקוד והארגון המוניציפאלי והמרחבי, אשר הינם גורמים חשובים ומשמעותיים בהקשר זה. ממצאים אלה עשויים לסייע למדיניות תכנונית עם מטרות לאינטגרציה תפקודית בין יהודים לערבים לא רק במסגרת הישוב המעורב אלא גם במוקדי פעילות תפקודית ביישובים הומוגניים במרחב המטרופוליטני.

בנוסף, ממצאים אלו יכולים לתרום בהבנת התמונה הכוללת, שכן, ניתן לבחון את הממצאים יחד עם המציאות הנמצאת כיום בשטח. בכדי לעשות זאת אנו מציעים מודל בעל שלוש רמות, רמת מאקרו, רמת מזו ורמת מיקרו. רמות אלו נמצאות בתוך ספקטרום הנע מקצה של שיח מבדל אל קצה של התנהגות משתתפת. ברמת המאקרו, נמצאת המדיניות והשיח הממשלתי שהינו לאומי. הלך שיח זה מבדל ומנכר בין האוכלוסיות במדינה, ומנסה להשריש כוח פוליטי ושליטה של הרוב במיעוט. במרכזו של שיח זה עומד היום

חוק הלאום שאישרה וועדת השרים אשר דוחק את המיעוט וסמליו אל מחוץ ההווה הישראלית ותורם לבידול בין שתי האוכלוסיות.

ברמת המזו, ניתן לזהות דואליות בהתנהגות האוכלוסייה במרחב העירוני: מצד אחד, יש התנהגות לאומית, עירונית מוניציפאלית, כאשר כל אוכלוסייה רוצה שטח משלה וגבולות, ומאידך יש גם התנהגות אזרחית במרחב זה, כאשר יש רצון במסחר (משיכת יזמים, עסקים קטנים) ורצון לספק שירותים המשמשים את שתי האוכלוסיות באזור. ברמת המיקרו יש את חיי היום יום, ברמה זו יש שותפות וחלה בה התנהגות אזרחית, כפי שמעידים ממצאי המחקר הנוכחי. כמו כן, ברמה זו ישנם יצרנים, צרכנים ועובדים אשר משתתפים ומשתפים במרחב האורבאני, אנשים פותחים בתי עסק שמציעים שירותים או לחילופין אנשים באים כדי לקבל שירותים או פרנסה ואז המפגש הינו שונה. מחקר זה מחדד מרכיב זה במודל, לאור הממצאים שעלו ולפיהם בחיי היום יום יש יותר התנהגות משתתפת ונכונות לקשר עם האחר במרחבים בהם ישנם יצרנים, צרכנים ועובדים, קרי פונקציונאליים. כאשר האחד פוגש את האחר במרחבים פונקציונאליים המכילים שירותים מסוימים (אם זה בקופ"ח, בעסקים קטנים, בפארקים) מתרחשת אינטראקציה בה יש התנתקות מהתנהגות לאומית ויותר שותפות על בסיס אנושי, היות והאדם מולו אינו אידאה ערטילאית אלא מוחשי וקיים.

ישנה חשיבות רבה במציאת רמה מרחבית-תפקודית בה חלה התנהגות משתתפת, רמה כזו הינה חיונית לפיתוח מדיניות עתידית אשר עשויה להקטין את הבידול בין שתי האוכלוסיות ולגרום להטבת היחסים בכל הרמות. מרמה זו אפשר להשריש ולפתח פעילויות ודרכי פעולה אשר יתרמו להגדלתן של הסובלנות והנכונות הבין קבוצתית אשר צפויות להגיע בסופו של דבר לרמת המאקרו וברבות הזמן עתידות להשפיע על ההלך הממשלתי.

עצמתה של מציאות משותפת במרחבים יכולה לתרום לחינוך, לרמת החיים, איכות חיים וכלכלה של שתי האוכלוסיות.

לבסוף, ממצאי המחקר מלמדים גם כיצד המפגשים הפונקציונליים ותחושות המשתתפים בהם תלויים בארגון המוניציפלי והמרחבי של הישובים, בגודלם של הישובים ובקרבה הגיאוגרפית ביניהם. מכיוון שעד כה המחקר בישראל ובמדינות אחרות התרכז בערים המעורבות, לממצאי המחקר חשיבות ותרומה הן לידע האמפירי על הנעשה בישראל והן לידע הקונספטואלי הקיים בנושא של יחסי רוב מיעוט, מפרספקטיבה גיאוגרפית בעיקר.

רשימת מקורות

- הרמן, ת. (2016), מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016; המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים.
- ח'מאיסי, ר. (2008), האוכלוסייה הערבית בערים מעורבות בישראל: בעיות, חסמים ואתגרים לקראת מדיניות עירונית חלופית, שתי"ל - שרותי תמיכה ויעוץ לארגונים לשוני חברתי, תל אביב.
- למ"ס (2016), שנתון סטטיסטי לישראל, 2016, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.
- סמוחה, ס., (2013), לא שוברים את הכלים; מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל; המכון לדמוקרטיה, ואוניברסיטת חיפה. ירושלים.
- Allport, G.W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Amin, A. (2002). Ethnicity and the multicultural city: living with diversity. *Environment and Planning A*, 34, 959-980.
- Amir, Y. (1969). Contact hypothesis in ethnic relations. *Psychological Bulletin*, 71, 319-342.
- Bannister, J., & Kearns, A. (2013). The Function and Foundations of Urban Tolerance: Encountering and Engaging with Difference in the City, *Urban Studies*, 0042098013477705.
- Bekerman, Z., Habib, A. & Shhadi, N. (2011). Jewishñ Palestinian Integrated Education in Israel and its Potential Influence on National and/or Ethnic Identities and Intergroup Relations, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(3), 389-405.
- Boal, F. W. (2002). Belfast: Walls Within, *Political Geography*, 21(5), 687ñ694.

- Castellini, F., Colombo, M., Maffei, D. and Montali, L. (2011), Sense of community and interethnic relations: comparing local communities varying in ethnic heterogeneity. *J. Community Psychol.*, 39, 663–677. doi: 10.1002/jcop.20459
- Cattell, V., Dines, N., Gesler, W., & Curtis, S. (2008). Mingling, observing, and lingering: Everyday public spaces and their implications for well-being and social relations. *Health & place*, 14(3), 544-561.
- Dixon, J. (2001). Contact and boundaries: locating the social psychology of intergroup relations, *Theory and Psychology*, 11 (5), 587–608.
- Dixon, J., Durrheim, K. & Tredoux, C. (2005). Beyond the optimal contact strategy: A reality check for the contact hypothesis, *American Psychologist*, 60, 697–711.
- Ellis, M., Wright, R. and Parks, V. (2004) Work together, live apart? Geographies of racial and ethnic segregation at home and at work, *Annals of the Association of American Geographers*, 94, 620–637.
- Falah, G., M. Hoy and R. Sarker. (2000). Co-existence in Selected Mixed Arab-Jewish Cities in Israel: By Choice or by Default?, *Urban Studies*, 37(4), 775-796.
- Goldblatt, R., and Omer, I. (2014a) The Relationship between Spatial configuration and Arab Minority Residential Patterns in Israeli Mixed Cities, *Tijdschrift voor economische en sociale geografie: Journal of Economic and Social Geography*.
- Goldblatt, R. & Omer, I. (2014b). Perceived neighbourhood and tolerance relations: the case of Arabs and Jews in Jaffa, Israel, *Local Environment*.

Hadas, O. & Gonen, A. (1994). Jews and Arabs in a mixed neighborhood in Jaffa. Jerusalem: *Floersheimer Institute for Policy Studies* (in Hebrew).

Hasson, S., & Choshen, M. (2003). The Socio-Spatial Structure of the Tel Aviv Metropolitan Area, *Floersheimer Institute for Policy Studies*, Jerusalem.
ICBS- Israel Central Bureau of Statistics (2014). The Arab Population. Statistical. No. 101. Jerusalem (in Hebrew).

Hoffman, J.E. (1972). Readiness for Social Relations between Arabs and Jews in Israel, *The Journal of Conflict Resolution*, 16(2), 241-251.

Jabareen, Y. (2009). Ethnic Groups and the Meaning of Urban Place: The German Colony and Palestinians and Jews in Haifa, *Cities*, 26(2), 93-102.

Kasara, K. (2013). Separate and suspicious: Local social and political context and ethnic tolerance in Kenya, *The Journal of Politics*, 75(04), 921-936.

Kazmierczak, A. (2013). The contribution of local parks to neighbourhood social ties, *Landscape and Urban Planning*, 109(1), 31-44.

Khamaisi, R. (2010). Barriers to Arab Participation in Planning Institutions and in Shaping the Public Space in Israel. Jerusalem: *Floersheimer Studies, The Institute of Urban and Regional Studies*, 59 (3), The Hebrew University (in Hebrew).

Khamaisi, R. (2013), Barriers Facing Developing Employment Zones in the Arab Palestinians Localities and their Implication, in: Khattaab N. and S. Miaari, *Palestinians in the Israeli Labour Market: A multi-disciplinary approach*. New York: Palgrave Macmillan, 185- 212.

Kouvo, A., & Lockmer, C. (2013). Imagine all the neighbours: Perceived neighbourhood ethnicity, interethnic friendship ties and perceived ethnic threat in four Nordic countries, *Urban studies*, 50(16), 3305-3322.

Laurence, J. (2014). Reconciling the contact and threat hypotheses: does ethnic diversity strengthen or weaken community inter-ethnic relations? *Ethnic and Racial Studies*, 37(8), 1328-1349.

Levin, S., Van Laar, C., & Sidanius, J. (2003). The effects of ingroup and outgroup friendships on ethnic attitudes in college: A longitudinal study, *Group Processes & Intergroup Relations*, 6(1), 76-92.

Maoz, I. (2002). Is there contact at all? Intergroup interaction in planned contact interventions between Jews and Arabs in Israel, *International Journal of Intercultural Relations*, 26(2), 185-197.

Marshall, M. & Stolle, D. (2004). Neighborhood Context and the Development of Generalized Trust. *Political Behavior*, 26, 125-154.

Matejskova, T. & Leitner H. (2011). Urban encounters with difference: the contact hypothesis and immigrant integration projects in eastern Berlin, *Social & Cultural Geography*, 12(7), 717-741.

Monterescu, D. & Rabinowitz D. (Eds.)(2007), *Mixed towns, trapped communities: Historical narratives, spatial dynamics, gender relations and cultural encounters in ethnically mixed towns in Israel/Palestine*. Burlington, VT: Ashgate.

Moroni, S. & Chiodelli, F. (2016). Pluralism in Private Spaces: Homeowners Associations, Clubs, Shopping

Malls, In: Space and Pluralism, Stefano Moroni and David Weberman (Eds.), Budapest: Central European University Press, 77-96.

Oliver, J. E., and Mendelberg, T. (2000). "Reconsidering the Environmental Determinants of White Racial Attitudes" *American Journal of Political Science*, 44(3), 574-589.

Oliver, J.E. & Wong, J. (2003). Intergroup prejudice in multiethnic settings. *American Journal of Political Science*, 47(4), 567-582.

Omer, Y., Goldblatt, R., Romann, R., and Khamaisi, R., (2017), Tolerance, Intergroup Contacts and Municipal-Spatial Organization: The Case of Jews and Arab Palestinians in the Tel Aviv metropolitan area; *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*.

Omer, I., & Or, U. (2005) Distributive environmental justice in the city: differential access in two mixed Israeli cities. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie: Journal of Economic and Social Geography*, 96(4), 433-443.

Omer, I., Romann, M., & Goldblatt, R. (2013). Geographic Scale of Tolerance in the Urban Area. *Journal of Urban Affairs*, 36(2), 207-224.

Peters, K. & de Hann, H. (2011). Everyday spaces of inter-ethnic interaction: the meaning of urban public spaces in the Netherlands, *Leisure/Loisir*, 35 (2), 169-190.

Pettigrew, T.F. & Tropp, L.R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751-783.

Pettigrew, T.F. & Tropp, L.R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators, *European Journal of Social Psychology* 38, 922-934.

Pettigrew, T.F., Wagner, U., & Christ, O. (2010). Population ratios and prejudice: Modelling both contact and threat effects, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35, 635-650.

Potapchuk, W.R., Crocker, J.P., & Schechter, W.H. (1997). Building community with social capital: Chits and chums or chats with change, *National Civic Review*, 86, 29-139.

Romann, M. & Weingrod, A. (1991). Living together separately: Arabs and Jews in contemporary Jerusalem. Princeton: Princeton university press.

Schnell, I., Benenson, I. & Sofer, M. (1999). The Spatial Pattern of Arab Industrial Markets in Israel, *Annals of Association of American Geographers*, 89(2), 312-337.

Schnell, I. & Haj-Yahya, N. (2014). Arab integration in Jewish-Israeli social space: does commuting make a difference? *Urban Geography*, 35(7), 1084-1104.

Semyonov, M., Raijman, R., & Gorodzeisky, A. (2006). The rise of anti-foreigner sentiment in European societies, 1988-2000. *American Sociological Review*, 71(3), 426-449.

Sherif, M. (1966). *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*. Boston: Houghton Mifflin Company, 24-61.

Shtern, M. (2010). *In foreign fields: Interaction patterns between Israelis and Palestinians in mixed commercial zones in Jerusalem*. Jerusalem: Floersheimer Studies (in Hebrew).

Smootha, S. (2010). *The lost decade of Arabs-Jews relations in Israel: the Arabs-Jews relations index between 2003-2009*. A paper presented to the Knesset, May 2010 (in Hebrew).

Stein, R., Post, S., & Rinden, A.L. (2000). Reconciling context and contact effects on racial attitudes, *Political Research Quarterly*, 53, 285-303.

Stephan, W.G. and Renfro, C.L. (2002). The role of threat in intergroup relations, in Mackie, D.M. and Smit, E.R. (eds) *From Prejudice to Intergroup Emotions*. New York: Psychology Press, 191-207.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole, 33-47.

Talen, E. (2000). Measuring the public realm: A preliminary assessment of the link between public space and sense of community, *Journal of Architectural and Planning Research*, 17, 344-360.

Tannenbaum, M. Essa, R. (2012). The complex impact of closeness: Studying Arab adolescents in Israel, *Language and Intercultural Communication*, 12(3) 248-267.

Taylor, M.C. (1998). How white attitudes vary with the racial composition of local populations: Numbers count, *American Sociological Review*, 63(4), 512-535.

Vanhoutte, B. & Hooghe, M. (2012). Do diverse geographical contexts lead to diverse friendship networks? A multilevel analysis of Belgian survey data. *International Journal of Intercultural Relations* 36, pp. 343-352

Wessel, T. (2009). Does diversity in urban space enhance intergroup contact and tolerance? *Geografiska Annaler: Series B*, 91(1), pp. 5-17.

Yacobi, H. (2009). *The Jewish-Arab city: Spatio-politics in a mixed community*. London: Routledge.

Yiftachel, O., & Yacobi, H. (2004). Urban Ethnocracy: Ethnicization and the Production of Space in an Israeli Mixed City, *Environment and Planning D: Society and Space* 21(6), 673-693.

The Spatial-Functional Dimension of Jewish-Arab Relations: from Mixed Cities to Mixed Regions

Rassem Khamaisi | Itzhak Omer

ISBN 978-965-92634-0-0

9 789659 263400